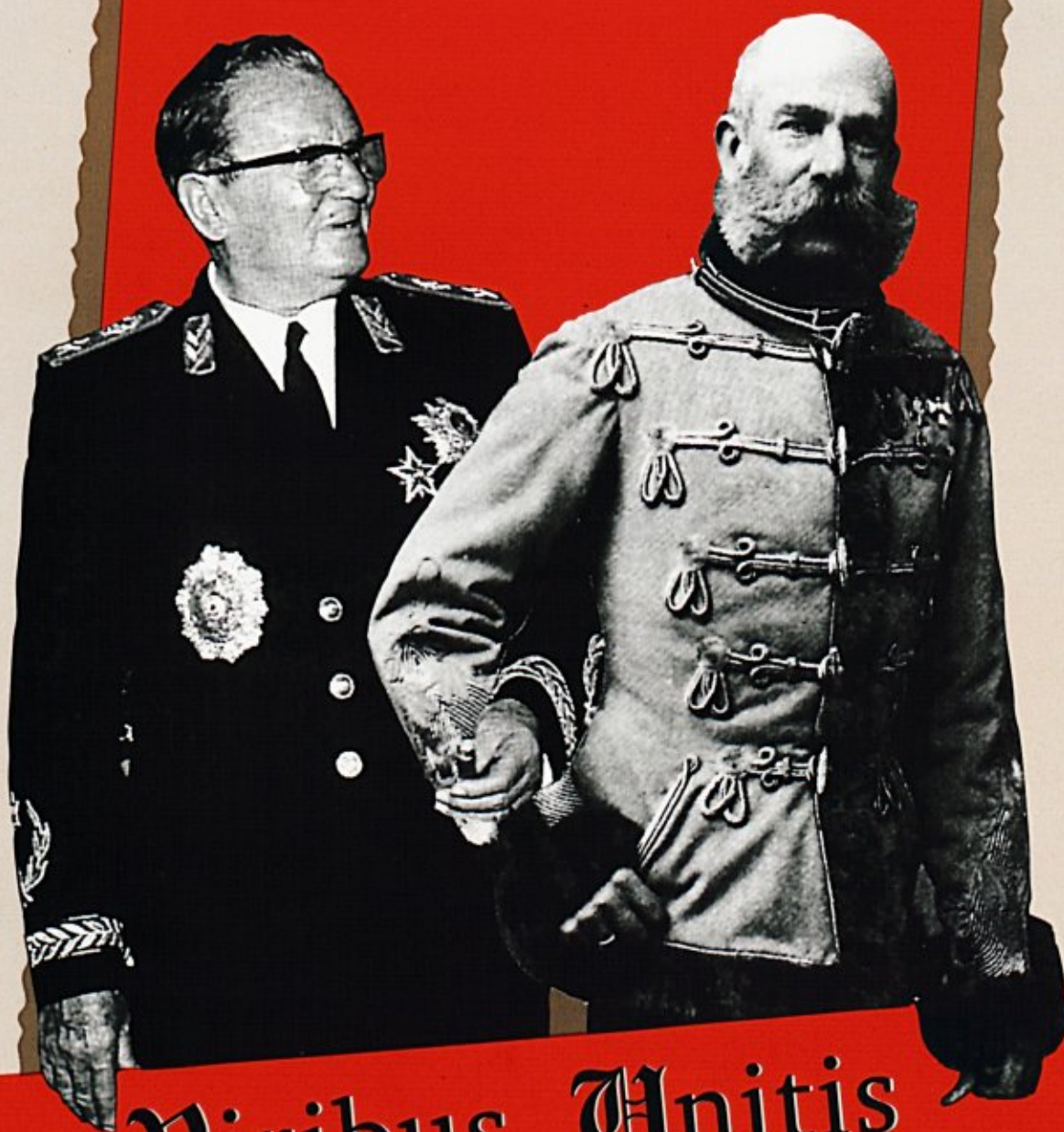

ZGODOVINA ZA VSE

leto III, 1996

VSE ZA ZGODOVINO

št. 1

Viribus Unitis

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje 1.01

Gorazd Stariha

NEKAJ ŠTORIJ IZ ČRNE GALERIJE SUMLJIVIH 5

O nadzorovanju politično sumljivih oseb in ovaduštvu po revoluciji leta 1848

Ein paar Stories aus dem Gruselkabinett der Verdächtigen

Die Überwachung politisch verdächtiger Personen und das Denunziantentum nach der Revolution im Jahre 1848

Zora Torkar

“JEZES, JEZES, JOHAN, AL’ S’ RES ABGEORDNETER?” 15

Zanimivosti iz življenja in dela kamniškega župana in deželnega poslanca Janeza Kecla (1839-1888)

“Jesus, Jesus, Johann, bist du wirklich Abgeordneter”

Interessante Begebenheiten aus Leben und Werk des Kamniker Bürgermeisters und Landtagsabgeordneten Janez Kecels (1839-1888)

Bojan Cvelfar

“JAZ NISEM NAMERAVAL VSTRELJITI” 29

Proces proti Ivanu Bovhi in druge sodne obravnave izgrediv ob obisku čeških visokošolcev v Celju 1899

“Ich hatte nicht die Absicht, ihn zu erschießen”

Der Prozeß gegen Ivan Bovha und andere Gerichtsverfahren im Zusammenhang mit den Ausschreitungen anlässlich des Besuchs tschechischer Hochschüler in Cilli im Jahre 1899

Igor Grdina

HRAST SE OMAJE IN HRIB, ZVESTOBA SLOVENCU NE GANE! 46

Cesar Franc Jožef v slovenski literaturi

Mag auch Berg und Eiche wanken, Slowenentreu’ vergehet nie!

Kaiser Franz Joseph in der slowenischen Literatur

Igor Grdina

BRATSTVO IN ENOTNOST - RESNIČNOST IN PESNITEV

57

Brüderlichkeit und Einigkeit - Wahrheit und Dichtung

Teorija

Božo Repe

RAZPAD HISTORIOGRAFIJE, KI NIKOLI NI OBSTAJALA

69

Institucionalne povezave jugoslovanskih zgodovinarjev in skupni projekti
Der Verfall einer Historiographie, die nie existierte

S knjižne police

79

Gorazd Stariha

NEKAJ ŠTORIJ IZ ČRNE GALERIJE SUMLJIVIH

*O nadzorovanju politično sumljivih oseb in ovaduštvu po
revoluciji leta 1848*

V zgodnjih petdesetih letih prejšnjega stoletja, po revoluciji, je vlado zelo zanimalo, kakšne volje je prebivalstvo. Pri poizvedovanju se je najbolj opirala na policijo in orožništvo, v takšnih razmerah pa je cvetelo tudi ovaduštvo. In ker nobena stvar ni tako slaba, da ne bi bila vsaj za nekaj dobra, je posledica vsega tega vohunjenja, zasledovanja in poročanja kar obilna arhivska zapuščina, iz katere nastajajo razni prispevki k zgodovini. Tako se nam bo iz te zapuščine v naslednjem prispevku predstavilo nekaj političnih sumljivcev, ki so si zaslužili pozornost države s svojim "polpreteklim" delovanjem in "tekočimi" izjavami.

Najprej pogledimo v Trebnje, kjer je bil za okrožnega zdravnika leta 1852 imenovan dr. Ferdinand Edeskuty¹. Zanj izvemo, da je bil rojen na Ogrskem sedmega junija 1814. Že v rani mladosti je odšel na Dunaj, tam končal medicino, se nato čez nekaj časa podal v Gradec in po-

tem na Kranjsko. Govoril je nemško, nekoliko italijansko, francosko, slovansko in madžarsko.

Bil je protestantske vere, poročen s katoličanko Aloisio, rojeno v Spodnji Avstriji leta 1820. Imela sta tri sinove, rojene v letih 1843, 1848 in 1851.

Višja policijska oblast je julija leta 1852 z Dunaja opozorila koroškega namestnika barona Schloissnigga, da se je dr. Edeskuty leta 1848 v Gradcu družil z razvpitim agitatorjem Embergerjem in precej prispeval k demokratičnim prekucijam, pravzaprav, da je predstavljal glavni moralni vzvod za gibanja v Gradcu. Tajno je deloval med množicami, huzarje pa nagovarjal, naj dezertirajo domov, na Madžarsko. Ta dopis je koroški namestnik posredoval kranjskemu, grofu Chorinskyu, saj je Edeskuty živel na njegovem območju.

Seveda se je namestnik Chorinsky pri okrožnem glavarju v Trebnjem Veselu takoj pozanimal o zdravniku.

Vesel je v poročilu zapisal, da je F. Edeskutya za okrožnega zdravnika v Trebnjem imenovalo notranje ministrstvo 26. julija 1851. Vesel Edeskutya prej ni poznal ne osebno ne po imenu, vendar pa sta njegov nastop in delo popolnoma

¹ Arhiv Republike Slovenije (ARS); fond: Deželno predsedstvo za Kranjsko, zaupni in strogo zaupni spisi 1813-1918 (Deželno predsedstvo...); del. številke: 83, 92, 100, 103 - 1852; 6, 16, 27, 63, 68, 69 - 1853.

nadomestila izgubo dotedanjega zdravnika, dr. Papeža. Vesel je Edeskutya zelo hvalil, češ da je rad v družbi in da se pogovarja samo o stroki in vsakdanjih rečeh, nikoli o politiki. Vseeno pa je pripomnil, da se je Edeskuty nekoč, ko sta imela neko skupno službeno pot, nepohvalno izrazil o takratnem graškem guvernerju, grofu Wickenburgu in kot nasprotje omenil odločno zadržanje grofa Herbersteina. Tudi o zadržanju meščanov Gradca leta 1848 je spregovoril grajajoče, z žalostjo.

Drugače Vesel ni imel pripomb k obnašanju F. Edeskutya. Življenje na deželi, v majhnem kraju, kot so Trebnje, je tako ali tako vsem na očeh; človek je nehote seznanjen z družinskimi razmerami sosedov in z njihovim mišljenjem. Edeskuty je kot zdravnik in kot osebnost užival zaupanje vseh ljudi.

Družinske razmere so Edeskutya silile, da je živel ločeno od žene. Žena je namreč morala negovati triindevetdeset let starega strica, upokojenega stavbnega mojstra, ki se iz Gradca ni hotel nikamor preseliti. Ferdinand je kot skrben družinski oče družino obiskoval vsak mesec, kolikor mu je pač dopuščala služba. Veselu je tudi povedal, da je stopil v državno službo samo na izrecno željo ženinega strica, ki je bil tudi državni uradnik.

Na koncu poročila je Vesel pripomnil, da se mu zdi nekoliko čudno samo to, kako se Edeskuty skrbno ogiba pogovorov o vojaškem pohodu na Ogrsko, ko je bil zdravnik v avstrijski vojski. Skratka, Vesel ni vedel povedati o Edeskutyu nič politično sumljivega; če bi le-ta imel kaj za bregom, bi se to lahko dogajalo le med njegovimi obiski v Gradcu.

Slednja pripomba je zadostovala, da so Edeskutya začeli nadzirati med njegovimi družinskimi obiski v Gradcu, Vesel pa je moral poročati v Ljubljano o vsakem dopustu, ki ga je dal Edeskutyju.

Jeseni leta 1852 je graški stric umrl in januarja 1853 je Edeskuty odpovedal službo okrožnega zdravnika ter zaprosil za izdajo potnega lista zase in za družino, za nemške dežele. V prošnji je zapisal, da namerava potovati v znanstvene namene, nekaj časa da bi ostal v Münchnu in dalj časa v Berlinu, kjer bi na visokih šolah poslušal predavanja, njegova žena pa bi si oddahnila in nabrala moči po nočnem bedenju in stalni negi

bolnega sorodnika. Odpotovali da bi spomladi, po vrnitvi pa da bi se nastanili v Tamiškem Banatu, kjer je imel bližnje sorodnike.

Za to potno dovoljenje je Edeskuty zaprosil februarja 1853, marca je zaprosil za dovoljenje, veljavno za vse kronovine avstrijskega cesarstva, aprila pa za potno dovoljenje za Linz, kjer se je mislil stalno naseliti. Namestništvo v Ljubljani je v Trebnje odgovorilo, da naj dovoljenje za Linz dobijo od graške policijske direkcije, kdo in kako bo nadzoroval Edeskutya v Linzu, pa naj pove višja policijska oblast.

Kaj je zdravnika Edeskutya pripravilo do tega, da si je premislil in si za nov dom izbral Linz in ne (verjetno) domačega Banata, iz policijskih poročil ni moč razbrati, pač pa je jasno, da je bil še naprej deležen posebnega policijskega nadzora.

Med politične so spadale tudi izjave o cesarju. Preden si jih nekaj pogledamo, preberimo najprej vrstice iz Bleiweisovih Novic, iz leta 1850: "Presvitli cesar so iz Trsta 13. 5. sledeče lastno-ročno pismo poglavarju Kranjske kronovine poslali: 'Ljubi grof Chorinsky! S pravo zadovoljnostjo sim se prepričal, akoravno sim le malo časa v krajnskim vojvodstvu bil, de so mi prebivavci te dežele, ki so svojo nepremakljivo zvestobo do moje hiše v naj bolj britkih časih v djanju pokazali, v resnici z globoko in odkritoserčno ljubeznijo udani. Na celim popotvanju, posebno v glavnim mestu v Ljubljani, sim od tega ravno tako obilne kakor žive dokaze sprejel.' ..."²

Cesar so imeli torej najlepše mišljenje o kranjskem ljudstvu in tudi policija je menila, da je ljudsko zadržanje v Ljubljani vredno vseh pohval. Po njenem so to dokazovali tudi posamezni dogodki, kot je bil óni, ko je neki Wolgard z Dunaja v gledališču imel predstavo. Med drugim je prišlo na vrsto tudi prikazovanje silhuet in v zadnjem prizoru se je prikazala slika v obliki medaljona, v katerem se je pojavljala podoba Nj. Veličanstva. Mahoma je dvorano zajelo gromoglasno ploskanje; sliko so morali navdušenemu občinstvu prikazati še trikrat, orkester pa je medtem igral himno.

² Kmetijske in rokodelske novice, 22. 5. 1850.

Izraz tega navdušenja je bil popolnoma spontan, ker omenjeni prizor ni bil posebej najavljen in publika na to ni mogla biti pripravljena.³

Takšna so bila mnjenja in poročila o "vseh ljudeh", toda veliko več papirja je bilo porabljene ga za tiste med "vsemi ljudmi", ki so si v nasprotju z "javnim mnenjem" drznili ziniti o cesarju tudi kaj nelepega.

Med te prav gotovo spadata dve izjavi ob atentatu na cesarja februarja 1853, ki ju omenja tudi Josip Mal v svoji Zgodovini slovenskega naroda.⁴

Prvo poročilo z dne 20. 2. 1853 pravi, da je dan poprej ob 8.30 branjevec, Jernej Češnar, star 45 let, rojen v Stražišču, okraj Kranj, poročen, oče štirih otrok, služil v vojski in bil nato policaj, pripovedoval svojemu sosedu branjevcu o atentatu na presvitlega cesarja in si na koncu dovolil pripombo: "Škoda, da ga ni bolje zadel, da bi takoj crknil".

Policija ga je prije la in 30. maja je bil obsojen na 14 dni zapor.⁵

Drugo poročilo z dne 22. februarja pa je zatožilo Mihaela Šušteršiča, rojenega v Hinjah, okraj Novo mesto, starega 47 let, poročenega, očeta treh otrok, bivšega peka, sedaj hišnega posestnika in trgovca z žitom in vinom, da je v svojem skladišču, prodajalni v Poljanskem predmestju, pred več ljudmi, kupci, 19. februarja izjavil - potem ko je izvedel za atentat na cesarja - "češ da je škoda, da morilec ni bolje zadel, da bi hudiča do konca zaklal."⁶

Zanimivo pri tem je, da so za Šušteršiča pripomnili še to, da je privrženec "slovenske stranke", vendar so 30. maja spoznali, da nadaljnji pregon ni potreben, zato ga tudi niso obsodili, medtem ko je Češnar za podobno izjavo dobil štirinajst dni.

Posebno pozornost je policija v tem času namenjala tudi zgodovinarju, geografu in kasneje politiku, Vincencu Fereriju Klunu⁷. Klun je bil družbeno zelo dejaven, vendar nas tukaj zanima njegov policijski nadzor, ki si ga je med drugim prislužil z domnevnim tajništvom pri beneškem revolucionarju in diktatorju Danielu Maninu⁸,

Atentat na cesarja (18. februar 1853)

vsekakor pa s tem, da je (po mnenju policije) v Benetkah med revolucijo v časopisnih člankih izražal revolucionarno mišljenje. Ko se je vrnil v Ljubljano je "ostalo zapisano", da je sredi junija 1850 na nekem izletu v Dolskem pijan sovražno govoril o režimu ter pel marseljezo. Vsekakor dovolj, da je pomladi leta 1852, ko se je mudil v Innsbrucku zaradi opravljanja profesorskih iz-

³ ARS; fond: Deželno predsedstvo...; 13. 7. 1853.

⁴ Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Celje, 1993, str. 954.

⁵ ARS; fond: Deželno predsedstvo...; spis z dne 20. 2. 1853.

⁶ ARS; fond: Deželno predsedstvo...; spis z dne 22. 2. 1853.

⁷ ARS; fond: Deželno predsedstvo...; del. številke: 22, 23, 45, 53, 62, 70, 72, 74, 80, 90, 94, 104, 110 - 1852; 17, 23, 44 - 1853.

⁸ Slovenski biografski leksikon, Ljubljana, 1925, 1. zvezek, str. 466-469.

pitov, policiji "slučajno" prišlo v roke pismo njegove žene, Marije Klun, rojene Feyerabend von Engelberg (Švicarke). O tem je gubernijski svetnik in policijski direktor v Innsbrucku, Waneczek, obvestil kolega Uhrerja v Ljubljani. Kot kaže, je pismo najprej res prišlo v roke napačnemu prejemniku, ker Waneczek piše, da je zaradi neprevidnosti še pred prijavo prvi prejemnik pismo vrnil pošti, ta pa naslovniku (kar pa še ne pomeni, da ga ne bi policija dobila v roke prej kot Klun, tudi če ne bi vmes malo zašlo). Tako Waneczeku ni ostalo drugega, kot da je ukazal preiskati Klunove stvari, da je tako lahko zaplenil sporno pismo. Ker pa Klun po njegovem mnenju ni mogel odgovarjati za pisanje svoje žene in ker je imel za nadaljnje potovanje v Švico veljaven potni list, ga ni zadrževal. Zdelo pa se mu je vendarle potrebno, da o tem obvesti Uhrerja. Le-ta naj bi primerno ukrepal, saj je - tako je menil - izražanje avtorice pisma, ki je za povrh še lastnica vzgojne ustanove, skrajno neumestno.

In kaj tako grdega je moral prenesti ubogi papir?

Žena se je v pismu možu pritoževala tudi zaradi počasnosti pošte, sporen pa je bil tisti del, kjer je pisala, "da se je o izgubi (ladje) Mariane (Marianne) že javno razvedelo in da mora biti razpeloženje doli v Trstu kaj grenko. Fanté pa je admiral obdaroval še z velikim Leopoldovim križcem, verjetno zato, ker se sam ni stegnil. Ubogi Wohlgemuth pa je postal žrtev te neumnosti - otročaj je povzročil pravo katastrofo. Tudi na Dunaju morajo biti precej nejevoljni."

Razlago za te besede lahko dobimo v Bleiweisovih Novicah, kjer preberemo, da je od tretjega do šestega marca tega leta na vsem Jadranskem morju razsajal hud vihar. Ravno v tako vreme da se je podal cesar iz Benetk v Trst, a je njegovo ladjo zaneslo v Rovinj, spremljajoča vojna ladja Mariana pod poveljstvom fregatnega kapitana Wohlgemutha pa da se je potopila. Na njej je bilo poleg 70 do 80 mornarjev in vojakov še precej drugih potnikov. Po naplavinah potopljene barke, katere večji del so našli 74 čevljev (23 m) globoko 12 morskih milj (22 km) od Choggie, blizu punte Maestre, so sklepali, da se je na ladji vnel smodnik in je prišlo do eksplozije.

Čez dva meseca je dal poveljnik mornarice v Trstu, grof Wimpfen, pobudo za ustanovitev dobrodelne ustanove, ki naj bi nabirala miloščine, s katerimi bi podpirali vdove in otroke vojaških mornarjev, ki so v tej nesreči izgubili življenja.

Nabrana sredstva naj bi hkrati služila kot sklad za pomoč vsem tistim, ki bi bili v bodoče ob življenje v kakšni pomorski bitki ali nesreči. Ženi kapitana Wohlgemutha pa so cesar že takoj po nesreči po svojem pribočniku naznanili, da bodo zanj milostno skrbeli.⁹

Omenjeni admiral je bil verjetno poveljnik cesarske barke.

Greh je torej obstajal v tem, "da se o cesarju nikakor ni dostojno govorilo", zato je sledila preiskava pri Mariji Klun. Rezultat preiskave so poslali knezoškofu Wolfu (ki je bil med drugim tudi "obdarovan" z velikim Leopoldovim križcem¹⁰). Našli niso nič kaznivega, vendar pa je škof lahko iz glavarjevega poročila videl, da v družini Klun vlada sovražno razpeloženje do cesarja in oblasti. To pa se seveda v vzgojnem zavodu ne bi smelo trpeti; škofa zato vprašujejo za njegovo mnenje o šoli Marije Klun in ali naj se ji še vnaprej dovoli, da vodi deklško šolo, ali naj se ji ta pravica odvzame.

Knezoškofu so poslali tudi izvlečke in splošne zaključke iz "političnega dnevnika" Vincenca Kluna; dnevnik so zaplenili ob preiskavi na domu. Klun je v dnevniku izražal mnenje, da naj bi se vse cesarske in kraljevske hiše ukinile in da naj bi vsak narod dobil svojo republiko. Ob tem je branil italijansko revolucijo in "malikoval beneškega diktatorja Manina". Nasploh se je v dnevniku zavzemal za demokracijo, svobodo, Italijo, vzdržal pa se je vsakih izjav glede Cerkve in vere, o papežu ni podajal nikakršnih sodb. Med citati, ki so si jih izpisali cenzorji, je tudi v nemščino prevedena predzadnja kitica Prešernove Zdravljice.

Kasneje se je Klun s prošnjo, da mu vrnejo štiri zaplenjene zvezke dnevnika, ki jih je potreboval za delo o beneški revolucionarni zgodovini, obrnil na najvišje oblasti - prošnjo je notranje ministrstvo posredovalo policiji, ki pa jo je zavrnila, dokler postopek zaradi sramotitve cesarja ne bi bil končan.

Gospod Wolf so po preučitvi poslane mu literature in po temeljitem premisleku sklenili ter odpisali:

⁹ *Kmetijske in rokodelske novice*, 10. 3., 20. 3., 27. 3., 7. 4., 8. 5. 1852.

¹⁰ *Deutsch - slowenisches Wörterbuch*, Ljubljana 1860, naslovna stran.

“Dovoljenje za ustanovitev privatne dekliške šole je M. Feyerabend dobila še kot samska, z gubernialnim odlokom z dne 15. 10. 1847. Cerkveni svet je od gubernija poslano prošnjo potrdil, saj se je Marija izkazala s priporočilnimi pismi dveh zanesljivih, zvestih hiš - bila je guvernantka pri policijskem direktorju v Trstu, baronu Kahlju in pri sedanjem postojnskem okrožnem glavarju, baronu Mac-Nevenu. Že takrat je veljala za izobraženo, čeprav nekoliko afektirano in za spretno vzgojiteljico in tudi o njeni privatni šoli se dosedaj ni nič slabega čulo.

Za verski pouk na tej šoli skrbi mestni kaplan, vendar pa, kot sem slišal, se kaže pomanjkanje sodelovanja lastnice zavoda v tem, da njene gojenke ob nedeljah in zapovedanih praznikih ne hodijo k pridigi, prav tako pa se z gojenkami osebno ukvarja skoraj samo pri jezikovnih urah. Za vse drugo skrbita dve pomočnici, od katerih ena stanuje v hiši, druga prihaja samo v času pouka in učitelj. Zunaj hiše jo je poredkoma videti na sprehodu z gojenkami in ponavadi tudi takrat le v prisotnosti moža.

Ta pomanjšana skrb za gojenke se opaža od poroke z Vinkom Klunom dalje (od aprila 1851). Marija je zelo navezana na moža, kar se jasno vidi tudi iz pisma, ki je bilo zaplenjeno v Innsbrucku in morda prav ta ljubezen, zvestoba do moža pojasnjuje, da se je ona samo iz skrbi za moža, ki živi v sumu politične oporečnosti, neprimerno izrazila o tukajšnjem poštnem osebju in seveda na skrajno neprimeren način o Nj. Veličanstvu.

Z dr. Klunom sem osebno govoril samo enkrat in ga poznam torej zelo malo ali nič. Ko pa sem prebral njegov dnevnik, mi je postalo mučno ob misli, da je to mož lastnice ženske vzgojne ustanove in kakšen vpliv ima lahko na gojenke, četudi je lastnica žena. Postavlja pa se tudi vprašanje, kako je mogoče zaupati Klunu kot takemu profesorsko mesto na gimnaziji.”

Knezoškof zaključuje z mislijo, da je Marija kaj tako sramotnega o Nj. Veličanstvu lahko napisala samo pod vplivom svojega moža. Vendar, četudi bi ji bilo Nj. Veličanstvo pripravljeno spregledati to njeno zmoto, ostaja pomislek, ali naj ji oblasti še nadalje dovolijo vodenje šole, saj je vendar poročena in mora možu stati ob strani in tako njegov vpliv ostaja. Zato knezoškof meni, naj se ji odvzame dovoljenje za vzdrževanje privatne šole. Glede na njeno čisto preteklost, naj

se ji to sporoči ustno in dovoli, da ob koncu šolskega leta sama vrne dovoljenje.

Na podlagi tega mnenja se je ministrstvo za bogočastje in uk odločilo, da naj se s koncem šolskega leta Mariji Klun odvzame dovoljenje za privatno šolo.

Sredi poletja se je torej višji policijski komisar Jožef Gorjup podal h Klunovim in Mariji Klun ob navzočnosti njenega moža oznanil, da se ji bo odvzelo dovoljenje. V svojem poročilu namestniku Chorinskyju je omenil, češ da jo je to zelo prizadelo, mož pa da je “izbruhnil” (ko se je po naznanilu neprijetne novice zbral), češ, zakaj naj bi trpela tudi žena za to, kar je on zakrivil. Šoli - tako Klun - da ni mogoče ničesar očitati. Nihče da ne more reči, da je nanjo škodljivo vplivalo njegovo poprejšnje politično prepričanje. Leta 1848 da je bil pač vznemirjen, vznesen, sicer pa - le kdo takrat ni bil? Sedaj pa da se mu ne more ničesar očitati. Zakaj se vendar njemu preteklost tako močno očita, medtem ko so njegovi bivši somišljeniki deležni časti in služb? To nepravilno postopanje avstrijskih oblasti, ko naj bi bila njegova žena zaradi pisma, ki ga je zasebno pisala možu, tako strogo kaznovana, da bo javno oznanil, innsbruške poštne oblasti da bo zaradi njihove zahrbtne nesramnosti javno osramotil. Navsezadnje da mu ne ostane drugega, kot da se z ženo odselita itd.

Komisar se je teh očitkov otresel, češ da se ne počuti poklicanega, da bi razpravljajl o vsem tem, žena Marija pa je dejala, da mu bosta po posvetovanju z izvedenci glede teh reči poslala odgovor v 48 urah.

Čez dva dni je Marija Klun sporočila, da vrača dovoljenje, a da naj počakajo na dokončni odgovor na njeno prošnjo za pomilostitev, ki jo je naslovila na šolsko ministrstvo.

Ministrstvo je prošnjo zavrnilo in Marija je morala dovoljenje vrniti. Ob tem je zaprosila deželne šolske oblasti, da ji izdajo spričevalo o dotedanjem delu šole.

Ob koncu oktobra je sledila še zavrnjena prošnja sedemindvajsetih žena (meščank) za ponovno podelitev dovoljenja za odprtje njene dekliške šole. Po tej dokončni zavrnitvi je Marija zaprosila za dovoljenje, da bi smela privatno poučevati francoščino. Februarja 1853 je Ministrstvo za bogočastje in uk že spraševalo policijsko

direkcijo v Ljubljani, ali naj Mariji Klun dovoli privatno poučevati francoščino in pod kakšnimi pogoji.

Policijska direkcija je menila, da ministrstvo Mariji Klun lahko dovoli poučevati francoščino (končno je bil to njen poklic, s katerim se je lahko preživljala, po pričevanju številnih ljubljanskih staršev pa je imela tudi dobre učne uspehe).

Soglasje za dovoljenje je bila policijska direkcija pripravljena dati pod naslednjimi pogoji:

1. Poučuje lahko samo francoščino;
2. Poučuje lahko samo tiste otroke, ki so za predpisani ljudskošolski pouk (že) preveliki;
3. Vsak mesec mora podati poročilo o učencih, ki jih poučuje, in domovih, kjer pouk poteka.

Policija si je pridržala tudi pravico do preprečitve poučevanja v primerih, kjer naj bi za to obstajal utemeljen pomislek (ni vseeno koga in kje poučuje!). Slednjič so dodali še, da bo ob dovoljenju, če prekrši katerega od pogojev.

Pod temi pogoji je Ministrstvo za bogočastje in uk Mariji Klun marca 1853 dovolilo privatno poučevanje francoščine.

In vendar je bil cesar vsega kriv. Kaj pa je tiščal na morje v takem vremenu!?

Naslednja prijava nepokornosti in revolucionarnega obnašanja je doletela "neizčrpnega humorista in družabnika"¹¹, šentviškega župnika Blaža Potočnika.

Četrtega septembra 1853 je stotnik Steinebach svojemu vojaškemu poveljstvu prijavil župnika Blaža Potočnika. Prijava je bila predana policiji in ta je o zadevi obvestila namestništvo.¹²

Steinebach je Potočnika obdolžil, da je pri nekem kosilu pri župniku v Preski pri Medvodah, Juriju Tomcu, med napitnicami vzkliknil "éljen Košut!". Policijski komisar Vidic je o tem obvestil namestnika, grofa Chorinskyja, ta državnega pravdnika Trauensterna in slednji je pisal vladnemu svetniku in policijskemu direktorju Josephu Strobachu, da se o zadevi še ne more takoj

odločiti. Po eni strani v prijavi stoji, da je bilo Košutovo ime izrečeno pred častniki in takoj po zdravici cesarju, o Košutu pa da ima vsak dobro misleči podložnik lahko le slabo mnenje. Po drugi strani pa je Trauensternu kazensko obravnavanje tega dejanja zbuvalo pomisleke, saj bi lahko ali odvrčalo ljudstvo od duhovnikov ali pa postavilo državno pravdnništvo pri množicah v slabo luč. Zato pravi, da še ne ve, kako bo ukrepal; najprej da bo vprašal glavnega državnega pravdnika v Celovcu.

29. septembra 1853 je Trauenstern Strobacha obvestil, da je iz Celovca dobil navodila, da naj prijave ne obravnavajo kazensko, ampak naj zadevo prepustijo škofu, ki da naj disciplinsko ukrepa. 21. novembra 1853 je tudi višje deželno sodišče v Celovcu naročilo Chorinskyju, da naj zadevo pusti pri miru, kar zadeva kazenski pregon.

Za zadevo se je torej pozanimal knezoškof A. Wolf in o rezultatih svojega poizvedovanja obvestil namestnika Chorinskyja ter glavnega državnega pravdnika v Celovcu, Josepha von Franzdorfa.

Škof je k sebi poklical župnika iz Preske pri Medvodah, Jurija Tomca, in ta mu je "iz prve roke" povedal, kako je bilo.

Tomc je hotel praznovati svoj god s prazničnim kosilom. 24. aprila pa je bila ravno nedelja - delavni dan za župnike, dan za tem pa procesija, tako da je pogostitev prišla na vrsto šele 26. aprila.

H kosilu so bili povabljeni častniki c.kr. pehotnega polka princ Emil Hessenski, stotnik Steinebach, nadporočnik Skalitzky, poročnik baron Brettfeld, neki kadet - narednik, potem župan Jarc iz Medvod, upokojeni stotnik Watzl, papirničar Grundner, župnik iz Sore, Anton Belin, in njegov kaplan Andrej Stritar ter končno župnik iz Šentvida - Blaž Potočnik.

Ob pričetku, ko so se gostje še zbirali, se je kadet opravičil, da bo moral zaradi službene dolžnosti najbrž oditi še pred koncem kosila - in se je tudi res že prej poslovil, ostali pa so v veselem razpoloženju obsedeli na farnem dvorišču še krepko po obedu.

Padal je že mrak: takrat je odšel stotnik, oba druga častnika sta odrinila šele v trdi temi, župnik pa je moral poskrbeti za razsvetljavo.

¹¹ Slovenski biografski leksikon, 2. zvezek, str. 458-460.

¹² ARS; fond: Deželno predsedstvo...; spis z dne 4. 9. 1853.

Za mizo so si seveda veselo nazdravljali - najprej je gostitelj, župnik iz Preske, nazdravil c.kr. vojski, potem je stotnik Steinebach nazdravil Nj. Veličanstvu cesarju in še gostitelju. Tu pa se začne Steinebachova obtožba zoper župnika Potočnika, češ da je, po stotnikovi navedbi že precej pijan, dvignil kozarec in dejal: "Še komu bomo želeli éljen!" in potihlo dodal: "Košut." Že pred tem pa naj bi pel slovenske in nemške pesmi, ki so zaradi svoje nemoralne vsebine v ustih dušebrižnika nekam čudno zvenele. Ob tem izpadu naj bi se Steinebach dvignil in odšel, župnik Tomc pa naj bi se mu opravičeval zaradi Potočnika, češ da je pijan.

Župnik Tomc je bil zelo ogorčen, ko je slišal obtožbe, da naj bi se kaj takega zgodilo v njegovi hiši. Ne samo, da bi imel kot hišni gospodar on pravico ukrepati, če bi se kaj takega res zgodilo (in ne kdo drug), ampak je bil tudi pripravljen dokazati, da se kaj takega še zdaleč ni pripetilo. O Košutu se je sicer res govorilo, ampak samo tako kot se spodobi, zasramovalno. Besedo "éljen" je že res slišal, vendar da v njej ne obstaja nikakršno pohujšanje, ker se je Potočnik v madžarščini, katere je bil več, pogovarjal s stotnikom Watzlom, ki je bil rojen na Madžarskem. Pogovarjala sta se o madžarski slovnici, kar pa ni čudilo nikogar, ki poznajo Blaža Potočnika, saj vedo za njegovo veliko zanimanje za jezike, še posebno slovanske.

Kar zadeva izjavo tožečega, češ da je ob njegovem odhodu Tomc opravičeval Potočnikovo vedenje s pijanostjo, Tomc ni ničesar vedel, ker da ni bilo kaj opravičevati. Potočnika še nikdar ni videl pijanega in tudi Wolf česa takega o Potočniku še ni slišal.

Glede prepevanja nespodobnih pesmi, je Tomc vedel povedati, da je Potočnik pri mizi pel slovenske in nemške pesmi, kar sploh rad počne, ker je zelo muzikaličen. Veliko dobrih pesmi je že tudi sam napisal; še pred nekaj leti da je imel tako lep tenor, da bi ga z veseljem poslušali celo v najimenitnejših gledališčih. Da pa bi Potočnik pel pesmi z nemoralno vsebino, temu je slavljenec ugovarjal z veliko nejevoljo. Take neresnične obtožbe je zavrnil kot hud napad ne samo na Potočnika, ampak tudi nase. Škof Wolf mu je glede tega rad verjel, saj o Potočniku v vsem svojem 29-letnem bivanju v Ljubljani ni slišal nič takega, kar bi škodovalo njegovi dostojnosti ali političnem zadržanju. Ker pa je dobro poznal Tomca in Belina, je tudi vedel, da v svoji

navzočnosti ne bi nikdar trpela nespodobne pesmi, četudi bi si kaj takega dovolil njen kolega Potočnik. Gotovo bi ga utišala - ali bi ga odslovila od mize ali pa bi mu preprosto pokazala vrata.

V nadaljevanju svojega poročila se je škofu Wolfu zdelo čudno, kako da se o dogodku, ki se je pripetil že aprila, toži šele septembra. Družčina da je bila takrat verjetno v prav veselem stanju, Steinebach pa menda tudi vse do 4. septembra, ko mu je šele uspelo prijaviti Potočnika.

Škof Wolf je bil prepričan, da bi Potočnik na sodišču lahko dokazal svojo nedolžnost, vendar pa bi madež obtožbe ostal in zato se je zavzel, da zadeva ne bi prišla na sodišče.

Nekakšno preiskavo pa je škof Wolf le moral opraviti, in sicer je o spornem obnašanju župnika Potočnika povprašal še druge navzoče. Tako mu je upokojeni stotnik Watzl odpisal, da se sam čuti užaljenega spričo takih obtožb, župan Jarc pa ni mogel razumeti, kako more veselo in spodobno kosilo zaslužiti tako prijavo. Papirničar Grundner se je pri svojih številnih poslih in skrbih komaj še spominjal kosila, vendar je prijavo v celoti zavrnil. Župnik Belin je zavrnil laži v prijavi in pripomnil, da je zdravico za cesarja Potočnik pospremil z nekaj besedami cesarju v čast. Kaplan Stritar pa je primerno svojim mladim letom o prijavi spregovoril z ostrimi besedami.

Izjava župnika Tomca je bila temelj za škofovo poročilo. Potočnik sam je menil, da prijava mogoče izvira iz pogovora z Watzlom, ki je potekal v madžarščini in iz katerega je bilo mogoče slišati besedo "éljen" ali "Košut", ki pa sta bili izrečeni vse drugače kot pa zdravica.

Na koncu poročila je ljubljanski škof Wolf jamčil za vse omizje (vsaj za "svoje") in pripomnil, češ da ga veseli, da v svoji škofiji ne pozna duhovnika, katerega zadržanje bi ogrozilo red in mir.

Seveda ne moremo kar tako primerjati Marijo Klun in Blaža Potočnika oziroma njunih političnih grehov, vendar pa vseeno opazimo, da se je škof Wolf veliko bolj zavzel za Potočnika kot pa za Klunovo, pri kateri je bil takoj za to, da se ji odvzame koncesija za privatno učilišče, četudi kar najbolj obzirno. Mogoče je bilo njene zapisane besede težje opravičiti, kot že skoraj pozabljene napitnice ob godovanju, prav gotovo pa je

k Wolfovi odločitvi glede šole precej pripomogel tudi svobodomiselní mož Vinko.

V naši zadnji zgodbi pa se bo nič kaj ugledno predstavil grof Lantier, ki je pripadal ugledni in starodavni goriški plemiški rodbini.¹³

Zapisnik, ki so ga sestavili v Veroni z Josefom Zechenterjem iz Salzburga, starim osemnajst let, samskim desetnikom brez poklica pri 20. strelski četi, izvira iz leta 1855.¹⁴

Josef je najprej povedal, da je vodja njihovega transporta, narednik Dominik Albertini, ob neki sliki, ki so jo videli v gostilni ob poti (prikazovala je topničarja, ki je na vrhu utrdbe vzklikal cesarju "živel"), izjavil, da je on veliko takih krogel, kot so jih videli na sliki, izstrelil proti c.kr. vojski, ko je bil pri puntarski italijanski mornarici. Josef takrat tega ni jemal resno in je bil tiho.

Ko je bil transport v bližini Vipave, so izvedeli, da se nekje v bližnjih gorica "dogaja ljudsko veselje" (bila je velikonočna nedelja). Narednik Albertini in korporal Zechenter sta se odpravila na veselico in na njej je grof Lantieri prepoznal narednika Albertinija, češ da sta leta 1848 skupaj služila v italijanski vojski, samo da so tam Lantieri poznali kot stotnika Promatija. Začela sta obujati spomine v italijanščini. Zraven sta za mizo sedela dva žandarja, za katera Josef ni mogel reči, ali sta kaj slišala in razumela, ostali civilisti pa so bili Kranjci in po njegovem niso mogli nič razumeti.

Lantieri je Albertiniju povedal, da še ni dolgo pomiloščen, da si je v prejšnjih časih dopisoval z Mazzinijem in da sedaj skrbi za posestvo svoje žene.

Nadalje je povedal, da so pri njem pogoste preiskave, a da je dokumente, ki mu v italijanski uporniški vojski zagotavljajo stotniški rang, in uniformo skrbno skril. Izrazil je tudi prepričanje, da bo v nekaj mesecih v Italiji spet revolucija.

Ob vračanju z veselice je desetnik vprašal narednika, kako lahko take stvari govori tako svo-

bodno, ker da ga bo verjetno na koncu (vojaške) poti moral prijaviti. Albertini ga je prosil, da naj ga ne onesreči, Zechenter pa ga je opozoril, da sta bila navzoča tudi dva žandarja. Ta dva žandarja je Zechenter pričakal zunaj vasi in se prepričal, da nič ne vesta o pogovoru z Lantierijem.

V Trevisu je desetnik zadevo prijavil žandarmerijskemu majorju, ki mu je dejal, da naj tega ne prijavlja v polku in da bo že on govoril z nekim svétnikom v Veroni. Zechenter je pisal tudi očetu, ali naj to prijavi v vojski ali ne, stari pa je takoj obvestil višje (verjetno je bil tudi sam vojak) in mu odpisal, da naj stvar prijavi na svojem poveljstvu.

Po prijavi so zaslišali domača žandarja Franca Fakina in Jožefa Urha.

Franc Fakin je bil rojen na Kranjskem, star 33 let, katoliške vere, samski, brez poklica, nikdar še ni bil zaslišan, tri leta je že služil v Vipavi.

Fakin je vedel povedati o Lantieriju, da ga pozna že, kar je v Vipavi. Lantieri je živel na svojem gradu in ni vzbujal (politične) pozornosti. Po cele dneve je pijančeval, hodil okoli oblečen kot potepuh, se družil s kmeti v gostilni, poprijemal tudi za najnižja dela. Tako je večkrat vozil gnojni voz po polju in bil enkrat nekemu kmetu tudi za kočijaža na ohceti. Kmetje so vedeli, da je stalno nadelan in so trpeli njegovo družbo samo zato, ker je bil gospod.

Fakina so povprašali tudi, če je bil z Lantierijem kdaj skupaj na kakem javnem kraju in kje.

Odgovoril je, da ga na cesti večkrat sreča in da ga Lantieri vedno prvi pozdravi. V krčmi ali kavarini pa da še ni bil z njim.

Fakina so soočili z "dejstvi velikonočne nedelje" in priznal je, da sta bila skupaj z Jožefom Urhom takrat v Lantierijevih gorica, oddaljenih četrto ure od Vipave, kjer so točili vino in pivo. Na poti tja sta srečala dva podoficirja in skupaj so šli do vinske kleti.

O Lantierijevem govoričenju ni vedel ničesar povedati.

Izjava drugega žandarja, Jožefa Urha, po rodu Kranjca, starega 29 let, katoliške vere, samskega, brez poklica, ni dodala nič novega.

¹³ *Primorski slovenski biografski leksikon, Goriška mohorjeva družba, Gorica 1982-1985, 2. knjiga.*

¹⁴ *ARS; fond: Deželno predsedstvo...; spisi z dne 17. 5., 24. 5., 4. 7. 1855.*

Po pričevanju obeh žandarjev je okrožni glavar v svojem poročilu o subverzivnih izjavah Lantierija dejal, da je bilo to navadno pijano blebetanje. Lantieri ni bil nikakršen stotnik v revolucionarni vojski, ampak se je, prav nasprotno, vpisal med dunajske prostovoljce in se boril proti revoluciji, sedaj pa da je zaradi pijače in življenja, kakršnega pač živi, svetno in duhovno povsem propadel.

Takšne so bile torej vohunsko-ovaduške stvari. Kot že omenjeno, je bilo za vsa ta poročila potrebno veliko ljudi, časa, denarja. Torej ni čudno, da je leta 1856 šef policije Kempen podelil odvezo malim sumljivcem in tistim, ki so se v času nadziranja vzorno obnašali.¹⁵

Od oseb, o katerih je bilo govora, sta trgovca Češnar in Šušteršič (umrl junija 1858) ostala na spisku za nadaljnji nadzor, med tistimi, ki so bili z ukazom Deželnega predsedstva z dne 25. 11. 1856 izbrisani s "sumljivega seznama", pa je bil tudi Vinko Klun, ki je že 4. 9. 1956 odpotoval v Švico poučevat.

Zapisniki in sezname so se torej skrčili, seveda pa je država za pomembnejše osumljence še naprej skrbela, da so se nam ohranila njihova ime na za današnjo rabo.

Zusammenfassung

Ein paar Stories aus dem Gruselkabinett der Verdächtigen

Die Überwachung politisch verdächtiger Personen und das Denunziantentum nach der Revolution im Jahre 1848

Nach der Revolution im Jahre 1848 achtete die österreichische Regierung sehr genau auf Personen, die sich während der Revolution kompromittiert hatten, und auf Äußerungen, die gegen die Obrigkeit gerichtet zu sein oder Kaiser und Staat zu schmähen schienen. Bei dieser Überwachung stützte sich der Staat vor allem auf Polizei und Gendarmerie, und es kann nicht verwundern, daß in solchen Zeiten auch das Denunziantentum eine Hochblüte erlebte. All

das Schnüffeln, Nachspionieren und Meldung-Machen erzeugte eine Menge schriftlichen Materials, das heutzutage die Erforschung der damaligen Ereignisse und des damals herrschenden Denkens möglich macht.

Auf der Grundlage von Archivmaterial ist auch der vorliegende Beitrag entstanden, der zunächst den Fall eines Kreisarztes vorstellt, eines gebürtigen Ungarn, der während der Revolution in Graz recht aktiv gewesen war. Dies leitete die Höhere Polizeibehörde in Wien an die Landesbehörde weiter, die sich ihrerseits zwecks Einziehens von Erkundigungen über das nunmehrige Verhalten des kompromittierten Arztes an den Kreishauptmann wandte. Dieser schrieb in seinem Bericht nur Lobendes, und es ist aus dem Schreiben zu entnehmen, daß er mit dem Arzt sogar befreundet war, und doch unterrichtete der Kreishauptmann die Polizei in Laibach gewissenhaft von den Besuchen des Arztes in Graz.

Die Polizei war auch sehr empfindlich, was Äußerungen über den Kaiser anlangte. Einerseits lobte die Obrigkeit die Bevölkerung für ihre Kaisertreue, die sich ihrer Ansicht nach auf verschiedenste Art und Weise manifestierte, andererseits spitzten die Polizisten ihre Ohren immer ganz besonders dann, wenn eine beleidigende Äußerung auf Kosten des Kaisers fiel, und beeilten sich, die Täter zu verhören und abzustrafen. Davon handelt eine Geschichte, in der es sich bei dem Opfer um die Gattin des politisch verdächtigen und unter Überwachung stehenden Historikers, Geographen und Politikers Vinzenz Fererl Klun handelt. Da die polizeiliche Überwachung nicht einmal vor Privatbriefen haltmachte, wurde eine Äußerung der Gattin über ein Seeunglück, an dem ihrer Meinung nach die kaiserliche Unvernunft die Schuld trug, für ihre Mädchenschule zum Verhängnis – sie ging ihres Leitungs- und Besitzanspruchs an der Schule verlustig und war von nun an darauf angewiesen, Privatunterricht in Französisch zu erteilen.

Daß auch Geistliche nicht vor dem polizeilichen Spitzelwesen sicher waren, zeigt der Fall des Pfarrers Blaž Potočnik, der beschuldigt wurde, bei einem Essen auf Košut, den ungarischen Revolutionär und Erzfeind Österreichs, getrunken zu haben. Erst ein von der Diözese durchgeführtes Disziplinarverfahren erwies die Haltlosigkeit dieser Anklage.

¹⁵ ARS; fond: Deželno predsedstvo...; spis z dne 31. 10. 1856.

In der letzten Geschichte hat uns die übertriebene Sorgfalt und Ergebenheit eines jungen Soldaten die nicht eben schmeichelhafte Meinung der Obrigkeit über den Grafen Lantieri erhalten, der sich in betrunkenem Zustand seiner Rolle bei der italienischen Revolution gerühmt hatte.

Für all diese Berichte brauchte man viele Menschen, viel Zeit und viel Geld, und deshalb beschloß der Polizeichef, Kempen, im Jahre 1856, künftig nur noch einflußreiche Persönlich-

keiten zu überwachen, ungebildete Leute ohne Einfluß brauchten dagegen nur noch ganz im allgemeinen überwacht und die Protokollanten nicht weiter mit ihnen behelligt zu werden.

Die Zahl von Protokollanten und Listen verringerte sich also, doch der Staat versäumte es natürlich trotzdem nicht, bei Verdächtigen von Rang nach wie vor dafür Sorge zu tragen, daß uns ihre Namen für heutigen Gebrauch erhalten blieben.

Zora Torkar

“JEZES, JEZES, JOHAN, AL' S' RES ABGEORDNETER?”

*Zanimivosti iz življenja in dela kamniškega župana in
deželnega poslanca Janeza Kecla (1839 - 1888)*

“Tako je na večer pomenljivega dne, 10. julija 1877, zaklicala še precej čedna, malo obila, a sicer huda ženka na trgu velikega mesta, kranjsko-slovenskega Kamnika, ko se je ustavil pred njo z bršlinom in srobotom okičani voz ter se je iz njega in iz obile zelenjadi privaril počasi na dan majhen, a debel mož, na čigar kipečih prsih se je svetil papežev viteški red “vom heiligen Grabe”, kupljen pred par leti za nekaj stotakov. Kakor se je pred mnogo tisočletji slavni črni egipčanski bik z belo liso na glavi, imenovan Apis, ustavljal leto za letom po končanih svečanostih pred templjem Ozirisinim, okičenim s klasjem, cvetlicami in drugo zelenjavo, tako se je pripeljal na večer slavnega 10. julija 1877 trebušasti “Ritter vom heiligen Grabe” domov na kamniški trg ter je svetlega bleščečega lica, in počasi pomikaje težo svojega telesa v naročje preljubljene in presrečne ženice, odgovoril z generalskim ponosom: “Da, jaz sem zmagal!” “Oh, Johan, kako sem jaz srečna; kako me bodo druge kamniške žene zavidljivo po strani gledale, sedaj ko si ti abgeordneter. In moj ljubi Johanček, sedaj boš tudi katerikrat k stotholterju na kosilo povabljen, kajne? Pa da si mi zapomniš, kaj da boste tam jedli, to ti povem! Ali boš imel tudi uniformo novo?”

Tako je šlo iz ust radovedne in ponosne ženske; pa je prav zadnje vprašanje zbudilo zmagovi-

ttega junaka iz flegmatične lenobnosti.” Kaj praviš, uniformo? Seveda jo moram imeti. Pa sedaj še ne vem, kakšna je. Zlata mora biti, močno zlata in rdeča, kajne? Takoj bom pisal Dežmanu ali Šafarčku, kakšna mora biti. Ali pa ti piši, saj bolje znaš ko jaz!” In po tem važnem pogovoru sta stopila v hišo, srečna in zadovoljna.

In to veselje v hiši kamniškega poslanca - ali ni bilo zaslužno? Koliko se je pa mož trudil za to? Pravijo, da v šestih letih županovanja ni podpisal tolikrat svojega slavnega imena nego v zadnjih štirih tednih pred volitvijo pod pisma, ki mu jih je napisala pridna ženka v sladki nadi, da bode vendar enkrat izvedela, kaj se pri stotholterju kuha.”¹

Tako je opisal veselje in zadovoljstvo v domači hiši nad izvolitvijo Janeza Kecla, nemškega kandidata za mestno volilno kurijo Tržič - Radovljica - Kamnik v kranjski deželni zbor, pisatelj Janko Kersnik v podlistku V Kamniku. In res je bila ta izvolitev ena izmed najbolj odmevnih. Vse do deželnih volitev leta 1889, ko so bili znani javni podatki o glasovanju volilcev je bil Kamnik trdno slovensko mesto. Izjema so bile torej

¹ J. Kersnik, Zbrano delo, V. knjiga, Podlistki, članki, ocene. V Kamniku, str. 96 - 100.

le volitve leta 1877, ko je zmagal nemški kandidat Janez Kecel. Leta 1867 je bilo na primer razmerje glasov v kamniški davčni skupini 42 : 0 in 58 : 2 za slovensko stranko. Podobno močno slovensko zaledje so dajala le še mesta Kranj, Postojna, Lož. Zanimivo je, da je davčna skupina glasovala precej enotno - v glavnem za slovenske kandidate. Če se zanj niso odločili, se volitev raje niso udeležili. Tudi med najpremožnejšimi Kamničani nemška stranka ni imela večje podpore. Iz ohranjenih podatkov je razvidno, da so na volitvah za deželni zbor marca 1867 vsi prisotni volilci prvega in drugega volilnega razreda volili slovenskega kandidata, ostali se volitev niso udeležili. Prav tako je bilo leta 1871: vsi prisotni volilci (razen enega) so glasovali za slovenskega kandidata Janeza Murnika.

Izredno zanimivi so volilni rezultati upravičencev mestne kurije Kamnik na deželnih volitvah 7. julija 1877 (zapisnik izdelan 10. julija). Kandidirala sta torej trgovec, hišni in zemljiški posestnik in tedaj najbogatejši kamniški meščan Janez Kecel kot kandidat nemške stranke (kot je razvidno iz rezultatov dotedanjih volitev, se letih dotlej sploh ni udeleževal) in Mihael Stare, mengeški graščak, zemljiški posestnik gostilničar in pivovarnar kot kandidat slovenske stranke. Od 122 volilnih upravičencev mestne kurije Kamnik (trije volilni razredi in inteligenčna skupina) je glasovalo 90 volilcev. Udeležba na volitvah je bila 73,8 %. Rezultati inteligenčne skupine nas ne presenečajo, saj je kar 70,4 % volilcev glasovalo za nemškega kandidata Janeza Kecla, sicer tedaj tudi kamniškega župana: od c. kr. okrajnega glavarja do sodnih in davčnih uradnikov. Le štirje so se odločili za Mihaela Stareta: oba kaplana Jurij Križaj in Blaž Muhovec, zdravnik Maks Samec in učitelj Jernej Cenčič. Udeležba volilcev iz te skupine je bila zelo visoka (85,2 %), saj se le štirje niso udeležili volitev.

Presenetljivejša so glasovanja volilcev prvega volilnega razreda. Od devetih se volitev ni udeležil eden - Gašper Hostnik. Le dva sta glasovala za nemškega kandidata Janeza Kecla, poleg samega Kecla še kavarnar in posestnik Jožef Varnos. Vsi ostali, torej šest, jih je glasovalo za slovenskega kandidata Stareta (66,7 %): Jožef Rode st., predstavnik meščanske korporacije, Julij Stare, Janez Murnik, Valentin Benkovič in Janez Podrekar. Zanimiva je ugotovitev, da sloj najpremožnejših ni glasoval za sebi enakega, kamniškega meščana in župana, temveč za slovenskega kandidata iz Mengša. Nismo popolnoma prepri-

čani, da so bili rezultati volitev le odraz tako močne slovenske nacionalne privrženosti.

V drugem volilnem razredu (31 upravičencev) je bil razplet glasovanja ravno obraten, velika pa je bila tudi volilna abstinenca. Od 31 jih je glasovalo za nemškega kandidata Janeza Kecla 13 (41,9 %). Na primer predstavnik mestne občine, Blaž Šnabl, Janez Ferlinc, Anton Kronabethvogel, Marija Svetic, Helena Iglič, Jera Humer, Mihael Šinkovec. Nekateri izmed njih so na prejšnjih volitvah glasovali za slovenskega kandidata Murnika. Ali je bila na teh volitvah pomembnejša odločitev za poznano kamniško osebo kot za politično usmeritev? Osem volilcev drugega razreda (25,8 %) se je odločilo za slovenskega kandidata Mihaela Stareta, na primer Jožef Polak, predstavnik frančiškanskega samostana, Jurij Golenver, Jožef Rode ml., Anton Janežič, Alojz Peterlin in drugi. Kot smo omenili na začetku, se veliko upravičencev iz davčne skupine volitev ni udeležilo: deset oziroma kar 32,3 % (na primer Jernej Grašek, Franc Prašnikar, Edmund Zangger, Janez Debevc, Janez Šlakar). Odstotek odsotnosti je bil v primerjavi z drugimi volilnimi skupinami najvišji. V celotni mestni kuriji Tržič - Radovljica - Kamnik je na volitvah za deželni zbor zmagal Janez Kecel s kar veliko prednostjo 129 glasov pred slovenskim kandidatom Mihaelom Staretom z 80 glasovi. Na teh volitvah je zmagal slovenski kandidat le v kranjskem volilnem okraju.²

S kandidaturo in agitacijo Janeza Kecla kot deželnega poslanca so bile povezane različne zgodbe, ki kažejo na domiselne in raznovrstne načine pridobivanja volilnih glasov. O tem so se razpisali zlasti v Slovenskem narodu, zanimiv pa je tudi podlistek Janka Kersnika. Kersnik piše, *"da se je Kecel ves udinjal nemški ustavoverni stranki in bil pri volitvah julija 1877 izbran za deželnega poslanca. Mož, dokaj neznatne izobrazbe, a petičen, je kar gorel za nemškutarske ideje in si znal na volitvah utrditi svojo kandidaturo z obljubami in še posebno z denarjem."*³ Tudi Slovenski narod je v juniju in juliju 1877 večkrat napadel Kecla in svaril volilce, *"naj se ne dajo premamiti ne s sladkimi besedami, pijačo ne z denarjem, češ da taka sredstva igrajo pri*

² ARS, Deželno predsedstvo za Kranjsko. Deželnozbornske volitve. Mestna kurija Tržič, Radovljica, Kamnik. Volilni spisi, fasc. 35. Kamnik, mestna kurija, 10. 7. 1877; V. Melik, Volitve na Slovenskem, str. 347, 215.

³ J. Kersnik, Zbrano delo. V knjižga. Podlistki, članki, ocene. Ljubljana 1952, str. 516-518.

vseh agitacijah Kecelnovih prvo rolo.⁴ Takoj po volitvah je poročal dopisnik Slovenskega naroda iz Tržiča, da je "*Keclu pripomogel k uspehu denar, ki ga je trosil z obema rokama. Dan pred volitvijo, se je zvečer pripeljalo 45 Keclovih kamniških volilcev. V krčmi pri Železnikarju so imeli svoj glavni kvartir in Kecel je skrbel, da nij zmanjkalo niti jedi, niti pijače. Narodni volilci iz Kamnika (kakih 41) pripeljali so se v Tržič v jutro pred volitvijo. Povedala sta dva moža, volilca iz Radovljice, da se jima je ponujalo po 5 gld, če volita kamniškega Kecla.*"⁵ Vsekakor je župan Kecel dosegel svojo izvolitev za deželnega poslanca in je 12. septembra 1878 "*uže v culo zavil frak in videli ga boste v Ljubljani na deželnem zborišču. Ves nov bo, in križec bo nosil od jeruzalemskega božjega groba! Saj to mi verjamite: g. Kecel res nij narodnjak pa tudi nij nemškutar. Dobra duša je, ki nikomur ne škodi ne koristi, kakor Blažev žegen.*" "*Kaj pomaga, če mi kmetje še tako dobro volimo, ker gospoda in tisti, ki se mej gospodo štejejo, nam narobe volijo in ker ima gospoda več poslancev nego mi. Posebno se pa zdi čudno, kako so mogli "študirani" Kamničani Kecelna voliti, ki še kamniških razredov nij dovršil. Meni je nek prost kmet rekel, da bi bil Kecel boljši za dunajski, nego za ljubljanski zbor, ker dunajskih gospodov bi ne razumel in zagadelj bi ne mogel nam Slovencem tam skaze delati.*"⁶ Na take in podobne ocene smo naleteli še v drugih časopisih, tudi satirični časopis Brenclj, ki ga je urejal Jakob Alešovec, si ga je že pred leti "sposodil".

Pomembno vlogo je imel Kecel tudi v kamniški občinski upravi. Kamniški občinski zastop je bil sestavljen iz tako imenovanega *občinskega odbora* (Ausschuss) in *občinskega sveta* (Gemeinderath) z županom (Bürgermeister). Volitve kamniškega občinskega odbora so opravljali na tri leta. Znani so podatki za volitve 1867, 1870, januarja 1873, decembra 1876, aprila 1880, maja 1883, junija 1886, 1889, februarja 1893, 1896, 1899, 1902 in aprila 1905. Vse do svoje smrti, leta 1888, je bil Kecel član občinskih odborov in svetov (leta 1880 kot virilist, ker je imel najvišje davke). Med leti 1870 in 1879 pa je celo opravljal županske posle.

Tudi kot župan Janez Kecel svoje politične usmeritve ni preveč jasno kazal, saj se volitev ni udeleževal, razen tistih leta 1877, ko je sam kan-

didiral za nemškega poslanca v deželnozborski mestni kuriji Tržič - Radovljica - Kamnik. Za njegovo nemško usmeritev izvemo iz časopisnih virov in spominske literature. Tudi njegovo županovanje je bilo zelo odmevno, predvsem v negativnem smislu, vsaj če verjamemo časopisnim virom. Že po koncu prvega županskega mandata so se v časopisju pojavljale kritike na račun njegovega vodenja, češ, "*da je nemškutarski župan Kecel naredil vse in nič za Kamnik v treh letih.*"⁷ Pa vendar je bil na občinskih volitvah leta 1873 ponovno izvoljen za župana. Pisec v Slovenskem narodu je pred tem 6. julija 1873 opozarjal: "*Ganite se vendar, da ne doživimo na zadnje še te blamaže, da nam vrnejo zopet Anzelma, kateri je, kakor se je nekdo izrazil, po njegovem mnenju najbolj za županstvo, ker je volilec svojim pri zadnjih volitvah kupil vedro vina, kar bi drugi gotovo ne storil!*"⁸ Predvsem so mu oponašali slabo gospodarjenje in nadzor nad mestnim premoženjem, nezanimanje za popravilo cest, slabo žandarsko službo in še marsikaj drugega.⁹

Decembra 1876 so bile nove volitve kamniškega občinskega odbora in župana. Že celo leto so se pojavljali v Slovenskem narodu in Brenclju številni članki, ki so kritizirali in smešili podobo Janeza Kecla. Če verjamemo članku v Slovenskem narodu, se je tokrat prikupil volilec s tem, da je daroval nekaj sto goldinarjev za izdelavo novih orgel v frančiškanski cerkvi v Kamniku, vodil pa je tudi pobiranje darov za orgle. Medtem je v mestu slabo vodil gospodarstvo, zelo redko skliceval seje, godile pa so se še druge nerednosti in nesnaga. Kot izvemo iz Slovenca, se je župan Kecel navduševal tudi nad uvedbo nemškega jezika kot učnega jezika v tretjem in četrtem razredu glavne šole.¹⁰ Ne vemo, ali so volilce res premamile njegove obljube, podarjena pijača in hrana ali je zgolj prevladalo nezanimanje za volitve, "*kajti pousod se energično odpravljajo nemškutarski župani in občinski odbori, le pri nas ne; samo pri nas se nobeden uplivnejših mož neče žrtvovati, da bi se vendar po-*

⁶ Slovenski narod, 8. 9. 1878, št. 206; Slovenski narod, 31. 7. 1877, št. 172.

⁷ Slovenski narod, 1. 5. 1873, št. 99; Slovenski narod, 10. 5. 1873, št. 107; Slovenski narod, 8. 6. 1873, št. 130; Slovenec, 19. 9. 1874, št. 102.

⁸ Slovenski narod, 6. 7. 1873, št. 153.

⁹ Slovenski narod, 1. 7. 1874, št. 146; Slovenec, 2. 4. 1874, št. 39.

¹⁰ Slovenski narod, 8. 3. 1876, št. 55; Slovenski narod, 20. 8. 1876, št. 190; Slovenec, 19. 9. 1874, št. 111.

⁴ Slovenski narod, 29. 6. 1877.

⁵ Slovenski narod, 12. 7. 1877, št. 156.

stavil na čelo agitacije, marveč le gre po svojem opravi in dobičku, občin blagor v nemar puščaje nesposobnim.¹¹

Verjetno je vse skupaj nekoliko pripomoglo k tretji izvolitvi Janeza Kecla za kamniškega župana. Vendar pa tega tretjega mandata županovanja ni dokončal. Nepravilnosti pri vodenju in upravljanju občine je bilo preveč, tako da je po nasvetu občinskega odbora sredi leta 1879 odstopil.¹² *"Koliko vina, rac in drugih dobrih rečij je daroval v ta namen, da je postal ad majorem nemškutarije gloriam glavar in potem deželni poslanec. Naš Johan je bil tudi prebrisan kmetovalec ud cenilne komisije. V potu svojega obraza je hodil po hribih ali pa sedel v hiši in prepusstil drugim, da so zemljišča cenili. Pri teh komisijah si je zaslužil okoli 2000 gld."*¹³ Tudi Janko Kersnik v podlistku piše, da je gospod Johan stroške zadnjega streljanja zapisal po stari navedi v rubriko *"für Gemeindefeierlichkeiten"*. O županu pa so se sploh širili čudni glasovi, češ da je županoval brez sklicevanja sej občinskega odbora, saj naj bi bila zadnja tri leta le ena seja, pa še pri tej ni položil občinskih računov.¹⁴ Kecel je po svojih besedah ponudil odstop zato, da ne bi bil še naprej vzrok spora med Kamničani. 13. avgusta 1879 so izvolili nadomestnega župana, dotedanjega občinskega svetnika Franca Ekslerja.¹⁵ Kecel je še naprej opravljal naloge deželnega poslanca (izvoljen leta 1877), kot najpremožnejši meščan pa je imel leta 1880 virilni glas v novoizvoljenem občinskem odboru. Torej se politiki tudi po porazu ni popolnoma odrekel.¹⁶

Janez Kecel

Poleg tega so imeli trgovci in podjetniki tudi pravico voliti v trgovskoobratni zbornici za Kranjsko. Leta 1874 je v okraju Kamnik, po izjavah dopisnika Slovenca, zapisnik volilcev izdelala nemškutarska komisija. Med ostalimi so imeli volilno pravico naslednji najpremožnejši Kamničani: pivovarnarica Marija Stare, lastnik tovarne cementa Alojz Prašnikar, trgovec Janez Kecel, trgovec Janez Murnik, trgovec Anton Janežič, trgovec Josip Suchy, trgovka Marija Podrekar, trgovec Janez Ferlinc, trgovec in jermernar Jožef Prelesnik, kramar Janez Šliber, kramar Mihael Šinkovec, kramar Franc Mejač, kramarica Helena Natlačen, branjevec Luka Dornik in lekarnar Adolf Jahn.¹⁷

Ne samo v političnem, tudi v lokalnem gospodarskem, šolskem in društvenem življenju so imeli najpremožnejši kamniški meščani, med katere vsekakor štejemo tudi Janeza Kecla, pomembno vlogo. Na gospodarskem področju je bilo zelo zanimivo delovanje tako imenovane meščanske korporacije, skupnosti meščanov, ki je upravljala z gozdovi in ostalim premoženjem v dolini Kamniške Bistrice.

Od leta 1849 do ustanovitve meščanske korporacije leta 1866 so te zadeve vodili občinski odbori z župani na čelu. Iz časopisnih člankov je razvidno, da je po ustanovitvi korporacije prihajalo do večjih in manjših sporov z občinskim odborom in županom. Ne le zaradi vrste lastnine, temveč tudi zaradi tega, ker je občinski odbor izgubil nadzor nad upravljanjem premoženja. Tako naj bi se zlasti razburjal župan Janez Kecel. *"Poleg občinskega odbora imamo še drug odbor za gospodarjenje z mestnim premoženjem, ki je vredno kacij 300.000 gld. Temu upravnemu odboru stoji na čelu g. Samec. Da tega premoženja nij*

¹¹ Slovenski narod, 20. 8. 1876, št. 190.

¹² Slovenski narod, 6. 6. 1879, št. 128.

¹³ Slovenski narod, 13. 3. 1879, št. 60.

¹⁴ J. Kersnik, Zbrano delo, V. del, Podlistki, članki, ocene, Ljubljana 1952, str. 100.

¹⁵ Novice, 27. 8. 1879, št. 35.

¹⁶ Slovenski narod, 23. 5. 1880, št. 116.

¹⁷ Slovenec, 8. 12. 1874, št. 145.

dobil naš Kecel v roke, ga je že od nekdaj neusmiljeno peklo in akoravno je bil tudi on deležnik, vendar je ščuval zoper ta odbor."¹⁸ Po ustanovitvi meščanske korporacije sta bili namreč obe funkciji ločeni in korporacijo je vodil voljeni načelnik z gospodarskim in pomnoženim odborom.¹⁹ V gospodarskih odborih meščanske korporacije so prav tako imeli odločilno vlogo najpremožnejši meščani. Že voljeni načelniki so bili vsi, razen doktorja Maksa Samca, zelo premožni. Tudi ostali odborniki so spadali v obravnavani sloj. Med večletnimi odborniki je bil seveda tudi Janez Kecel. Torej prevlada najpremožnejših ni bila le na lokalnem političnem področju, temveč tudi na gospodarskem, kjer so si z ugodno pozicijo prej v občinskem odboru in nato v gospodarskem odboru meščanske korporacije ustvarjali dobre pogoje za uspešno gospodarjenje in predvsem za pridobivanje ugodnosti, ki jim jih je dajalo korporacijsko premoženje. V glavnem pa je meščanska korporacija s svojim elitizmom, zaprtostjo in sistemom razdeljevanja dobrin zlasti ščitila interese premožnejših meščanov.

Posledice marčne revolucije so se pokazale tudi na kazenskem področju, vendar jih je za kratek čas prekinil Bachov absolutizem. Kazenski postopek so urejala navodila za kazenska sodišča 16. junija 1854, ki so vsebovala tudi določila o izvrševanju kazni. Ob vrnitvi ustavnosti 1869 so bila najprej uvedena porotna sodišča za težje tiskovne delikte. Temeljno preosnovo postopka pa je pomenil 23. maja 1873 uzakonjen kazenskopravdni red. Uvedena so bila glavna načela modernega kazenskega postopka. Prav tako so se tudi na osnovi tega zakona obnovila porotna sodišča, ki so delovala do prve svetovne vojne. Bila so pristojna za 25 točno navedenih težjih kaznivih dejanj in so delovala pri deželnih in okrožnih sodiščih. Porotniki so bili lahko samo moški, ki so jih po davčnem in izobrazbenem cenzusu predlagali okrajni glavarji, postavljale pa komisije sodnikov deželnega ali okrožnega sodišča same brez kakršnihkoli volitev. Porotna sodišča so zasedala vsake tri mesece. Sestavljena so bila iz senata treh sodnikov in 12 porotnikov, ki so jih z žrebom in izločanjem pred razpravo izbrali iz večjega števila kandidatov. Porotniki so imeli dolžnost odgovoriti na točno določena

vprašanja in so glasovali tako, da je obveljal odgovor, ki sta ga dali vsaj dve tretjini porote. Na podlagi tega je senat izvedel pravno oceno in izrekel sodbo, medtem ko so pri okrajnih sodiščih sodili o prestopkih sodniki posamezniki.²⁰ Nekaj ohranjenih seznamov za porotnike je tudi iz okrajnega glavarstva Kamnik, na njih je vedno predlagan tudi premožni trgovec Janez Kecel.

Člane okrajnega šolskega sveta, ki se je prav tako sestajal v Kamniku, je imenoval deželni odbor. V šolskem letu 1882/83 so v njem delovali graščak iz Moravč Jurij Wurzbach, trgovec Janez Kecel in kamniški dekan Janez Oblak. Ta svet je za krajevnega šolskega nadzornika imenoval doktorja Maksa Samca. Ne samo, da so bile te naloge častne, pametno je bilo izbrati tudi čim bolj premožne člane, saj je to pomenilo nekakšen patronat nad šolo. Tako je na primer dekan Oblak nakupil revnim učencem več šolskih knjig, predsednik krajevnega šolskega sveta Janez Murnik je daroval štiri razpela, poštar Janez Debevc je daroval štiri knjige za učiteljevo knjižnico. Prav tako so premožnejši meščani dajali brezplačno hrano revnejšim učencem, na primer trgovec Janez Kecel, pivovarnar Julij Stare, trgovec Luka Bergant, dekan Janez Oblak, frančiškani, gostilničar in hotelir Franc Fišer, gostilničar Anton Fröhlich, pek Janez Karolnik, trgovka Marija Podrekar, poštarjeva vdova Helena Debevc, klobučar Franc Eksler, gostilničarja Jernej Grašek in Franc Prašnikar, trgovca Mihael Šinkovec in Fran Seničar in drugi.

Vse te pomembne vloge Janeza Kecla v ožjem, kamniškem, in širšem, kranjsko - deželnem območju so predvsem izvirale iz njegovega izredno dobrega premoženjskega stanja. Kot vemo, je celoten volilni sistem, od občinskega, deželnozborskega in kasneje državnozborskega, temeljil na plačilu določenega direktnega davka (davčna volilna pravica) in na izobrazbi oziroma poklicu (inteligentna volilna pravica). Ker se Kecel prav gotovo ni mogel uveljaviti z izobrazbo (po člankih sodeč ni končal niti vseh razredov glavne šole v Kamniku), se je uvrstil v sam cvet kamniškega meščanstva s pridobljenim premoženjem. Premoženje si je pridobil z opravljanjem številnih trgovskih in drugih obrtnih dejavnosti, z nakupom zemljiških posesti in hiš, nenazadnje pa tudi s primerno poroko.

¹⁸ Slovenski narod, 8. 6. 1879, št. 130.

¹⁹ L. Stiasny, Kamnik. Zemljepisno - zgodovinski opis. Ljubljana 1894, str. 64; ARS, Kamniška korporacija, fasc. 1.

²⁰ S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev. Kazensko pravo, Ljubljana 1961, str. 520 - 521.

V davčnih katastrih za okrožje Kamnik in Brdo - Kamnik sta imela z ženo Marijo istočasno prijavljenih kar sedem gospodarskih dejavnosti. Janez Kecel je imel od srede 1864. leta prijavljeno izdelovanje mila in trgovino z mešanim blagom. Od leta 1865 je od slednje plačeval že 31 goldinarjev 50 krajcarjev davka. V začetku leta 1870 oziroma 1872 pa je prijavil še specialno trgovino z barvami in opekarno, kar mu je sicer prinašalo dodaten majhen dohodek. Po smrti Janeza Kecla je vse prijavljene dejavnosti nadaljevala vdova Marija, ki pa se je po letu 1890 specializirala še za prodajo merkantilnega lesa in premoaga. Tako kot veliki večini ostalih najpremožnejših kamniških meščanov je tudi Keclovima prinašala najlepše dohodke raznovrstna trgovina. Najbolj odmevno pa je bilo vsekakor odprtje zdravilišča in kopališča v Mekinjah, ki so ga v drugi polovici leta 1880 prijavili brata Alojz in Franc Prašnikar ter zet Janez Kecel. Za to dejavnost je vsak posebej plačeval okoli dva goldinarja davka. Obenem pa so poleg zdravilišča in kopališča odprli še gostilno oziroma restavracijo, ki jo je vodila Marija Kecel, rojena Prašnikar.²¹

Olga Janša - Zorn v svojem Prispevku k zgodovini turizma v Kamniku omenja pomanjkanje virov o prvih omembah tako imenovanega Prašnikarjevega zdravilišča. Tako je najpogostejše omenjena začetna letnica 1876, čeprav so prve časopisne vesti o toplicah v Novicah leta 1877, ko so omenjene *"še ne popolnoma dodelane, a za rabo vendar že"*. V davčnem katastru so prijavljene šele leta 1880. Janševa zelo natančno opisuje ponudbo zdravilišča, na primer številne izlete v okolico, lep zdraviliški salon in urejen park, zdravniško pomoč in nasvete.

Drugi najpomembnejši vir za dodatno krepitev oziroma za vzdrževanje že pridobljenega premoženja je bil vsekakor nakup zemljiških posesti. Zanimivo je, da so imeli kamniški meščani do približno leta 1880 (v primerjavi s kasnejšim meščanstvom) veliko več zemljiških posesti. Tako je vsaj ena tretjina med njimi imela nad trideset goldinarjev čistega zemljiškega dohodka, kar pa je bilo seveda odvisno od kvantitete in kvalitete zemljišča. Zopet je med njimi izstopal trgovec Janez Kecel, ki je imel skupno 52 oralov 580 klafter posesti in je od tega imel kar 222 goldinarjev 83 krajcarjev čistega dohodka.

Od vseh vpisanih zemljiških posesti so prevladovali mešani gozdovi in njive. Kecel je imel največ mešanega gozda na Dobravi, Kosmaču, Pijavšniku, Mestnem lesu, Lancerju, Suhem potoku in na Tovsti gori in sicer kar 28 oralov 962 klafter. To je bil gozd III. in IV. cenovnega razreda. Poleg gozda je imel še 12 oralov 1509 klafter njiv II. kvalitete na Zapriškem polju in na Grabnu, kjer je bila kvaliteta slabša ter 9 oralov 80 klafter travnikov na Grabnu. Da pa sta Janez in Marija Kecel znala izkoristiti vsako ped zemlje, nam pove podatek, da sta imela v Mestu 39 poleg hiše z dvoriščem še "vrt za zelenje in kuho", kajti za kaj več niti ni bilo prostora. Gospodarska poslopja so bila zgrajena na pristavah, na Grabnu in Zapricah. Vse te navedene vrste posesti potrjujejo, da se je večina meščanov, ob prevladujoči trgovski ali kakšni drugi obrtni dejavnosti, ukvarjala tudi s poljedelstvom, živinorejo, vrtnarjenjem in z gozdarstvom, čeprav verjetno le za zadovoljevanje domačih družinskih potreb. Vsekakor pa je ta mešani način gospodarjenja še dolgo v 19. stoletje dajal slovenskim podeželskim mestom precej kmečki značaj. Tako ne moremo mimo tega, da so ženske krinoline marsikje dišale po hlevskem gnoju.

Eno izmed temeljnih meščanskih načel (od dunajskega, ljubljanskega do kamniškega) je bilo pridobiti trdno materialno osnovo in s tem povezano pametno vlaganje kapitala v nepremičnine ali druge oblike naložb. Kamničani pač niso vlagali kapitala v banke ali delnice, pač pa so si preprosto zagotavljali varnost z nakupom zemljiških posesti in hiš. Predvsem so bile pomembne tako imenovane korporacijske hiše, ker so prinašale lastnikom posebne pravice do vsakoletne določene količine drv in lesa iz gozdov meščanske korporacije v dolini Kamniške Bistrice. Med največjimi hišnimi posestniki sta bila trgovec Janez Kecel in njegova žena Marija Prašnikar. Z dedovanji, nakupi in "pravilnimi" prodajami sta prišla kar do lepega števila hiš. Poleg nakupa hiš na Grabnu 27 in 28 (leta 1868) je po trgovcu Janezu Kühnlu Keclova žena Marija podedovala (z ženitno pogodbo leta 1867 tudi Janez Kecel) dve hiši v Mestu 39 in 51. Janez Kecel je leta 1863 na dražbi kupil hišo na Šutni 5, njegova žena Marija pa jo je leta 1897 prodala doktorju Antonu Binterju. Z ženo Marijo sta kupila leta 1874 še hišo na Šutni 52, vendar sta jo že čez štiri leta prodala. Žena Marija je imela še nekorporacijsko hišo na Zapricah 14. Medtem ko je družina Kecel stanovala v Mestu 39, "Na trgu", so ostale hiše oddajali v najem, kar zvemo v sta-

²¹ ARS, TOI, *Davčni katastri za okrožje Kamnik, knjiga št. 304*; ARS, TOI, *Davčni katastri za okrožje Brdo - Kamnik, knjiga št. 305*.

tusih in popisnicah ljudskega štetja leta 1900.²² Po smrti Janeza Kecla je s hišami še naprej gospodarno ravnala vdova Marija, po njeni smrti pa je dedovala edinka Terezija, ki se je poročila (visokim željam primerno) z Jožefom Hermanom.

Po pregledu različnih virov bogatenja, si natančneje pogledjmo še skupne letne davke Janeza in Marije Kecel po posameznih letih. Letni davki nam namreč lahko služijo za ugotavljanje gospodarske uspešnosti, razcveta in propada in podobno. Glavno orientacijo o letnih davkih dajejo volilni imeniki za volitve v kranjski deželni zbor od leta 1861 do 1901. Za mestno kurijo Kamnik so ohranjeni sezname za deželne volitve 1861, 1867, 1871, 1877, 1883, 1889, 1901, 1908, 1913.

	naslov	poklic	davki 1867	davki 1871	davki 1877	davki 1883
Kecel Janez	Mesto 39/51 Šutna 5	trgovec opekar mllar	275 gld 11 kr	128 gld 90 kr	159 gld 56 kr	258 gld 68 kr

Za volitve leta 1861 v volilnih imenikih ni pripisanih davkov, izdelani so le sezname z volilnimi upravičenci, za katere lahko domnevamo, da so jih vpisovali po višini davkov. Na vrhu seznama se tako pojavljajo Jožef Rode, Janez Benkovič, Gašper Hostnik, Janez Žebovc, Jurij Golenver, Alojz Humer, Anton Fröhlich, Marija Kecel, Ignac Stamcar, Valentin Dralka, Jakob Šuster, Adolf Jahn, Janez Debevc, Marija Svetic in nekateri drugi. Večina teh najpremožnejših meščanov doživi krizo ali celo propad v sedemdesetih letih 19. stoletja. Za volitve v deželni zbor marca 1867 je ostalo ohranjeno gradivo s pripisom davčnih obveznosti za volilne upravičence davčne skupine. Največ davka v tem letu je plačal trgovec Janez Kecel, in sicer kar 275 goldinarjev 11 krajcarjev. Skoraj polovico manj je plačal kamniški mestni dominij - 148 goldinarjev 59 krajcarjev. Leta 1871 je bilo stanje na vrhu seznama približno enako, le da je vodstvo prevzela meščanska korporacija s 139 goldinarji 87 krajcarji. Vsi ostali imajo v primerjavi z letom 1867 nekoliko nižje davke, na primer Janez Kecel 128 goldinarjev 90 krajcarjev, Jožef Rode 103 goldinarjev 99 krajcarjev. Tudi leta 1877 najvišje davčne obveznosti še vedno plačuje Janez Kecel. Volilni sezname iz leta 1883 zopet prinesejo nekaj novosti: najvišje davke še vedno plačuje trgovec Janez Kecel, sledi mu podjetnik Julij Sta-

re, oba z nad 200 goldinarji davka. Leta 1889 v volilnem imeniku ne najdemo več trgovca Janeza Kecla, prav tako tudi ne njegove žene Marije. Če na kratko povzamemo, je Janez Kecel v letih 1867 do 1883 plačeval med 100 in 200 goldinarjev letnih davkov, kar mu je pogosto prineslo prvo mesto na lestvici najvišje obdavčenih, po njegovi smrti pa je družinsko gospodarstvo začelo počasi propadati.

Seveda je zanimiva primerjava letnih dohodkov najpremožnejših kamniških meščanov z ostalim meščanstvom kranjskih podeželskih mest, kakor tudi v širšem avstrijskem okviru. V članku Ernsta Bruckmüllerja Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva je namreč zanimivo citirano delo Ernsta von Schwarzerja Geld und Gut in Neuösterreich iz leta 1857, v katerem izračunava letni dohodek avstrijskega meščanstva. Po njegovih izračunih naj bi imelo leta 1857 88 % prebivalstva do 400 goldinarjev letnega dohodka. Ti naj bi bili pod meščanskim nivojem, ker je po njegovih izračunih letne porabe za petčlansko družino majhnega državnega ali privatnega uradnika oziroma podobnih slojev vsota potrebnega znašala 474 goldinarjev 40 krajcarjev. Od tega je porabil 300 goldinarjev za hrano, 57 goldinarjev za oblačila, 68 goldinarjev za stanovanje in kurjavo, 18 goldinarjev za plačo služinčadi. Sloji s 400 do 500 goldinarji letnega dohodka so na začetku malega meščanstva. Sem naj bi sodili vrhnji sloj rokodelskih pomočnikov, skupine nižjih oficirjev in podobnih uradnikov (7 %). Ostane le približno 5 % ljudi kot vrhnji porabniški razred, ki je razpolagal z več kot 650 goldinarji na leto. V to skupino je bil vključen tudi velik del plemstva. Z več kot 1200 goldinarji na leto je razpolagalo le 2,1 % aktivnega prebivalstva.²³

Za kamniške meščane dobimo podatke o njihovih letnih dohodkih le posredno. Zlasti se omenjajo v prošnjah za znižanje dohodkovnega davka. Tako naj bi imel trgovec Edmund Zanger (v letih 1874 do 1882) letno od 500 do 800 goldinarjev letnega dohodka pri pridobitvenem davku 21 goldinarjev.²⁴ 500 goldinarjev čistega letnega dohodka naj bi imel leta 1876 tudi lastnik žage in izdelovalec sekir Franc Pohlin iz

²³ Citirano v E. Bruckmüller, Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva, Zgodovinski časopis 45/1991, št. 3, str. 377-379.

²⁴ ZAL, KAM-102, Občina Kamnik, Splošni spisi, škatla 6, mapa V-5/1875.

²² ŠAL, župnija Kamnik, Status 1818 - 1890; ZAL, KAM - 102, Občina Kamnik, fasc. 76. Ljudsko štetje 1900.

Grabna 23.²⁵ Oba sta imela na primer leta 1877 v volilnem imeniku vpisanih okoli 33 goldinarjev letnih davkov. Tako lahko po višini letnih davkov domnevamo, da je imela podobne letne dohodke od 400 do 600 goldinarjev večina obravnavanih najpremožnejših meščanov prvega in drugega volilnega razreda mestne kurije Kamnik. Po tem lahko sklepamo, da so imeli okoli 800 do 1000 goldinarjev letnih dohodkov le redki predstavniki prvega volilnega razreda in še ti ne stalno. Med te bi lahko po pregledu njihovih dejavnosti prištevali trgovca in posestnika Janeza Kecla, gostilničarja in posestnika Jožefa Rodeta, kramarja, gostilničarja in posestnika Gašperja Hostnika, gostilničarja in izdelovalca žganih pijač, piva in kisa Julija Stareta, trgovca in posestnika Janeza Murnika, trgovca in posestnika Janeza Podrekarja, trgovca s čistilnim praškom Aleksandra Radešiča, lastnika obrata za izdelavo beloprstene keramike Blaža Šnabla, trgovca in posestnika Luka Berganta, gostilničarja in trgovca Jerneja Graška, c. kr. notarja Karla Schmidingerja, odvetnika Jakoba Pirnata in druge.

Zunanji znaki dobrega premoženjskega stanja so bili tudi različni življenjski obredi, od primerne izbire krstnih botrov, "dobre" poroke, smrti in obredov povezanih z njo (pogreb, sedmine, nagrobniki) in do samega načina življenja, ki se je odražal v navadah druženja, prehrani, stanovanjski in oblačilni kulturi.

Izbira krstnih botrov je bil že eden izmed prvih pomembnih korakov. Najbolj pogoste so bile izbire botrov med trgovci in obrtniki, katerim so pripadali tudi sami starši, vedno pa so težili po najpremožnejših ali celo najplemenitejših predstavnikih. S tem so si predvsem okrepili prijateljske, sorodstvene, pa tudi poslovne vezi. Tako sta bila na primer krstna botra Keclovi edinki Tereziji Mariji Alojziji 21. oktobra 1865 izbrana med bližnjim sorodstvom. Botra sta bila njen ded Alojz Prašnikar, sicer veleposestnik in lastnik večjih obratov cementa in čistilnega praška v Mekinjah ter solastnik kopališča in zdravilišča, in Marija Kecel, tudi hišna posestnica in gostilničarka. Zaradi izrednega bogastva in velike veljave v lokalnem življenju sta bila najbolj zaželena krstna in birmanska botra prav trgovec Janez Kecel in njegova žena Marija. Kot navaja Josip Suchy v svojih spominih: *"Kecel je bil mecen, to se pravi birmanski boter skoraj vsega takratne-*

*ga boljšega zaroda. Vsak birmanec ali birman-ka, kateri je kumovala Kecljeva Zinka, vsak je od mecena dobil srebrno uro, tolar in culo piškotov. Pri obedu nam je Zinka osebno stregla. To ni bilo kar meni nič, tebi nič, kajti Keclevi so sloveli kot stebri nemštva, odnosno države. V njihovi senci so se naslajali vsi takratni kamniški pijom-tarji."*²⁶

Najodločilnejšo vlogo v karieri bodočih premožnih meščanov je imela primerna, velikokrat kar "gospodarska" poroka. Največkrat so se med seboj poročali partnerji enakega socialnega stanja, pri tako imenovanih gospodarskih porokah pa je prihajalo še do prevzema in združevanja premoženja, znanj, utečenih gospodarskih dejavnosti. Janez Kecel se je rodil 15. junija 1839 v Mestu 34 in sicer priseljenemu Mengšanu Mihaelu Keclu in njegovi ženi Mariji. Bil je izredno podjeten mož, ki si je z raznovrstnimi gospodarskimi dejavnostmi in kasneje z zemljiškimi posestvi in hišami močno izboljšal gospodarski položaj. Tako je bil ob svoji poroki 21. novembra 1864 že posestnik in trgovec, njegova bodoča žena Frančiška Marija Prašnikar pa je bila v poročno knjigo vpisana kot hči posestnika iz Mekinj.²⁷ Tako tudi v tem primeru lahko govorimo o dobri "gospodarski" poroki, saj si je Kecel z njo okrepil ne samo svoje "pridelano" premoženje, pač pa je pridobil predvsem številne možnosti za uveljavitev na lokalnem in širšem gospodarskem, finančnem, političnem področju, ki mu jih je ponujal njegov tast Alojz Prašnikar. Te pa je znal podjetni in verjetno tudi precej ambiciozni Kecel dodobra izkoristiti.

Keclovi pa so se močno dvignili na družbeni lestvici tudi s poroko svoje edinke. Zakonca sta v zakonu imela le hči Terezijo, ki se je 3. marca 1886 v Kamniku poročila z Jožefom Hermanom. Kot smo že omenili, je bila ta poroka izpolnitev njihovih večnih želja. Kljub precejšnji starostni razliki (neveta stara 20 let in ženin 49-rojen 17. 6. 1837 v Gradcu) je bil ženin dovolj pomembna osebnost tudi za Kecle, ob poroki je bil polkovnik artilerijskega štaba, kasneje je napredoval do feldmaršala. Sicer pa je vojaško službo opravljal že ženinov oče Jožef Herman, ki je bil c. kr. nadporočnik. Zakonca sta stanovala v Gradcu, v Kamniku pa sta leta 1900 imela v

²⁵ ZAL, KAM -102, Občina Kamnik, Splošni spisi, škatla 1, mapa X-5, Davki in trošarina 1870-1880.

²⁶ J. Suchy, Spomini Krištofovega Pepčka, Ljubljana 1928, str. 9.

²⁷ ARS, Matične knjige - originali. Župnija Kamnik, škatla 163. Poročna knjiga 1816 - 1871.

Glavni trg v Kamniku ok. leta 1900; hiša z balkonom na levi strani trga je bila last Janeza Kecla.

hiši v Mestu 39 podnajemnike.²⁸ Po nekaterih podatkih naj bi Jožef Herman v času svojega službovanja na ministrstvu poneveril tudi nekaj denarja, kar naj bi ga napeljalo na samomor. Pokopan je na kamniških Žalah.²⁹ Žena Terezija je leta 1908 podedovala hišo v Mestu 39, kjer je po smrti moža tudi stanovala. Leta 1919 pa je še to hišo prodala trgovcu Ivanu Petku. Vse premoženje, ki sta si ga v dvajsetih letih ustvarila zakonca Kecel, po njuni smrti tako ni imelo naslednikov, ki bi umno gospodarili s pridobljenimi dobrinami.

Tudi izbor poročnih prič je bil vsaj tako pomemben kot izbor krstnih botrov. Po podatkih sodeč so pri tem vedno gledali na to, da so bile priče vsaj statusno enakovredne mladoporočencem ali njihovim staršem, nikakor pa ne revnejše. Janezu in Mariji Kecel sta bila poročni priči gostilničar Jožef Dralka in poštar Janez Debevec, oba seveda tudi hišna in zemljiška posestnika.³⁰

S pogrebom so se sorodniki in ostali meščani poslovili od pokojnika. Slovo od umrlega pa nikakor ni bila le družinska zadeva, temveč zadeva celega mesta oziroma predvsem stanu, ki mu je pokojnik pripadal. Zato so seveda premožnejši meščani posvečali veliko skrb pogrebnim obredom, s katerimi so se še zadnjič pokazali pred someščani. Po ustnih podatkih informatorjev in drugih spominskih in časopisnih virih izvedemo, da so pogrebni sprevedi že na zunaj kazali premoženjsko stanje pokojnika. Obstajale naj bi tri vrste, trije razredi: pogreb tretjega razreda je bil običajen in na čelu spreveda je hodil mož z mehkim klobukom, ki je imel velike krajce, pogreb drugega razreda je vodil mož z okroglim polklobukom. Pogreb prvega razreda pa je bil vsekakor najbolj ugleden, saj je na čelu spreveda hodil mož, oblečen v smoking in visok cylinder. Temu primerno so bili seveda oblečeni tudi pogrebci.³¹ V Štrekljevi zbirki Slovenskih narodnih pesmi najdemo napev zvonov ob takih prilikah:

*Dedc ma tolarje, Le v jamo ž nim,
Dedc ma tolarje, Le v jamo ž nim.*³²

²⁸ Župnijski urad Kamnik, Poročna knjiga 1878 - 1899; ZAL, Občina Kamnik, KAM - 102. Splošni spisi, fasc. 76, Ljudsko štetje 1900.

²⁹ Informator Niko Sadnikar, Kamnik.

³⁰ Župnijski urad Kamnik, Poročna knjiga župnije Kamnik 1878 - 1899; J. Polec, Kamniške meščanske hiše in njihovi lastniki v dvesto letih. Kamniški zbornik 1955, str. 51 - 110.

³¹ Informator Niko Sadnikar.

³² K. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi, 4. zvezek, CZ Ljubljana 1980, str. 461. Zapisal Frančišek Steele.

Opise posameznih pogrebov najdemo tudi v časopisnih člankih, zlasti v lokalni prilogi Naš list, Kamničan, kakor tudi v dnevnikih Slovenec in Slovenski narod. V Kamničanu, z dne 17. avgusta 1907, je bil opisan pogreb Marije Kecel, posestnice, trgovke in bogate meščanke. V njem je omenjeno, da so se hoteli njeni sorodniki še posebej izkazati in so naročili pogrebni zavod iz Ljubljane (drugače je vodil pogrebne zadeve Franc Molka s Šutne 10): *"Ne glede na to, da imamo v Kamniku pogrebni zavod, ki je oskrbel že najboljše pogrebe tudi bogatih Kamničanov gotovo tako dobro kot kaka druga velikomestna trdka in je poleg tega tudi ceneji, že zaradi tega, ker odpade draga voznina in ne glede na to, da je rodbina pokojničina ravno iz kamniških razmer kovala tisočake, so se z rečenim pogrebom dokaj osmešili - kdo, ni znano, a misli si vsakdo lahko. Kaj tacega v Kamniku nobeden ne pomni, da bi bili bosonogi in raztrgani paglovci, polovljeni po kamniških ulicah, nosili vence z elegantnimi in deloma dragocenimi trakovi pred pogrebnim sprevodom, za kojim je šla najvišja kamniška inteligenca v črnih suknjah in cilindrih. S tem se je osmešila ne le trdka, ampak mnogo bolj povzročitelji tega "smešnega" prizora."*³³

Še posebno imenitni pa so bili pogrebi tistih kamniških meščanov, ki so bili zelo dejavni in vplivni v javnem življenju, na primer župani, občinski svetniki in odborniki, člani različnih društev. Prav gotovo je bil takih časti na poslednji poti 31. maja 1888 deležen tudi kamniški posestnik, trgovec, nekdanj župan in deželni poslanec Janez Kecel. V slovo si je dal postaviti eno najlepših in največjih grobnic na kamniških Žalah.

Ne samo urejeno družinsko življenje, tudi uspešno in aktivno društveno in družabno življenje je bilo sestavni del idealne podobe podeželskega meščanstva. Kecel je bil eden izmed redkih kamniških meščanov, ki je tudi navzven kazal pronemško usmeritev. Pa ne toliko na deželno in kasneje državnozborskih volitvah, ker se teh več ali manj ni udeleževal, razen seveda, če ni sam kandidiral (kot na primer leta 1877 za kranjski deželni zbor). Bolj se je to kazalo pri podpori nemško usmerjenih društev, v družbi enako mislečih pri kapljici vina. Tako je verjetno sodeloval tudi v letu 1859 ustanovljenem nemškem bralnem društvu Leseverein, ki naj bi nudilo svojim članom primerno politično in literar-

no branje, dodatno izobrazbo in zabavo. Tako so na primer prirejali zabavne večere s petjem, glasbo in gledališkimi igrami v nemškem jeziku. Predsednik društva naj bi bil trgovec Koprivar, vendar je bil verjetno to le psevdonim, ki se je ohranil iz podlistka Iz preteklih dni, ki je izhajal v Kamničanu. Društvo je delovalo do leta 1882. V času svojega županovanja pa si je Kecel zlasti prizadeval (predvsem leta 1873), da bi ukinili kamniško narodno čitalnico oziroma jo povežali z društvom Leseverein v tako imenovani Bürgerverein, ki bi tako povezoval in združeval vse meščanstvo in ne samo nemško usmerjenega. Takšni pritiski župana in celotnega mestnega vodstva so sicer povzročili izstop mnogih premožnih in uglednih meščanov iz čitalnice, do ustanovitve željenega društva pa kljub vsemu ni prišlo.³⁴

Kecel je želel imeti odločilno vlogo tudi v novoustanovljeni Prostovoljni požarni brambi. Ustanovnega občnega zbora 14. avgusta 1882 se je udeležilo osem podpornikov: hotelir Franc Fišer, mesar Franc Hrastnik, lekarnar Josip Močnik, zdravnik doktor Maks Samec, posestnik Alojz Stadler, podjetnik Julij Stare, občinski tajnik Alojz Vremšak in posestnik Maks Veršič. Pristopilo pa je 14 delovnih članov. V prvem odboru je bil za načelnika izvoljen Josip Močnik, medtem ko so enega izmed prvih pobudnikov Julija Stareta imenovali za častnega člana. Iz Novic 7. julija 1882 pa izvemo, da je prihajalo tudi do zapletov ob imenovanju načelnika: *"V dobro znamenje naj bo izvoljen poveljnikom narodnjak g. Julij Stare in ne g. Kecel, kakor se je baje nameravalo in oddahniti se sme ta gospod, da se to ne bo zgodilo, ker je, kakor smo postrani čuli, sklenil, ako mu bogovi naklone to čast, zaklati, se ve na veliko materialno svojo škodo - cellega vola."*³⁵

Pač pa je Janezu Kecelu uspelo, da je bil leta 1877 imenovan za načelnika vojaškega veteranskega društva v Kamniku, bil pa je tudi častni poveljnik veteranskih društev po drugih mestih in trgih, na primer v Domžalah, in častni stotnik narodne garde v Varaždinu.³⁶

³⁴ Z. Torkar, *Narodna čitalnica v Kamniku od šestdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne*, Kulturni center Kamnik, Kamnik 1991, str. 13, 34.

³⁵ J. Berlec, *Kronika ob 100 - letnici Gasilskega društva Kamnik 1882 - 1982*, Kamnik 1982, str. 7 - 31.

³⁶ J. Kersnik, *Zbrano delo*, V. knjiga, Ljubljana 1952, str. 516 - 518.

³³ Kamničan, priloga Našega lista, 17. 8. 1907, št. 39.

Če so gostilno Pri nebeškemu očetu obiskovali bolj narodno usmerjeni najpremožnejši meščani, pa je bila gostilna Pri Krištofu na Šutni 22, last Ivane in Gašperja Hostnika v osemdesetih letih 19. stoletja bolj namenjena nemškutarski kamniški inteligenci, kot omenja Janko Kersnik, je sem večkrat zahajal Janez Kecel s svojimi prištaši, *"katero reprezentira v prvi vrsti debeloglavi oče znanega izreka: Tri sto hudičev."* (opomba: to je bil c. kr. okrajni davčni nadzornik Franc Kavčnik). Kersnik nadalje opisuje svoj obisk v omenjeni gostilni: *"Krištofova mati in njih hči sta me hodili po strani opazovat, ko sem pokušal njihov cviček; in ko sem jih jel po kamniških nemških matadorjih povpraševati, umaknili so se celo iz druge sobe ven v vežo. Bali so se me, reva - saj so menda tudi za "Johana" glasovali. Natakariča pak je malo drugo dekle; ko sem jo povprašal, ali tudi kaj politike ume, prikimala je vesela in, ko sem jo prijel, dejala je, da gospod "Johan" tudi včasih tako naredi, kadar so sami tukaj, in potem pravijo: "Man muss politisch sein." In naposled mi je izdala veliko politično skrivnost, da so gospod "Johan", gospod "tri sto hudičev" in gospod "padar" enkrat reševali, ali bi ne bilo vendar dobro v deželnem zboru potegovati se za norišnico; potem pa so po predlogu gospoda "Johana" uganili, da bode bolj prijetno in koristno delati za kakov "Findelhaus". "Predlog je bil sprejet," dejala je natakariča, "in potem so gospodje spili še deset litrov naše starine. Pri osmem pa so bili že tako sitni, da sem pri devetem litru ušla. Desetega pa jim je prinesel naš Janez in gospod "Johan" so se tako zmotili, da so mu dejali: Nežka, pojdi no k meni!" To vam je zlato dekle in ko bi ne bila v tistem trenutku cela vrsta kamniških gospodov stopila v sobo, bi jo jel po drugih manj "političnih" rečeh izpraševati."*³⁷

Meščansko vedenje je, kot smo videli, zahtevalo neprestano utrjevanje in zagotavljanje družbenih vezi med pripadniki istega razreda. Pri tem je šlo tudi za tako imenovano kulturo obiskov na domu. Josip Suchy v spominih Krištofovega Pepčka navaja, *"da so v tistih časih (okoli 1880) imeli v hiši še ti. salon, sobo za goste. Tam je stalo vsepovprek foteljev, zof, itd."* H kulturi obiskov je tako vsekakor spadala ustrezna kvaliteta stanovanja, razporeditev prostorov in seve-

da tudi notranja oprema meščanskega stanovanja oziroma vsaj salona, v katerem so, s čim številnejšim in raznovrstnim pohištvo, želeli pokazati gostom svoj dober ekonomski položaj.

Najeminentnejša in najstarejša četrt Kamnika je bil predel Mesta in pa predvsem njegov Glavni trg. Hiše so bile tu korporacijske, zaradi ugodnega položaja pa so bili tudi trgovski lokali donosnejši, zlasti v sejemskih dnevih. Zato je razumljivo, da so se tudi Keclovi naselili v eni izmed svojih najboljših hiš, v Mestu 39, to je na Glavnem trgu. V pritličju so imeli trgovino, prostore za posle in vajence ter druge delovne prostore, v prvem nadstropju je bilo kvalitetnejše stanovanje za družino. Za hišo z dvoriščem je bil še *"vrt za zelenje in kuho"*, gospodarska poslopja pa so imeli na pristavi na Grabnu in na Zapricah. Vse ostale hiše, ki so bile še v njihovi lasti, na Šutni, Grabnu in Zapricah so oddajali v najem.³⁸

Ta vtis blagostanja, ki so ga želeli premožni meščani pokazati bližnji in daljni okolici, je sprožil med someščani zavist, med revnejšim okoliškim kmečkim prebivalstvom pa razne zabavljice o *"z močnikom popackanih kamniških purgarjih"*, ki so smešile zlasti *"meščanske"* lastnosti, kot so prevzetnost, vzvišenost, samovšečnost, pretirano *"šparovnost"* in podobno. Pa tudi v časopisnih in spominskih virih večkrat naletimo na precej kritične ocene junakov, v katerih je mogoče tudi nekaj resnice, prav gotovo pa tudi nekaj nevoščljivosti in nesimpatije. Tako je pisec v lokalni prilogi Našega lista, Kamničan, v številki 21. aprila 1906 obvestil meščane, da je 18. aprila umrl meščan in posestnik Jožef Rode. V članku piše, da je bil pokojnik znan po celem kamniškem okraju kot najbogatejši kamniški meščan, sicer pa velik čudak, ki je kljub velikega bogastvu imel bornejšo življenje kakor marsikateri delavec. Podobno je zapisano tudi o umrli posestnici in trgovki Mariji Kecel, *"ki je bila silno štedljiva (in še več kot to)."*³⁹

Zelo zanimive opise meščanov je naredil tudi Josip Suchy. Vsem v spominu je ostal trgovec in župan v letih 1870 do 1879, Janez Kecel. *"Bil je debehušast možakar, ki je slovel kot sladkosnednež in v čigar razsežnih sobanah so se ob posebnih prilikah kretale vse višje glave, počenši od okrajnega glavarja pa vse do zadnjega veteraj-*

³⁷ J. Kersnik, navedeno delo, str. 98 - 100.

³⁸ J. Suchy, navedeno delo, str. 18; ARS, Zemljiške knjige za sodni okraj Kamnik; A. Baš, Stavbni značaj Kamnika v franciscejskem katastru. Kamniški zbornik 1957, str. 62 - 68.

³⁹ Kamničan, priloga Našega lista, 21. 4. 1906, št. 16; Kamničan, 17. 8. 1907, št. 39.

narja. To ni bilo kar meni nič, tebi nič, kajti Keceljevi so sloveli kot stebri nemštva, odnosno države. V njihovi senci so se naslajali vsi takratni kamniški pijomitarji.⁴⁰ Kecel je bil obenem tudi zelo častihlepen mož, saj je bil vesel vsakega odlikovanja in časti, kot piše v Slovenskem narodu. "Oče župan je dosegel svojo najiskrenejšo željo. Prazna ljukna na fraku napolnila se je s križcem, zlatnim križanskim križcem. Prsa niti več prazna in zlata veržica na trebuhu dobila je konkurenta na prsih!" Ta križec naj bi dobil zaradi številnih darov za frančiškansko cerkev. Kot zahvalo za to, je gvardijan samostana dosegel, da so mu iz Rima podelili naslov "vitez božjega groba".⁴¹

Prav ta njegova podjetnost in ambicioznost sta povzročili, da je postal Kecel znamenita osebnost kamniškega dogajanja v preteklosti in prav gotovo bi bilo pisanje zgodovine dosti bolj suhoparno brez tega "moža, dokaj neznatne izobrazbe, a petičnega, ki je kar gorel za nemškutarske ideale in zelo cenil odlikovanja, razne časti in visoke obiske".⁴²

Zusammenfassung

"Jesus, Jesus, Johann, bist du wirklich Abgeordneter?"

Interessante Begebenheiten aus Leben und Werk des Kamniker Bürgermeisters und Landtagsabgeordneten Janez Kecels (1839-1888)

Solchen Seufzer soll die Frau Janez Kecels ausgestoßen haben bei seiner Wahl zum Abgeordneten der Stadtkurie Trzič (Neumarkt)-Radovljica (Radmannsdorf)-Kamnik (Stein) in den Krainer Landtag im Jahre 1877. Gerade seine Kandidatur brachte Zwietracht unter die sonst überwiegend slowenisch ausgerichteten wohlhabendsten Bürger Kamniks. Es kandidierten der Handelsmann, Haus- und Realitätenbesitzer sowie der wohlhabendste Kamniker Bürger Janez Kecel als Kandidat der deutschen Partei und Mihael Stare aus Mengeš (Mannsburg), Herrschafts- und Realitätenbesitzer, Wirt, Bierbrauer als Kandidat der slowenischen Partei. Von 122

Wahlberechtigten der Stadtkurie Kamnik (drei Wählerklassen und die Intelligenzklasse) gaben 90 Wähler ihre Stimme ab. Die Wahlergebnisse der Intelligenzklasse überraschen nicht, stimmten doch 70,4% Wähler für den deutschen Kandidaten Janez Kecel, den damaligen Kamniker Bürgermeister. Überraschend sind dagegen die Wahlergebnisse der ersten Wählerklasse. Von neun Wahlberechtigten hat nur einer nicht gewählt, zwei stimmten für den deutschen Kandidaten Kecel, neben Kecel selbst noch der Kaffeesieder und Realitätenbesitzer Jožef Vanos. Alle anderen, also sechs Wähler, stimmten für den slowenischen Kandidaten Stare (66,7%). Interessant ist die Tatsache, daß die wohlhabendsten Wähler nicht für den Kamniker Bürger und Bürgermeister stimmten, der ihresgleichen war, sondern für den slowenischen Kandidaten aus Mengeš. In der zweiten Wählerklasse (31 Wahlberechtigte) waren die Wahlergebnisse umgekehrt, groß war auch die Wahlabstinenz. Von 31 Wählern stimmten für den deutschen Kandidaten Janez Kecel 13 Wähler (41,9%). Einige von ihnen stimmten bei den letzten Wahlen für den slowenischen Kandidaten. Acht Wähler der zweiten Wählerklasse (25,8%) entschieden sich für den slowenischen Kandidaten Mihael Stare. War bei diesen Wahlen die Entscheidung für eine bekannte Kamniker Persönlichkeit wichtiger als die politische Ausrichtung? Sonst sind mit der Kandidatur und Agitation Janez Kecels verschiedene Geschichten verbunden, die von Einfallsreichtum und Vielfalt der Stimmengewinnung zeugen.

Eine bedeutende Rolle spielte Kecel auch in der Kamniker Gemeindeverwaltung. Bis zu seinem Tode war er Mitglied der Gemeindegemeinschaften und -räte (im Jahre 1880 als Virilist, weil er am höchsten besteuert war). Zwischen 1870 und 1879 bekleidete er sogar das Amt des Bürgermeisters. Auch als Bürgermeister vertrat Janez Kecel seine politische Ausrichtung nicht besonders deutlich, nahm er doch an den Wahlen nicht teil. Die Art und Weise, wie er das Amt des Bürgermeisters ausübte, fand starken Widerhall, besonders im negativen Sinne, wenigstens wenn man den Zeitungsberichten Glauben schenkt. Besonders beanstandete man bei ihm die Mißstände bei der Wirtschaftsführung und schlechte Kontrolle des Städteneigentums, mangelndes Interesse für die Instandhaltung der Straßen, schlechten Gendarmeriedienst, Nichteinberufung von Sitzungen und manch anderes.

⁴⁰ J. Suchy, navedno delo, str. 9.

⁴¹ Slovenski narod 9. 3. 1876, št. 56.

⁴² J. Kersnik, Zbrano delo, V. knjiga, Ljubljana 1952, str. 516-518.

Nicht nur im politischen Bereich, sondern auch im lokalen Wirtschafts-, Schul- und Vereinsleben spielten die wohlhabendsten Kamniker Bürger, zu denen auch Janez Kecel zählte, eine wichtige Rolle. Vor allem im Wirtschaftsbereich war die Tätigkeit der sogenannten Bürgerkorporation, d.h. der Bürgergemeinschaft, von Interesse, welche die Wälder und anderen Realitätenbesitz im Tal der Kamniška Bistrica (Feistritz) verwaltete. Von 1849 bis zur Gründung der Bürgerkorporation im Jahre 1866 kümmerten sich um diese Angelegenheiten Gemeindefräule mit Bürgermeistern an der Spitze. Nach diesem Jahr wurden beide Funktionen getrennt, und die Korporation wurde fortan von einem gewählten Vorsitzenden und einem erweiterten Ausschuss geleitet, was nicht dem Willen des späteren Bürgermeisters Kecel entsprach, der dadurch manches Privilegium verlor.

Die Grundkriterien des österreichischen Wahlsystems waren Besitz und Bildung. Da Kecel mit seiner Bildung natürlich nicht aufsteigen konnte (er hat vermutlich nicht einmal die Volksschule in Kamnik beendet), stellte er sich an die Spitze selbst des Kamniker Bürgertums mit Hilfe seines Besitzes. Diesen erwarb er durch seine Handels- und Gewerbetätigkeit, durch den Ankauf von Realitäten und Korporationshäusern, nicht zuletzt durch die geeignete Heirat, kurzum Janez Kecel entrichtete in den Jahren 1867-1883 eine Jahressteuer zwischen 100 und 200 Gulden, was ihn in die Reihe der Höchstbesteuerten einordnete. Nach außen manifestierte sich sein Besitzstand bei verschiedenen feierlichen Anlässen (z.B. Taufe, Heirat, Begräbnis), in der Bekleidungs-, Wohn- und Esskultur sowie in der Aufnahme von Vereins- und gesellschaftlichen Kontakten mit seinesgleichen. Die entscheidendste Rolle in der Karriere der künftigen wohlhabenden Bürger spielte eine entsprechende Heirat, wobei lauter wirtschaftliche Faktoren oft ausschlaggebend waren. Janez Kecel wurde am 15. Juni 1839 als Sohn des in Mesto 34 zugewanderten Mihael Kecel und seiner Frau Marija geboren. Er war ein sehr unternehmungslustiger Mann, der seine wirtschaftliche Lage durch vielfältige wirtschaftliche Aktivitäten deutlich verbesserte. So war er bei seiner Heirat am 21. November 1864 bereits Realitätenbesitzer und Handelsmann, seine künftige Frau Frančiška Marija Prašnikar wurde als Tochter des Realitätenbesitzers aus Mekinje (Münkendorf) ins Heirats-

buch eingetragen. Durch diese Heirat vergrößerte Kecel nicht nur seinen bereits erworbenen Besitz, sondern sein Schwiegervater Alojz Prašnikar ermöglichte ihm eine Art Nepotismus auf wirtschaftlichem und finanziellem Gebiet. Dies wußte der unternehmungslustige und wahrscheinlich auch ziemlich ambitionöse Kecel gut auszunutzen. Die Familie Kecel stieg auf der gesellschaftlichen Skala auch durch die Heirat ihres Einzelkindes, der Tochter Terezija, schnell empor. Letztere heiratete am 3. März 1886 Jožef Hermann, damals Oberst des Artilleriestabs, später Feldmarschall.

Auch die Begräbnisfeierlichkeiten wurden je nach Besitzstand des Verstorbenen auf dreierlei Weisen begangen. Besonders vornehm waren die Begräbnisse jener Kamniker Bürger, die im öffentlichen Leben sehr aktiv und einflußreich waren, etwa Bürgermeister, Gemeinderäte und -abgeordnete, Mitglieder verschiedener Vereine. Auch die Beerdigung Janez Kecels, des Kamniker Realitätenbesitzers, des Handelsmannes, des ehemaligen Bürgermeisters und des Landtagsabgeordneten muß besonders feierlich gewesen sein. Als seine Ruhestätte ließ er sich eine der schönsten und größten Gräfte auf dem Kamniker Friedhof Zale errichten.

Zum Idealbild des Landbürgertums gehörte eine aktive Teilnahme am Vereins- und Gesellschaftsleben. Gerade auf diesem Gebiet war Kecel einer der seltenen Kamniker Bürger, die eine prodeutsche Ausrichtung nach außen manifestierten. Nicht so sehr bei den Wahlen, weil er an diesen mehr oder weniger nicht teilnahm, sondern durch die Unterstützung der deutsch ausgerichteten Vereine und in der Gesellschaft der Gleichgesinnten. So wirkte er wahrscheinlich im 1859 gegründeten deutschen Leseverein, der seinen Mitgliedern eine geeignete politische und literarische Lektüre zur Verfügung stellen und zusätzliche Bildung und Unterhaltung bieten sollte. Es gelang ihm auch, im Jahre 1877 zum Vorsitzenden des militärischen Veterinärvereins in Kamnik ernannt zu werden, er war aber auch Ehrenvorsitzender der Veterinärvereine in anderen Städten und Märkten, etwa in Domžale (Domschale) und Ehrenhauptmann der Nationalgarde in Varazdin.

Während das Wirtshaus *Pri nebeškem očetu* die eher slowenisch ausgerichteten wohlhabendsten Bürger besuchten, wurde das Wirt-

shaus *Pri Krištofu* in Šutna 22, in Besitz von Ivana und Gasper Hostnik, in den achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts eher von der deutschnationalen Kamniker Intelligenz frequentiert (neben Janez Kecel gehörten zu seinen Stammgästen auch die meisten Gemeinde- und Bezirksbeamten).

Der Eindruck des Wohlhabens, den die wohlhabenden Bürger, besonders Janez Kecel in der nahen und fernen Umgebung hinterlassen wollten, löste unter den Mitbürgern Neid aus, der armen bäuerlichen Bevölkerung der Geg-

end bot er aber reichlich Stoff für verschiedene Spottgeschichten, die vor allem "bürgerliche" Eigenschaften wie Überheblichkeit, Hochmut, Selbstgefälligkeit, übertriebene Sparsamkeit und ähnliches aufs Korn nahmen. Auch in den Zeitungen und in der Memoirenliteratur stößt man oft auf ein ziemlich kritisches Urteil über die Helden, in denen manches der Wahrheit entspricht, wo aber auch Neid und Abneigung zum Ausdruck kommt. Zweifellos wäre eine Geschichtsschreibung ohne Sonderlinge wie Herr Johann höchst langweilig und trocken.

Bojan Cvelfar

“JAZ NISEM NAMERAVAL VSTRELJITI”

*Proces proti Ivanu Bovhi in druge sodne obravnave izgrediv
ob obisku čeških visokošolcev v Celju 1899*

“C. kr. državno pravdnništvo v Celji vloži proti Janezu Bovha, 43 let staremu, rojenemu v Virštaju pri Brezicah in tja pristojnemu, katoliškemu, oženjenemu solicitorju v Celju, radi tepeža enkrat kaznovanemu

obtožbo:

‘Janez Bovha je v noči od 9. do 10. avgusta 1899 v Celju v Julija Grabitscha z nakano mu prizadjeti težko pohabljenje, ustrelil s ostro nabasanim revolverjem in ga tako poškodoval, da se mu je vsled tega lahka telesna poškodba pa s takim ozadjem in tako započeta, da je z letim združena navadno smrtna nevarnost ter je tako zakrivil hudodelstvo težke telesne poškodbe po 152¹ in 155a kaz. zak. kaznjivo po 155 kaz. zak.’”²

¹ Težko telesno poškodbo je v navedenem § 152 avstrijski kazenski zakon opredeljeval takole: “Kdor zoper človeka, sicer ne z nakano, ga usmrtiti, pa vendar z drugim souvažnim namenom tako ravna, da se mu je vsled tega najmanj za dvajset dni zdravje pokazilo ali zmožnost, svoj poklic opravljati, odvzela, da se mu je um zmešal ali pa težko pohabljenje naklonilo, se zakrivi s hudodelstvom težke telesne poškodbe.” Kazen za tak pregrešek je določal § 154: “Kazen v §§ 152 in 153 določenega hudodelstva je ječa od šestih mesecev do enega leta, pri obtežavah se pa zamore do petih let podaljšati.” (Zbirka avstrijskih zakonov, I. zvezek, Kazenski zakon, Ljubljana 1889, str. 64, 65.)

² Zgodovinski arhiv v Celju (v nadaljevanju ZAC), Osební fond dr. Ivana Dečka, zadeva Ivan Bovha, sig. 1.

Tako se je glasil začetek obtožnice, ki jo je 26. septembra 1899 proti Ivanu Bovhi sestavilo c. kr. državno pravdnništvo v Celju. Strelji sredi noči so kot grom zadoneli po mestu ter na ulice privabili veliko razgretežev, predvsem pa radovednežev. Osuplost in zgražanje nad obiskom čeških visokošolcev³ sta med celjskimi Nemci dosegla svoj višek. V obširnem poročilu, ki ga je celjska mestna oblast dan po krvavih dogodkih (11. avgusta 1899) poslala državnemu namestništvu v Gradec, je bila krivda za vse incidente, ki so se v dneh obiska čeških gostov zgodili, prevajena na Slovence in njihove slovanske brate. V njem je bilo poudarjeno, da je prebivalstvo bilo zelo ogorčeno že zaradi samega obiska “slovanskih gostov” (napetost se je čutila že nekaj dni pred napovedanim obiskom), še bolj pa je postalo razburjeno zaradi provokativnega obnašanja tako Slovencev kot njihovih gostov.

Okoli 120 čeških visokošolcev je v Celje prišlo 9. avgusta 1899 ob pol dveh popoldne z vlakom iz Ljubljane. Incidenti pa so se začeli že dopoldne, ko je ponos celjskih Slovencev, Narodni dom, krasila slovenska trobojnica (Deutsche Wacht jo je porogljivo označila za “rusko zasta-

³ O tem glej Andrej Studen, “Bojimo se, da bo tekla kri!”, Zgodovina za vse, št. 2, Celje 1995, str. 1 - 8.

vo") ter s tem dajala vtis prazničnega vzdušja. Celjskim Nemcem pa se ta dan ni zdel nič kaj prazničen, ravno nasprotno, vse skupaj so dojemali kot dobro organizirano provokacijo. Nemiri so se stopnjevali ob prihodu čeških gostov, ki jih je nemški del celjskega prebivalstva pozdravil s kamenjem. Popoldne so Slovenci svoje goste popeljali na ogled razvalin Starega gradu (ki je bil sicer zaradi nujnih vzdrževalnih del uradno zaprt)⁴; tam so prepevali nacionalne pesmi tako na glas, da jih je bilo slišati v mesto. Nato so se vrnili v Narodni dom, kjer so gostitelji pripravili pristrčen kulturni program in zabavo. Po obsežnem poročilu državnemu namestništvu se je zvečer pred Narodnim domom zbralo nekaj ljudi, Slovenci in Čehi pa naj bi z oken "zmerjali in pljuvali na mimoidoče". Nato je zavladal red in varnostna straža si je lahko nekoliko odpočila. Vendar ne za dolgo, kajti pokoj je ob 1. uri zjutraj prekinila strašna novica: "*Umor, streljali so na Nemce!*"⁵ Solicitator pri dr. Ivanu Dečku, Ivan Bovha, je s strelom iz revolverja ranil dninarja Juliusa Grabitscha, učitelj v Grižah, Franc Gostinčar pa Josefa Pollantza. Ob teh krvavih dogodkih je takoj reagirala mestna oblast. Župan Gustav Stiger, podžupan Julius Rakusch in okrajni glavar grof Heinrich Attems so se takoj odpravili v Narodni dom in od dr. Josipa Serneca kot odgovornega prireditelja odločno zahtevali odhod Čehov z brzovlakom ob 4. uri in 15 minut. V razburjenih pogajanjih dr. Josip Sernec, dr. Ivan Dečko in dr. Ivan Vrečko v to niso mogli privoliti, saj jim mestna oblast pri preboju do železniške postaje skozi razjarjeno množico ni mogla več jamčiti varnosti. V senci orožniških bajonetrov so tako češki gostje odšli iz Celja šele ob 10. uri dopoldne. Popoldne pa se je nemška drhal spet izkazala - začela se je namreč zbirati pred hišo dr. Serneca, grozila s kriki "*Nieder mit Sernec! Pereat Ferjančič!*", metala kamenje ter na hiši razbila veliko šip. Isto je podivjana množica ponovila pri kaplaniji.

S tem so se razburljivi dogodki ob obisku čeških gostov na celjskih ulicah tudi končali. V poro-

čilu državnemu namestništvu v Gradcu je mestna oblast še navedla, da je bila "s strelom iz revolverja ena oseba lažje, ena pa težje ranjena, ena oseba je bila poškodovana z metanjem kamenja, tri pa z udarci s palicami. Vsega skupaj je bilo prijetih 10 oseb"⁶. Prav zato je bilo potrebno še marsikaj pojasniti in tako se je razburljivost teh dogodkov spremenila najprej v tiskane besede, nato pa v sodne obravnave.

Še o nekaterih zanimivih dogodkih na celjskih ulicah, ki so svoj epilog doživeli v sodnih dvoranah

Magistratni zdravnik dr. Gollitsch verjetno ni bil edini, ki je že na predvečer prihoda čeških gostov prerokoval, da bo treba v bolnišnici pripraviti prostor, kajti naslednji dan je pričakoval veliko ranjencev ter "pri tem slastno tlesnil z jezikom". To skrivnostno razodetje pa je delaželjni dr. Gollitsch verjetno pobral v bratovi kavarni, "kjer je kriegsrath imel svoj sedež ter generalštab svoj tabor"⁷. Kaj takega pa seveda sploh ni bilo težko napovedati, saj je tako nemški kot slovenski tisk pred prihodom Čehov stopnjeval huj-skaško vzdušje. Po izgredih pa je prišel čas preštevavanja ranjencev in iskanja krivcev. Tako je slovensko časopisje priobčilo imena vseh, za katere se je "natančno" vedelo, da so sodelovali v izgredih proti Slovencem in Čehom.⁸ Poleg naštetih pa naj bi se prav posebno "odlikovali s hajljanjem in žvižganjem tudi agentje raznih židovskih zavarovalnih družb"⁹, zato slovenski tisk priporo-

⁶ ZAC, Mestna občina Celje, A.Š. 20, del št. 110, Obisk čeških študentov v Celju (programi, dopisi).

⁷ Slovenski narod, 19. 8. 1899, Domovina 18. 8. 1899.

⁸ Ti, kakor jili imenuje Domovina, "mojstri" so bili: Schmidl (sin trgovca "Pri škofu"), Stiger (sin trgovca in župana), dr. Negri (zdravnik in županov zet), Oechs ("generalisimus"), Gollitsch (kavarnar "Central"), Hausbaum (kavarnar istoimene kavarne v Kolodvorski ulici), Zwerenz (brivec na Glavnem trgu), Terschek (gostilničar), Kosár (oba sinova gostilničarja nasproti vojašnice), Kuln (agent špecerijskih predmetov), Malenšek (agent pivovarne Goess & Farrach), Rutter (agent tvrdke Winternitz & Reichl z Dunaja), Koss (trgovec v Kolodvorski ulici), Pungeršek (knjigovez in soprog šivilje), Raschi (knjigar in trgovec), Adler (knjigar in trgovec), Fritz Rosser (zobozdravnik pri dr. Rieblu), Riebl (sin prej omenjenega zdravnika), Verhan (lastnik Opekarne v Celju), Derganc, Sonnenburg, Traugott in Krell (magistratni pisarji), Jakowitsch (trgovec), dr. Gollitsch (zdravnik deželne bolnišnice), Sager (kričar), Šmarčan (pisar in kramar na Bregu), Mörtl (občinski odbornik in slaščičar), uslužbenci in trgovski pomočniki tvrdk Pelle, Rakusch, Wogg, Zangger, Schmidl, Radaković, Karbeutz in Krick...

⁹ Domovina, 8. 9. 1899.

⁴ Nekaj dni po izgredih se je na ta račun pošalil celjski slovenski tednik Domovina: "Nemci so zaradi nujnih vzdrževalnih del zaprti razvaline Starega gradu za ogled. Ali se bojijo za telesno varnost čeških gostov? Tedaj pa naj bi tudi pazili, da se pri takih prilikah ne kruši kamenje in opeka po mestnih ulicah na slovanske goste ter da ne zneso mestne kokoši take dneve jajc nad slovanskimi glavami". (Domovina, 12. 8. 1899)

⁵ Janez Cvirni, Thomas Fürstbauer: Kronika mesta Celja 1892-1907 (I. del), Celjski zbornik 1990, Celje 1990, str. 252.

ča, naj se jih slovenski kmetje že na daleč izogibajo. V praksi so takšna nagovarjanja pomenila blokado tujenarodnih trgovcev in obrtnikov ter s tem zaostrovanje v teh časih že tako uveljavljene načela "*Svoji k svojim!*".

Nemirna kri je tako zavrela že pred prihodom Čehov, ko je "krvoločna druhal, hoteča imeti poulični poboj za vsako ceno" pridrvela pred Narodni dom. Pri tem se "akademik Donau zaleti v drja Dečkota, ga z gorjačo udari po glavi in nato seve urnih krač - zbeži". Za njim so se zapodili Zafošnik, Perdan in Detiček ter ga kaj hitro ujeli. Tu pa se je zataknilo, kajti Donau ni bil sam. Njegovi prijatelji so ga seveda skušali osvoboditi, med njimi najbolj agilen Albert Riha pa je začel "s svojo gorjačo neusmiljeno udrihati po Zafošniku in Perdanu". Oba sta se seveda branila - pri tem je Zafošnik udaril Riho s palico po glavi - in ko je prišla policija, je odpeljala Zafošnika in Detička. Sodnik je Alberta Riho spoznal za krivega ter ga obsodil na dvanajstdnevni zapor. Poleg tega je tudi določil, da mora storilec Zafošniku plačati 5 gld. za bolečine, Perdanu pa 6 gld., prav tako za bolečine, 6 gld. za odhod zaslužka in 1 gld. in 5 kr. za zdravniško spričevalo.¹⁰ Čez nekaj časa pa sta na okrajnem sodišču bila obsojena vsak na štiri dni zapore tudi Zafošnik in Pavel Detiček, in sicer z obrazložitvijo, da sta "s palico mahala po Rihi".¹¹ Zadnji je od te skupine vročerkvrnežev prišel na vrsto Julius Donau, tisti, ki je pravzaprav vse skupaj zakuhal. Proti njemu je dr. Dečko vložil kazensko ovadbo že 10. avgusta, a šele 15. decembra 1899 se je osumljenec znašel pred sodniki. Zagovarjal se je, "da je hotel iti mirno domov, pa mu je grede padla nehote palica na nekogar glavo, in ta nekdo je bil slučajno dr. Dečko".¹² C. kr. okrožno sodišče v Celju je razsodilo: "Julius Donau, tehnikar v Celji, je prestopka zoper telesno varnost kriv, in ima za plačati zasebnemu udeležencu dr. Dečkotu, odvetniku iz Celja v smislu § 366 k. p. r. odškodnine po 20 kron za bolečino."¹³

V vsem tem kaosu pa ni bilo prizanešeno niti damam. Ob popoldanskem izletu na Stari grad je namreč za pohodniki šlo tudi več predstavnic nežnejšega spola, med njimi tudi gospa Mila Sernečeva. Nenadoma pa se je za njimi znašlo več

nadebudnih mladeničev, med njimi sta bila tudi županov sin in zet. Dame so se pred mladci umaknile na drugo stran ceste, nakar je nič kaj spoštljivo pristopil dr. Negri, "izreče 'Fej' ter plju-ne gospici Sernečevi na roko", tako da je vse do Skalne kleti "nosila vidni znak celjske nemške kulture".¹⁴ Mladi gospodič si je za svoje junaško dejanje prislužil tri dni zapore, čeprav se je kazni skušal na vse pretege izmuzniti z izgovori, "češ da mu je morala nehote grdoba odleteti iz ust na gospodičino roko". In kot je ugotovila Domovina, se kaj takega lahko pripeti le "pri slinastih paglavcih, nad takšne pa je menda dr. Negri vendar že odrasel"¹⁵.

Sodišče pa ni pogledalo skozi prste niti policajem. 13. oktobra je namreč bil celjski mestni stražnik Johann Kunst na okrajnem sodišču obsojen na tri dni zapore, ker je ob prihodu Čehov, "ko je bil v službi, gospico Rozo Žimniakovo osuval in ozmerjal"¹⁶.

Pred okrožnim sodiščem se je znašel tudi sin bivšega deželnega sodnega svetnika Aleksij Balogh, "ki ga ljudski glas zove 'Rauber-Balogh', večni jurist brez izpitov, stara bajta, eden poglavitnih članov celjske jeunesse dorée". Tudi ta je bil eden mnogih, ki so češke visokošolce pozdravili "z metanjem cvetlic, katere so pa med lučanjem okamenele". Pri tem dejanju ga je zalotil Makso Kugler, katerega je obtoženčev zagovornik kot edino pričo "dal v tiskalnico, porabil vse svedre, da bi iz njega izsvedral kaj družega, samo ne tega, da je ljubki Aleksij vtegnil metati kamenje". Pri tem sta vodja mestnega urada Fürstbauer ter vodja mestne policije Mähr z zatrjevanjem, da od tam, kjer je stal Aleksij, kamenje sploh ni letelo, odločilno pripomogla k oprostitvi osumljenca.¹⁷

Zanimiva je bila tudi kazenska obravnava proti visokošolcu Oskarju Scheligu in komiju pri Polantzu (prej Pelle) Karolu Bračiču. Številne priče so povedale, da se je Scheligo že prvi dan odlikoval z metanjem kamenja na Čehe in Slovence, naslednji večer pa je bil "nekak vodja oni fakinaži, ki je dr. Sernecu pobijala šipe na hiši in katera je

¹⁰ Slovenski narod, 18. 10. 1899.

¹¹ Slovenski narod, 18. 11. 1899.

¹² Domovina, 22. 12. 1899.

¹³ ZAC, Osebni fond dr. Ivana Dečka, zadeva Julius Donau, sig. 2.

¹⁴ Slovenski narod, 16. 8. 1899.

¹⁵ Domovina, 25. 8. 1899. Isti časnik 8. 9. 1899 zaradi tega dogodka župana Stigerja poziva k spremembi podnebnja: "O župan Stiger, vi ste s svojo rodbino zreli za afričansko klimo!"

¹⁶ Slovenski narod, 16. 10. 1899; podobno tudi Domovina, 13. 10. 1899.

¹⁷ Slovenski narod, 18. 11. 1899.

potem naskočila s kamenjem kaplanijo". Bračič je v zaporu priznal, da je v okna kaplanije metal kamenje, na obravnavi pa si je premislil in to zanikal. Celjski nemški list je pred obravnavo zatrjeval, da je bilo to priznanje v zaporu doseženo z grožnjami.¹⁸ Scheligo je poleg tega tudi odtrgal napisno tablo pred pisarno dr. Dečka. Čeravno sta oba "junaka" trdila, da sta na demonstracije zašla popolnoma slučajno, ju je sodišče spoznalo za kriva. Scheligo je prisodilo šest tednov zapor ter povrnitev stroškov dr. Dečku za novo napisno tablo, Bračič pa jo je nekoliko bolje odnesel - dobil je le osem dni zapor, poleg tega pa je moral plačati vse pobite šipe na kaplaniji. Sodišče pa je v istem paketu obsodilo še enega ljubitelja metanja kamenja. To je bil Maks Vrečer, "poleti sobni slikar, pozimi pa raznašalec vabil v nemško gledališče"¹⁹, ki je svoj natančen met pokazal ob prihodu Čehov s kolodvora. Za to je dobil tudi priznanje - pet dni zapor s postom.

Primer Gostinčar

Poleg Bovhe sta bila isto noč zaradi streljanja iz zasede aretirana tudi učitelj iz Griž, Franc Gostinčar in tajnik posojilnice v Žalcu, Mihael Reicher, "ki sta v temnem kotu v bližini ljubljanske mitnice čakala v zasedi". Vanjo je padel nič hudega sluteči poslovodja Josef Pollanetz - splošno znan kot "miren človek, ki je živel le za svojo družino in trgovino". Gostinčar je dobro nameril na svojo žrtev in zaklical: "*Niti koraka naprej, drugače bom streljal!*" in že je padel strel iz revolverja "steklega slovenskega učitelja". Pollanetz se je pod smrtonosnim strelom, ki ga je zadel v prsa, takoj zgrudil po tleh. Kljub temu, da so trije celovski stražniki ob pomoči več Nemcev v trenutku skočili na razbojnika, je temu uspelo sprožiti proti Pollanetzu še dva strela - eden ga je zadel v levo stran prsi, drugi pa v obraz pod levim očesom. Ranjenemu Pollanetzu je dr. Beck nudil prvo pomoč, nato pa so ga takoj odnesli v bolnišnico. Gostinčarja in Reicherja je mestna varnostna straža aretirala, vendar se je kmalu izkazalo, da je Reicher popolnoma nedolžen ter so ga izpustili. Znani hujskač Gostinčar je bil sicer na splošno poznan kot nizkoten človek. Neki moški je pove-

dal, da je bil zaradi svoje vsiljive fanatičnosti vržen že iz vseh žalskih gostiln in je zato tudi pri tamkajšnjih Slovencih zelo osovražen. Takšna je bila nemška različica tega dogodka.²⁰

Slovenska različica je bila sicer podobna, a v svojem bistvu popolnoma drugačna. V pripovedi slovenske strani se namreč zamenjata vlogi napadalca in žrtve. Gostinčar, Reicher in kmetijski organizator Kač so šli proti svojemu vozu, da bi se z njim odpeljali proti Žalcu. Vendar pa jih je pri ljubljanski mitnici "skrita in tuleča druhal obskočila s cepci in noži". V prvem naletu so napadalcu spravili na tla g. Kača - "mož ima le levo roko, kar je bilo napadalcem dobro znano, zato pa so svoje junaštvo tembolj pokazali nad njim". Gostinčar je v silobranu potegnil revolver, jasno zaklical "Miruj, drugače bom streljal!", toda udarci so začeli padati. Gostinčar je sprožil strel in Pollanetz se je zgrudil po tleh. V tem trenutku je takoj pritekla policija in aretirala Gostinčarja in Reicherja, drhal pa je po dveh že uklenjenih Slovencih še kar naprej udrihala - "razbita in razmesarjena sta bila tako strašansko, da ju iz krvi ni bilo mogoče spoznati"²¹. Reicherja so, kot večino prijetih, izpustili že naslednji dan ob 11. uri. Gostinčar pa je moral še kar nekaj časa ostati v zaporu. Slovenski tisk je iz njega skušal narediti pravega ubožca. Tako je svojemu bralstvu naznanjal, da se je "mož v zadnjih dneh postaral najmanjše za deset let. Na temenu ima dolgo ureznino - bržkone od policijske sablje - na zatilniku ima večjo rano razpoklino. V obrazu okoli očíj in nosu je ves zatekel, kakor ima tudi na drugem telesu močne zatekline in bule". Poleg telesnih poškodb pa je poročevalec poudaril tudi njegovo duševno strtost: "Ničesar ga ne zanima, na dobro znane dogodke se niti ne spominja ter joče venomer, kakor otrok". Za izboljšanje njegovega stanja pa je predlagal "svež, prosti zrak, ki bi utegnil v kratkem času posvežiti slabotno telo in medli duh".²² Že 11. septembra pa je Slovenski narod poročal, da "od celjskega župana in drugih gospodov kot mrtev proglašeni Polanec že hodi po Celju". Gostinčar, "ta žrtev celjskega junaštva", je bil iz preiskovalnega zaporu izpuščen šele 6. oktobra 1899, ob prihodu v Žalec pa so mu pripravili slavnostni sprejem: "Požarna bramba je Gostinčarju priredila bakljado in je

¹⁸ *Deutsche Wacht*, 19. 11. 1899.

¹⁹ *Domovina*, 22. 12. 1899. V isti številki časnik prinaša tudi nekatere podrobnosti s sojenja, kot npr.: "Obsojeni Vrečer je lomil tako nemščino, da je začela predsednika Wurmserja skoraj mrzlica tresti, ter ga je pozval, da lahklo slovenski govori, da se ne bo tako - utrudil. Toda Vrečer je ponosno odgovoril: 'Dajč bin ich!'"

²⁰ *Deutsche Wacht*, 13. 8. 1899; Janez Cvirm, Thomas Fürstbauer: *Kronika mesta Celja 1892-1907 (I. del)*, Celjski zbornik 1990, Celje 1990, str. 252.

²¹ *Domovina*, 18. 8. 1899.

²² *Slovenski narod*, 24. 8. 1899.

sploh zavedno narodno občinstvo žalsko tekmovalo, da temu narodnemu mučeniku pokaže svoje iskrene simpatije".²³ Pod okriljem zagovornika dr. Hrašovca je Gostinčar na zatožno klop sedel šele 13. 2. 1900. Sodišče ga je obsodilo zaradi "prestopka silobrana na eden mesec zapora in plače 1880 kron odškodnine"²⁴.

Ivan Bovha v preiskovalnem zaporu

Med vsemi izgredi, ki so se zgodili ob dvajseturni prisotnosti čeških gostov v mestu ob Savinji, je največ zanimanja in publicitete povzročil primer Ivana Bovhe. V nemških očeh je Bovha postal slovenski razbojnik, ki si je upal sprožiti strel na poštenega družinskega očeta in nacionalno zavednega Nemca, slovenske oči pa so se z njim spogledovale kot z junakom, ki se je le branil surovega in tolovajskega napada nemških tolpa.

Tako slovenski kot nemški tisk sta krvave dogodke na vso moč obsojala in se zgražala nad njimi. Oba pa sta krivce za vse tragedije, ki so se zgodile ob obisku čeških visokošolcev, iskala v nasprotnem taboru. Tako je slovenski tisk poročal, kako so bili Slovenci in njihovi češki gostje "tolovajsko napadani in da je nemčurska svojat zakrivila celo dolgo vrsto najrazličnejših hudodelstev"²⁵. Nemška Tagespost pa je seveda krivila slovensko stran in je Nemce označila za "potrpežljive angeljce, katere so napadali Slovenci in Čehi".²⁶ Na račun celjskega rožljanja z orožjem se je v kratki notici pošalil tudi dunajski humoristični časopis Kikeriki - Anzeiger: "V Celju se iz Narodnega doma strelja z revolverji; sedaj Slovenci uporabljajo (Narodni dum-) dum - krogle".²⁷

Prve novice o "slovenskih revolveraših" pa so bile seveda nepopolne, nekoliko zmedene, predvsem pa polne pretiravanja. Slovenski na-

rod je tako 11. avgusta prav na primeru Bovha skušal prikazati, kako "besno so divjali tevtonski junaki". Tako poroča, da je solicitorja Bovho in učitelja Gostinčarja na poti iz Narodnega doma napadla tolpa razgrajacev. Ker sta se znašla v smrtni nevarnosti, sta se morala braniti z revolverji. Pri tem je "krogla zadela renegata napadalca Poljanca in delavca Grabnarja /Grabitscha/. Poljanec je bil na smrt ranjen. Napadena Gostinčar in Bovha sta bila po nemčurski tolpi strašno razmesarjena." Tudi Gostinčar naj bi bil smrtno ranjen, poročevalec pa sestavek zaključuje z lastno oceno, da so "dogodbe v Celju evropski škandal".²⁸

Tudi celjska Domovina ni poročala nič manj dramatično. To noč naj bi po mestnih ulicah "razsajal divji boj. Rjovel so znani hujškači svoje umazane izdajalske popevke, ne meneč se za nočni mir ptujcev in poštenih domačinov, katerih je njih počenjanje gnjusno /.../ Če se je kak Slovenec na ulici pokazal, planili so nanj, kakor gladni volkovi". Tako je prišlo do streljanja v silobranu. Pri tem je bil "pretepač Pollanz smrtno nevarno zadet in mnogo odličnih Slovencev težko ranjenih". Obstreljen pa je bil tudi "uslužbenec tvrdke Pelle, po domače Julius, tako, da je na obeh straneh kri tekla". Časnik je za te nesrečne dogodke že našel tudi glavnega krivca. To naj bi bila vlada, "ker ni pravočasno vmes posegla in ustavila podlo hujskanje tukajšnjega zakotnega lističa /Deutsche Wacht/ in nekaterih ničvrednih kreatur".²⁹ Poleg tega pa tudi ugotavlja, da so bili tolovaji v usodni noči "tako predrzni v svoji pijanosti, da se niso umaknili niti pred -revolverjem, temuč so rajši žrtvovali ednega ali dva izmed vrste, samo da so si ugasili žejo po slovenski krvi"³⁰.

Tudi Deutsche Wacht je dogodke na široko opisala. V članku s podnaslovom Nemška kri!³¹ se je podrobneje posvetila krvavim dogodkom v noči z 9. na 10. avgust 1899. Že uvodoma je svoje bralce opozorila, da Slovincem orožja kot so kamenje, palice in noži niso več zadoščali in so zato dan pred prihodom Čehov mrzlično nabavljali revolverje. In dva Nemca sta tako postala žrtvi podlih, že vnaprej pripravljenih slovenskih načrtov, po katerih so slovenski organizatorji na čelu

²³ Domovina, 6. 10. 1899; Slovenski narod, 7. 10. 1899

²⁴ Domovina, 16. 2. 1900.

²⁵ Slovenski narod, 11. 8. 1899.

²⁶ Slovenski narod, 11. 8. 1899.

²⁷ Kikeriki-Anzeiger, št. 67, Dunaj, 20. 8. 1899. Za dobro razpoloženje svojih bralcev je ta časnik v tej številki kar nekajkrat črpal svoje domislice iz celjskili dogodkov, s katerimi se je seveda pošalil le na račun Slovencev in njihovih čeških gostov. Med drugim je postavil tudi zanimivo vprašanje: "Welches ist die elrenfesteste deutsche Jungfrau?" ter seveda takoj ponudil tudi dulovit odgovor: "Die 'Cilli'. Sie will sich weder von Slowenen noch von Czechen heimführen lassen, sondern geht ihnen selber 'heim'."

²⁸ Slovenski narod, 11. 8. 1899.

²⁹ Domovina, 12. 8. 1899.

³⁰ Domovina, 18. 8. 1899.

³¹ Ob tem prispevku je slovenski tisk ugotovil, da je članek napisan tako "predrzo in perfidno, da se tudi pravim Nemcem stadi. Nemška kri! Je li mar ta sok dragocenejši, nego slovanska kri!" (Domovina, 18. 8. 1899)

z dr. Sernecom zaradi prihoda 25 /!/. Čehov naredili pravi škandal. Lokalnemu nemškemu časniku še posebej ni bil všeč Ante Beg, katerega je označil za "po svoji aroganci in predrznosti splošno znanega črkostavca, vulgo urednika "Domovine", ki je že ob prihodu čeških gostov razjezil Nemce s svojimi porogljivimi vzkliki in pobalinskimi vedenjem." Ta provokator je nato v Gosposki ulici plašljivo pobegnil pred zasluženimi batinami ter pustil svojega prijatelja Janeza Bovho samega. Ta pa se je, ne da bi bil od kogarkoli ogrožen, umaknil k zidu ter ustrelil dninarja Juliusa Grabitscha v prsa in brado. Učinek strela je bil znaten, saj je Bovha streljal iz razdalje 7 - 8 korakov. Ta oddaljenost domnevnega napadalca pa naj bi tudi dokazovala, "da Bovha ni bil prisiljen uporabiti tako nevarnega orožja". Šele nato so Nemci obkolili "revolveraša", dr. Beck ga je prijel za roko, v kateri je ta držal orožje, pl. Sonnenburg pa mu je s palico izbil revolver.³²

Tako se je Ivan Bovha znašel v preiskovalnem zaporu. Preko svojega zastopnika dr. Ivana Dečka je vložil dve prošnji za izpustitev, prvo 2. in drugo 19. septembra. V slednji opozarja na neutemeljenost njegovega pripora, saj je višje deželno sodišče v Gradcu že 22. avgusta dalo navodilo, da je treba poizvedeti le še nekaj malenkosti, kot v prošnji pravi Bovha "posebno glede suma, katerega je c. kr. državno pravdnštvo izrazilo, da je moje dejanje nastalo vsled sklepa, kateri se je že prej storil, in sicer vsled dogovora z drugimi." Bovha je takšna namigovanja o naklepu seveda odločno zanikal ter se obenem čudil, da se c. kr. pravdnštvo v mesecu in pol še ni moglo o tem prepričati. Še bolj pa je Bovho razjezil molk sodnih oblasti na njegovo prvo prošnjo za izpustitev ter je zato energično napovedal pritožbo na višje sodišče. Prošnjo pa je Bovha utemeljil s popolnoma življenskimi razlogi: "Meni je toliko bolj na tem ležeče da pridem na prosto, ker imam štiri hčerke, ktere gredo že v šolo in bi moral oskrbeti potrebno obleko in knjige; nadalje na smrt bolnega edinega tri in pol leta starega sina. Podpirati pa moram poleg tega tudi svojo 67 let staro mater." Ker pa je bila jesen že pred durmi, je tudi opozoril, da se "trgatev v vinogradu bliža in bi torej imel ogromno škodo in zgubo, če bi moral isto prepustiti tujim rokam." Hkrati pa je dr. Ivana Dečka spomnil na vložitev tožbe proti uradnikom celjskega mestnega urada Grellu in Mörtlu, ki sta 10. avgusta zjutraj Bovho, Gostinčarja in

Reicha zmerjala z besedami: "Preklemanski psi, obesiti bi jih bilo treba, izgnati iz mesta!" Bovho pa je morilo še nekaj. Namreč, zelo čudno se mu je zdelo, da se tudi "proti dr. Becku ne postopa, ker je vendar sam priznal, da se je samokres v njegovi roki sprožil". Poleg tega pa je Bovha zato imel trden dokaz - preluknjan klobuk.³³

Končno je 26. septembra c. kr. državno pravdnštvo sestavilo obtožnico. Poleg seznama prič je državno pravdnštvo v obtožnici tudi predlagalo, da se na sodišču preberejo vsi zdravniški izvidi, "zasebni spisi Janeza Bovhe, ter pokaže obleka Julija Grabitscha, revolver Janeza Bovhe in patrone". Najpomembnejši za Bovho pa je bil predlog c. kr. državnega pravdnštva, da se osumljenca izpusti na prostost. Obtožnica tudi poudarja, da je Ivan Bovha na prvih dveh zaslišanjih priznal, da pri prvem strelu njega in njegove družbe ni nihče napadel in "se opetovano zagovarjal, da se je revolver le po naključju sprožil". Kasneje pa je Bovha začel zatrjevati, "da je bil ta čas v silobranu". Obtožnica pa je celoten dogodek prikrojila nekoliko po svoje. Tako omenja, da se je Ivan Bovha v družbi hčere Marije, Anteja Bega in Lovrenca Pokorna ob enih ponoči odpravil proti domu. Vendar pa je omenjena družba gospodov in gospodične v Gosposki ulici opazila, da jim nekdo sledi. Iz smeri Jožefovega trga³⁴ se je za njimi namreč začela približevati skupina ljudi, ki so s palicami v rokah začeli kričati. Iz smeri Šolskih ulic pa se jim je približevala še ena skupina z gorjačami oboroženih ljudi. "V tem hipu potegne Janez Bovha svoj ostro nabasani revolver in rekoč: '*Noch ein Schritt*' ustrelil mereč ravno zraven prišedšega Grabitsch Julija v prsa, oddaljen od njega kakih 5 do 6 korakov". S tem pa je Bovha položaj le še poslabšal. Razburjenje je ob strelu doseglo svoj višek. Prijatelji obstreljenega se namreč niso prav nič prestrašili ter so družno "skočili na Bovho, mu vzeli revolver, pri čem se je ta še enkrat sprožil in prestrelil Bovhi klobuk, in njega in Ante Bega pretepali".³⁵

Obsodba napadalcev na Anteja Bega in Lovrenca Pokorna

Medtem pa sta bila obsojena tudi Johann Leškoschek, ki je pretepel Lovrenca Pokorna, in Ot-

³² *Deutsche Wacht*, 13. 8. 1899.

³³ ZAC, Osebni fond dr. Ivana Dečka, zadeva Ivan Bovha, sig. 1.

³⁴ Današnji Trg Celjskih knezov.

³⁵ ZAC, Osebni fond dr. Ivana Dečka, zadeva Ivan Bovha, sig. 1.

to von Sonnenburg, ki je bil le eden mnogih, ki so se spravili na Anteja Bega.

Uslužbenca pri celjskem trgovcu Pelleju, Johanna Leskoschka je celjsko sodišče spoznalo za krivega in ga obsodilo na 14 dni zapor. Storilec si je to prislužil zaradi napada s polenom na medičarja Pokorna. Ob tem napadu se je obsojenec vedel "kakor italijanski bandit, kajti preiskal je napadenemu tudi vse žepe ter mu odnesel ključce."³⁶

Bolj zapleten pa je bil primer napada na Anteja Bega, ki se je zaradi očitnega nestrinjanja obtoženca z obsodbo, kar precej zavlekel. Že sama aretacija urednika Domovine Ante Bega, ki se je pred podivjano nemško drhaljo le branil in ni nikogar poškodoval, je med Slovenci naletela na veliko ogorčenje. Policija ga je v zaporu zadrževala kar 11 ur. Ko pa je zaradi neznosnega smradu zahteval, naj ga prestavijo v druge prostore, mu je tamkajšnji zdravnik (in zelo aktiven udeleženec nočnih nemirov) dr. Beck porogljivo odvrnil: "Če bi se bolje umili, ne bi tukaj tako smrdelo."³⁷ V nekaterih časnikih so v svoji oceni tega dogodka šli celo tako daleč, da so menili, da se kaj takega "niti mej živinskimi divjaki v srednji Afriki ne more zgoditi."³⁸ Že 11. avgusta je Ante Beg podal kazensko ovadbo proti uradniku Ottu von Sonnenburgu. Na glavni obravnavi 31. avgusta je Ante Beg povedal, da ga je Otto von Sonnenburg "tolovajsko napadel in pretepal", prepoznal pa je tudi glas Ferdinanda Gollitscha, ki je "kričal na druhal, ki je po Bovhi udrihala in ga zbila na tla 'Potolčite ga!'" Otto von Sonnenburg je bil obsojen na pet dni zapor, sodišče pa je tudi določilo, da mora oškodovancu plačati odškodnino, in sicer "za bolečine 10 kron in za zdravniško spričevalo 2 kroni in 10 vinarjev"³⁹. Vendar pl. Sonnenburg tega nikakor ni imel namena poravnati. Zato je 13. julija 1900 sodišče moralo izdati stroškovni odmerni sklep, s katerim so - zaradi razžaljenja časti - stroški narasli na 19 kron in 84 vinarjev, obenem pa je sodišče v primeru neporavnania stroškov pl. Sonnenburgu zagrozilo z rubežem. Vendar pa se ta za vse to sploh ni zmenil, tako da je do rubeža res prišlo in 15. oktobra 1900 še do dražbe. Z njenim izkupičkom je po dobrem letu dni Ante Beg le dobil vse poplačano.

Ivan Bovha končno na prostosti

Ivana Bovho so tako 28. septembra, natanko po sedmih tednih, izpustili iz preiskovalnega zapor. 15. oktobra 1899 je Okrožno sodišče v Celju obvestilo obtoženega Ivana Bovho, da je Višje deželno sodišče v Gradcu pod predsedovanjem grofa Gleispacha zaslišalo višjega državnega tožilca Steinerja v zvezi z njegovo pritožbo na obtožnico državnega tožilstva v Celju. Višje deželno sodišče je pri tem ugotovilo, da je obtožnica sestavljena ustrezno in s tem dalo zeleno luč za glavno obravnavo.⁴⁰

Toda tudi Ivan Bovha in njegov odvetnik Ivan Dečko nista sedela križem rok. Na veleslavno c. kr. okrožno sodišče v Celje sta 21. oktobra naslovila kazensko ovadbo proti dr. Becku in Ottu von Sonnenburgu, s katero sta za vse bolečine, ki jih je pri tem napadu utrpel Ivan Bovha, zahtevala primerno odškodnino. V njej Ivan Bovha poudarja, da je bil v noči z 9. na 10. avgust 1899 v Gosposki ulici napaden, da je moral groziti in se tudi braniti z revolverjem. Ovadbo je Ivan Bovha utemeljil takole: "Pri tej priliki priskočil je dr. Beck, me zagrabil za roko, v kateri sem imel samokres in držal roko kvišku. Zraven priskočil je pa Oton pl. Sonnenburg, kakor je to nemški častnik Deutsche Wacht poročal, s tako imenovanim 'Todtschläger-jem'/smrtonosni kij, op.a./ ali kakor tamkaj pravijo 'Lebensretter'/rešitelj življenja, op.a./, in me udaril po desni roki tako, da je roka skozi do dlani postala čisto črna in da je naprstnik še danes, toraj čez več kot dva meseca otečen in me boli." Ob tem je Ivan Bovha predlagal tudi dodatni zdravniški pregled njegove desnice. Poudaril je tudi, da je Otto von Sonnenburg ta napad priznal že pri obravnavi na okrajnem sodišču, ko ga je za napad ovadil Ante Beg. Iz koncepta te ovadbe pa je razvidno, da napestost tudi po odvzemu orožja še ni izginila, nasprotno, dogajale naj bi se zelo zanimive stvari, ki jih je sam opisal takole: "Na to se je pridružila vsa ostala druhalj Dr. Becku in pl. Sonnenburgu ter me pobila na tla. Po preteku kakih deset minut, je še le prišel vodja mestne straže, me prijel pod pazduhu, vzdignil kvišku in peljal za roko nazaj proti Jožefemu trgu tako, da sem šel jaz ob zidu. Komaj sva storila kake tri korake padel je od zadaj strel, ter zadel mene v glavo. Krogla mi je podrla slamnat klobuk, ranila mene na glavi ter izbi-

³⁶ Domovna, 6. 10. 1899.

³⁷ Slovenski narod, 16. 8. 1899.

³⁸ Slovenski narod, 12. 8. 1899.

³⁹ ZAC, Osební fond dr. Ivana Dečka, zadeva Ante Beg, stg. 4.

⁴⁰ ZAC, Osební fond dr. Ivana Dečka, zadeva Ivan Bovha, stg. 1.

la klobuk na tla." Bovha je vodjo mestne straže takoj opozoril, da je obstreljen in mu pokazal okrvavljeno roko, vendar se ta ni za to nič zmedel. Še bolj zanimivi pa so bili pripetljaji v stražnici. Tam sta namreč že čakala dr. Beck in pl. Sonnenburg ter izpirala rane Gostinčarju in Reicherju. Dr. Beck je namreč bil zdravnik in je imel na skrbi tudi jetnike. Bovha je seveda zahteval, da ga naj pregleda kakšen drug zdravnik, vendar njegova zahteva ni padla na plodna tla. Ranjenec se je tako moral prepustiti v roke tistega, ki ga je napadel in se hkrati moral sprijazniti s posebno zvitiimi metodami, ki jih je pri pregledu uporabil dr. Beck. To, z zdravniško etiko popolnoma skregano ravnanje dr. Becka, je po opisu Ivana Bovhe izgledalo takole: "Ko mi je pl. Sonnenburg rani izmil, odstrigel mi je dr. Beck lase, ter ponavljajoč zopet previdnost proti meni pozval je za priči mestnega svetovalca Mörtla in enega stražnika iz Celovca, pokril z levo roko rano, z desno pa po glavi brskal in pričam kazal, rekoč, vidite da na glavi ni nikake rane." Priče pa so mu pritrjevale: "*Jo, jo, wir sehen nichts.*" Sodna zdravnik sta kasneje ugotovila, da ta rana ni bila povzročena od krogle, ampak od udarca.⁴¹ Dr. Beck pa je v naslednjih dneh brez duha in sluha na hitro izginil iz Celja - govorilo se je, da je odšel v Nemčijo.

Trenutek resnice pa se je nezadržno bližal. C. kr. okrožno sodišče v Celju je 28. oktobra 1899 obtožencu in njegovemu zagovorniku poslalo poziv na glavno obravnavo, ki je bila določena za 16. novembra 1899 ob 9. uri dopoldne. Pet dni pred glavno obravnavo pa je na prošnjo dr. Ivana Dečka dospelo še sporočilo, da bo kazensko zadevo proti Ivanu Bovhi sodil VII. senat, "čegar udje so dež. sod. svetnik Gregorin oziroma njegov namestnik dež. sod. svetnik Reitter kot predsednik in sodniki dež. sod. svetniki Reitter, dr. Schäftlein in sodni pristav dr. Krančič oziroma namestnik sodni tajnik Erhartič in dež. sod. svetnik Ulčar".⁴² Glavne vloge v tej obravnavi pa so odigrali še dr. Bayer⁴³ kot državni pravdnik, dr. Jabornegg kot zastopnik zasebnega udeleženca Juliusa Grabitscha, vlogo zagovornika obtoženca Ivana Bovhe pa je prevzel dr. Ivan Dečko.

Glavna obravnavo

Za hvaležno občinstvo v porotni dvorani, v kateri je potekala razprava, je bilo poskrbljeno, kajti bila je "natlačeno polna občinstva tiste celjske sodrge, ki je svoje delo hotela na ta dan videti dopolnjeno"⁴⁴.

Že takoj na začetku je s svojega mesta vstal dr. Jabornegg in predlagal preložitve razprave zaradi tega, ker so mu vabilo na razpravo dostavili le dan poprej. Sodišče je ta predlog odklonilo. Dr. Jabornegg pa se ni kar tako predal in je takoj poskusil še enkrat, namreč protestiral je proti zaprisedi stenografa Založnika, češ "da sodni dvor ne bo zamogel pregledati, se li bode slovenski stenografovanje izpovedbe pravilno prevedle in ker on ni prepričan, da li ima stenograf potrebnih zmožnosti"⁴⁵. Proti temu je ostro nastopil dr. Dečko, sodišče je tudi ta predlog zavrnilo in predsednik je zaprisegel stenografa. In zakaj je dr. Jabornegg na vsak način hotel doseči preložitve razprave?

Razloga sta bila predvsem dva. Nekaj dni pred tem je namreč bil za novega predsednika okrožnega sodišča v Celju imenovan višji sodni svetnik pl. Wurmser, ki je bil znan po svoji izraziti protislovenski usmerjenosti.⁴⁶ Ta naj bi dodeljeni položaj zasedel prav kmalu. Poleg tega pa državno pravdnštvo tudi ni bilo najbolj zadovoljno z izbiro sodnega senata. Zakaj ne, je po sojenju obširneje pojasnila Deutsche Wacht. Ta časnik je namreč sodnega svetnika Gregorina in sodnega pristava dr. Krančiča označil kot "fanatična Slovenca". To pa je utemeljeval s tem, da je Gregorin na kapucinskem mostu srčno pozdravljaj česke goste, ki so se vračali s Starega gradu. Tudi za dr. Krančiča je ta list ugotovil, da "noben človek ne bo dr. Krančiču zameril, da v pravni zadevi Bovha-Grabitsch ni mogel biti nepristranski", namreč dr. Krančič je bil ob teh izgrelih deležen tudi udarcev⁴⁷ in "ne smela bi se pretakati človeška kri v njegovih žilah, ako bi zamogel vse

⁴⁴ Slovenski narod, 20. 11. 1899.

⁴⁵ Slovenski narod, 20. 11. 1899.

⁴⁶ Slovenski narod, 14. 11. 1899; Domovina, 17. 11. 1899.

⁴⁷ Podrobneje je ta dogodek opisal Slovenski narod. Ob pol devetih zvečer se je namreč dr. Krančič podal proti domu. "Pri poslopju okrožnega sodišča ga sreča tukajšnji krtačar Žagar, ali po celjski Sager, in mu zastavi pot. Zahteval je od dr. Krančiča, da ne sme niti koraka dalje storiti, in da se mora vrniti v Narodni dom. Dr. Krančič se tej nečuveno impertinentni zahtevi ni hotel udati, ter je dejal, da hoče domov. Na to stopi Sager čisto k dr.

⁴¹ ZAC, Osební fond dr. Ivana Dečka, zadeva Ivan Bovha, sig. 1; primerjaj: Slovenski narod, 29. 9. 1899.

⁴² ZAC, Osební fond dr. Ivana Dečka, zadeva Ivan Bovha, sig. 1.

⁴³ "Dr. Bayer, mož, katerega vedno slikajo v družbi velikanskimi škarij, s katerimi striže, pridno striže teden za tednom članke v Domovini nevarne nemški - Avstriji". Tako dr. Bayerja označuje Slovenski narod, 18. 11. 1899.

dogodke tistih dni presojati čisto objektivno"⁴⁸, je zaključilo glasilo celjskih Nemcev.

A povrnimo se h glavni obravnavi. Zagovarjanje Ivana Bovhe na glavni obravnavi je prišlo v nesoglasje s prejšnjim zagovorom. Pred preiskovalnim sodnikom je Bovha najprej izjavil, da se je revolver prvič sam sprožil. Kasneje pa si je premislil ter trdil, da je prvič ustrelil opozorilno v zrak. A tudi za takšno nesoglasje je slovensko časopisje našlo vzroke. Takšno Bovhovo ravnanje so namreč pojasnjevali s tem, "da so vsega raztepenega in pobitega privlekli pred preiskovalnega sodnika" in takšen nikakor ni mogel dajati natančnih odgovorov. Poleg tega pa je preiskavo vodil sodnik dr. Langer, ki je sicer bil znan kot popolnoma nepristranski, a "za posel preiskovalnega sodnika nikakor ni sposoben - mož je namreč skoro popolnoma gluh". In končno, Ivana Bovho so prikazovali kot izredno mirnega in sramežljivega človeka: "Ako ga nagovoriš hitro ti zarudi, pride v zadrego. Skoro preteh je njegov odgovor, ki ne seka v gladkih stavkih. Od nervoznosti trese se mu glas".⁴⁹

Najprej se je zagovarjal obtoženi Ivan Bovha. Povedal je, da se je skupaj s svojo hčerko Marijo, urednikom Domovine Antejem Begom, gospodom Vrečerjem in Pokornom odpravil proti domu. Že takoj ko so prišli iz Narodnega doma, so pri Jakovičevi hiši opazili več ljudi. Sam je predlagal: "Pojdimo tiho skozi Gosposke ulice, če bo kdo 'heil' klical, bomo tudi mi rekli 'heil' in nas bodo pustili."⁵⁰ Ko je družba zavila v Gosposko ulico, se je del že prej opažene skupine napotil za njimi ter začel kričati, pa tudi iz Šolske ulice⁵¹ je za njimi priteklo od 10 do 15 oseb ter vpilo "abzug, heil". Po spominu obtoženca so ga, vsi oboroženi s palicami, obkolili. Zaradi tega je v roke vzel revolver ter glasno zagrozil: "Še korak naprej, pa bom streljal!" Ker pa to ni nič pomagalo,

je še ustrelil v zrak, da bi priklical policijo. Nasprotniki so vpili: "Strelja", na kar je Bovha odvrnil: "*Ja, streljam in če boste naredili še korak naprej, bom še enkrat ustrelil.*"⁵² Po tem kratkem dialogu se je Bovha s srede ulice počasi začel umikati proti zidu - okoli pet nasprotnikov je bilo za njim, kakšnih dvanajst pa pred njim. Kljub stalnemu opominjanju, naj se mu nihče ne približuje, je proti njemu vztrajno silil dr. Beck, ki ga je zagrabil za roko. Ob tem so drugi skočili na obtoženca in ga pretepali. Drugi strel pa je po izpovedbi obtoženca padel šele, ko ga je straža že prijela. Sam sicer ni videl, kdo je ustrelil, a je to priznal dr. Beck.

Zasebni oškodovanec, torej "dobitnik" svinčene kroglice Julius Grabitsch, "radi hudodelstva javne sile z dvomesečno ječo že kaznovan"⁵³, je svojo plat dogodka najprej osvetlil s tem, da je tega večera s prijateljskima Leskoschkom in Koschitzem popival v več gostilnah. Ob polnoči se je hotel odpraviti domov na Otok, in tako je na mesto dogodka zašel povsem slučajno - to slučajnost pa duhovito pojasni Domovina, "da je k tej aferi prišel kot slepa kura k zrnu". Izjavil je še, da ga je Bovha obstrelil, ko je prišel do vogala Šolske ulice in da sam ni bil oborožen. Predsednik sodišča ga je nato spomnil, da so pri njemu našli kamen. Grabitsch je to ne prav posrečeno pojasnil tako, da sploh ne ve, kako se je ta kamen znašel v njegovem žepu. Poleg tega pa je tudi priznal, da ni bil čisto trezen ter še povedal, da je Bovha prvič ustrelil v razdalji osmih korakov in ga zadel v prsa. Drugi strel pa ga je oplazil po bradi, vendar natančno ni vedel, kdo je ustrelil, ker je okoli Bovhe stalo več oseb. Nato je odšel k vodnjaku, kjer si je izpral kri z obraza. Dr. Dečko je oškodovanca vprašal, če je obtoženca tepel. Grabitsch je to seveda odločno zanikal - dr. Dečko ga je pa takoj spomnil, da je o tem pred preiskovalnim sodnikom popolnoma drugače govoril, namreč: "Mi smo storilca Bovho takoj zgrabili in jaz sem mu v svoji razburjenosti dal par udarcev." S tem je bila priča v zadregi. Njegov zagovor je bil zelo nejasen: "Morebiti, tepel pa Bovhe nisem."⁵⁴ Predsednik ga je seveda zaprosil, naj ta svoj odgovor razloži, a ni bilo nobenega odmeva - Grabitsch je obmolknil.

Davčni uradnik v Celju, Matheus Wondraschek je povedal, da je dogodek opazoval iz svojega

Krančiču z očitnim namenom, z dejansko silo utrditi svojo zahtevo. Na to pridejo trije policaji, katerim g. dr. Krančič zapove, da mu morajo narediti prosto pot. V tem pa dvigne Sager svojo gorjačo ter zamahne proti glavi dr. Krančiča. K sreči je imel slednji razpeti dežnik, ker je nekoliko deževalo. Udarca je priletel tako močno, da je razbil ves dežnik. Policaji so to videli, da bi Sagerja aretovali zaradi javnega nasilstva in flagrantni, na to še mišlili niso." (Slovenski narod, 16. 8. 1899). A Sager ni ostal nekažnovan - za to si je prislužil osemdnevni strogi zapor.

⁴⁸ Primerjaj *Deutsche Wacht*, 19. 11. 1899, *Slovenski narod*, 20. 11. 1899, *Domovina*, 24. 11. 1899.

⁴⁹ *Slovenski narod*, 20. 11. 1899.

⁵⁰ *Deutsche Wacht*, 19. 11. 1899; *Slovenski narod*, 20. 11. 1899.

⁵¹ Današnji Muzejski trg.

⁵² *Slovenski narod*, 20. 11. 1899.

⁵³ *Domovina*, 24. 11. 1899.

⁵⁴ *Slovenski narod*, 20. 11. 1899.

stanovanja. Okoli ene ure ponoči je zaslišal hrup in videl gručo ljudi pri Gsundovi hiši, ki je kričala "pobij ga" in z gorjačami po nekom udrihala. Pretep je trajal dobro minuto in šele potem je padel strel. Sam se je čudil, da napadeni ni streljal že prej. Poleg tega je slikovito opisal tudi popoldansko dogajanje, ko je opazoval ljudi, ki so hodili "z dolgimi gorjačami oboroženi z enih ulic v druge, gorjače so bile daljše, ko mož sam. Može so vsakega nahrulili s 'heil'. Fiksirali so ga toliko časa, da jim je tudi odgovoril s 'heil'."⁵⁵

Priča Marija Golob je slišala oba strela v razmaku petih minut. Povedala je, da je skozi okno videla stati na ulici 15 ljudi ter ni opazila, da bi bili oboroženi. Eden izmed njih se je oglasil, da je zadet. Dr. Jabornegg je pričo vprašal, če je množica naskočila strelca šele po drugem strelu. Priča je to potrdila.

Alois Hobacher je že legel k počitku, ko ga je s postelje vrgel strel in se je hitro zapodil k oknu. Videl je, da je od osem do deset ljudi obkolovalo nekoga moža. Ob tem je padel drugi strel. Ta, ki je streljal, je bežal proti Gsundovi hiši. Drugi so se pognali za njim in ga pretepali. Grabič je šel po drugem strelu k vodnjaku. Višje, pri Palossu se je zaslišal še tretji strel. Ob tem je dr. Krančiča zanimalo, če se je obstreljeni takoj po drugem strelu prijel za brado. Hobacher je to potrdil.

Priča Josef Hodurek je pripovedoval, kako so napadalci Bovho obkolovali. Dobil je vtis, da sta se razjarjeni skupini hoteli lotiti obtoženca. Nato je nastalo prerivanje in padel je strel, nakar se je Bovha umaknil nazaj ter naslonil na zid - tu ga je množica napadla in zaslišal se je drugi strel. Tudi ta priča je slišala še tretji strel.

Prvi strel je zbudil tudi davčnega uradnika v Gornjem Gradu, Aloisa Kneza. Nato je slišal vpitje in opazil 16 do 17, s palicami oboroženih ljudi. Nekateri so začeli udrihati po Bovhi in padel je drugi strel. Razločno je tudi slišal, "da je kafetir Gollitsch opetovano vpil '*Haut's ihm nieder!*'"⁵⁶, nato pa je iz smeri Narodnega doma prišel stražnik in odpeljal Bovho. Kdo je streljal, ni videl. Knez je še povedal, da je videl smer strelnega ognja pod kotom 45°. Državni pravdnik ga je opozoril, da so druge priče povedale, da je bil Bovha tepen po drugem strelu. Knez je še enkrat pove-

dal, da je slišal vpitje "*To je Čeh, pobij ga!*", nato so tepli Bovho in pri njegovem stanovanju je padel drugi strel. Dr. Jabornegg pa se je vtaknil v Knezovo pričevanje o kotu strela. Opisani kot namreč ni soglašal z obrambo, ki je zatrjevala, da je obtoženec prvič streljal v zrak, drugič pa vodoravno. Na to se je oglasil Bovha in popravil dr. Jabornegga, da je on ustrelil samo enkrat in da je drugič ustrelil dr. Beck, pl. Sonnenburg ali Gollitsch. Knez je nato pripomnil, da je mogoče ogenj imel drugo smer in da se je njemu le tako dozdevalo, ker je vse skupaj opazoval z okna.

Po tem je predsednik poročal, da je naslednja vabljenja priča dr. Beck sporočil, da se lahko pripelje v Celje le na sodne stroške ter priložil svoj natančen naslov na Dunaju. Sodišče ga je nato "brzjavno poklicalo k razpravi, a dasi so ga iskali v od njega samega označenem stanovanju, tam nikoli nikakega dr. Becka ni bilo"⁵⁷. To sta dr. Jabornegg in državni pravdnik hotela izkoristiti in še enkrat poskušala s predlogom za preložitvev razprave, z razlogom, da bi se lahko dr. Beck razprave tudi osebno udeležil. Dr. Dečko je temu seveda odločno nasprotoval ter to utemeljil s tem, da je dr. Beck že itak sam povedal, da je na prizorišče prišel šele po prvem strelu in da tako ali tako ne more povedati nič pomembnega. Sodni zbor je predlog tožeče strani odklonil.

Popoldansko razpravo je odprl dr. Jabornegg - seveda z znanim predlogom po preložitvi razprave. Pametnih razlogov za to pa mu je počasi že začelo primanjkovati. Tako se mu je zdelo potrebno opraviti ogled kraja dogodka, predlagal pa je tudi zaslišanje še nekaterih prič: Sonnenburga, Scheliga, Koschitza, Marinschka in dr. Becka. Dr. Dečko je odločno protestiral proti lokalnemu ogledu, saj bi ta bil popolnoma nesmiseln, ker je bil kraj dogodka vsakemu bolj ali manj znan. Proti zaslišanju novih prič ni imel nič proti, če bi se zaslišale takoj; hkrati pa je spretno postavil sodišče pred moralno dilemo - "če bodo pa priče, kakor na pr. Sonnenburg, ki se je sam udeleževal izgrediv in bil radi tega že dvakrat kaznovan, verodostojne, to bo sodni dvor že lahko sam presodil".⁵⁸ Sodni senat je predlog za preložitvev razprave zaradi lokalnega ogleda zavrnil, sprejel pa je predlog zaslišanja novih prič, razen dr. Becka, čigar izjava se je prebrala v nadaljevanju.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Domovina, 24. 11. 1899.

⁵⁸ Slovenski narod, 20. 11. 1899.

V izjavi je dr. Beck zapisal, da je zaslišal klic: "Aufpassen, Windische kommen!"⁵⁹, nakar je počil strel. Ko je prišel v središče dogajanja, je videl moža, ki je bil naslonjen na steno, okoli njega pa je stalo kakšnih deset ljudi. Ta mož se je branil in ni hotel odvreči revolverja. Zato mu ga je dr. Beck izvil iz rok, pri tem je dobil udarec - revolver se je sprožil ter oplazil obtoženčev klobuk. Po tem strelu so po obtožencu udrihali z vseh strani. Dr. Beck je v pismu tudi pojasnil, da rana na Grabitschevi bradi ni mogla biti povzročena s kroglo.

Obtoženčeva hči, Marija Bovha je povedala, da jih je že od Narodnega doma zasledovalo pet ljudi, iz Šolske ulice pa je pridrvelo še od 10 do 12 mož, ki so kričali "heil" in se vedno bolj strnjeno približevali. "Oče so malo vstran stopili in rekli: 'Noch einen Schritt'. Potem so ustrelili in na to šli bolj k zidu"⁶⁰. Ob tem se je prestrašena Marija zatekla v neko vežo, kjer je zaslišala še drugi strel.

Urednik Domovine Ante Beg je izjavil, da je bilo sprva videti vse mirno. Kljub temu si niso upali iti skozi drevored, kjer je vladala popolna tema. Raje so se odločili za pot po Gosposki ulici, ki je bila vsaj malenkostno razsvetljena. Ko je družba prispela do poslopja, kjer je bilo nastanjeno državno pravdnštvo, so zaslišali vpitje "heil", takoj zatem pa so na njih planili neznanci, oboroženi s palicami. Ante Beg je takoj dobil s palico po glavi, videl pa je, da so Bovho obkolili. Osem do deset napadalcev je prišlo iz Šolske ulice, tako da je ena tolpa obkolila Bega, druga pa Bovho. Beg se je pomikal nazaj proti hišnim vratom ter ščitil deklico za svojim hrbtom. Nanj je prežalo šest neznancev. Medtem se je Bovha znašel v obroču, zato mu je Beg zaklical: "Bovha streljaj, Bovha streljaj!" To svoje ravnanje je Ante Beg opravičeval s tem, da je natančno vedel, da sta bila v smrtni nevarnosti, ob tem pa je poudaril: "Jaz sem bil vojak, sem bil orožnik in vem, kdaj je treba streljati". Ob tem je Ante Beg še povedal: "Jaz sem imel mnogo (9) težkih udarcev na roki in bi bil popolnoma pobit, ko bi se ne bil branil s palico. Klobuk mi je bil čisto raztepen, da je na vseh straneh doli visel".⁶¹ Poleg tega je Ante Beg zatrjeval, da je vseskozi klical policaja, ki je stal kakšnih trideset korakov stran, a ta ni hotel priti. Ko je Bovha že ves pretepen obležal na tleh in je obračun z njim šel h koncu, se je nekaj ljudi od tam vsulo še na

Bega, ki mu je tedaj spodrsnilo, da je padel po tleh. Ko pa se mu je le posrečilo vstati, je bežal, kolikor so ga noge nesle. Ko se je rešil najhujšega, ga je pa prišla policija in zaprla. Na koncu svojega pričevanja je Beg še enkrat poudaril, da je on na vsak način dobil prej udarce, kot pa je Bovha streljal. Dr. Dečko je pričel še hudomušno povprašal, če je imel občutek, da so ti gospodje - ker so pač v rokah imeli palice - šli na sprehod. Beg je kratko odgovoril, da so s kričanjem "Pobijmo ga, crkniti mora" jasno nakazali svoj namen. Dr. Dečko ga je še vprašal, če bi kot žandar v tem kritičnem trenutku streljal na vsak način. Beg je odgovoril, da bi vsekakor streljal tudi kot civilna oseba. Dr. Jabornegg pa je pričel opozoril, da Bovha ni nič govoril o tem, da je ležal na tleh in so ga topli. Beg je še enkrat odločno zatrdil, da je Bovho vsekakor videl ležati na tleh.

Ko je na vrsto za pričanje prišel Johann Leskoschek, je dr. Ivan Dečko takoj zahteval, da ga sodišče povpraša, če je zaradi teh izgrediv že bil kaznovan. Sodišče je tej prošnji ugodilo, pričal pa je to zanikala. Leskoschek je bil ves večer v družbi Grabitscha in tudi on se je na kraju dogodka znašel popolnoma slučajno. Leskoschek je zatrjeval, da so v Šolski ulici bili samo on, Koschitz in Grabitsch in da nobeden od njih pri sebi ni imel palice. Leskoschek je tudi povedal, da je od prvega do drugega strela preteklo od 14 do 15 sekund. Dr. Dečko pa je o tem imel drugačne podatke, zato je pričel vprašal, ali ni bil morda on v Samostanski ulici⁶², kjer je pretepal Pokorna in za to bil tudi obsojen. Leskoschek pa o tem ni hotel nič vedeti.

Frančiška Mihelitsch je povedala, da je dan pred prihodom Čehov v trgovini slovenskega trgovca Kolenca slišala govoriti: "Nikogar ne bomo pustili blizu, moramo se oborožiti, zbrati vse revolverje, ki so na voljo, nekaj jih mora pocrkati, iz njih bomo naredili golaž."⁶³ Med občinstvom so se ob teh besedah zaslišali vzkliki ogorčenja.

Pisarja Alojz Stanek in Josef Pahn, ki sta bila zapisnikarja pri preiskovalnem sodniku, sta potrdila, da je Bovha najprej zatrjeval, da se je revolver sam sprožil. Bovha je v svojo obrambo dejal, da je tako govoril zato, ker se je sramoval, da so ga zaprli ter opozoril, da je kasneje že preiskovalnemu sodniku dr. Langerju povedal, da je revolver uporabil v skrajnem silobranu.

⁵⁹ *Deutsche Wacht*, 19. 11. 1899.

⁶⁰ *Slovenski narod*, 21. 11. 1899.

⁶¹ *Slovenski narod*, 21. 11. 1899; *Domovina*, 24. 11. 1899.

⁶² *Današnja Savinova ulica*.

⁶³ *Deutsche Wacht*, 19. 11. 1899.

Gospo Josefino Nasko je zbudilo strašansko glasno vpitje. Kakšno minuto zatem je slišala počiti prvi strel, minuto po tem pa še drugega. Prvi strel je padel sredi ceste, drugi pa natanko pod njenim oknom. Ko je videla, da nekoga pretepa, je odprla okno in roteče zavpila: "Prosim vas, ne tepite ga!"⁶⁴ Večina je nato odnehala, le dva se na njeno prošnjo nista ozirala. Potem je prišel stražnik ter aretiriral tistega, katerega je napadlo od 20 do 30 mož.

Medičar Lovrenc Pokorn, ki je Narodni dom zapustil skupaj z Begom in Bovho, je skušal pred tolpo pobegniti, ker ni imel pri sebi nobenega orožja. Za njim so se vsule palice in kamenje, a se je le zatekel v stransko ulico. Od tam je slišal "udarce padati" ter še, vsaj za nas, nekaj novih psov iz repertoarja napadalcev, kot npr. "erschlag's den windischen Hund"⁶⁵, za tem pa je slišal še strel. V Vodnjaški ulici⁶⁶ so ga napadalci dohiteli in pretepli (med njimi je bil za to dejanje že obsojeni Leskoschek). Pred magistratom pa ga je aretirala policija. Dr. Dečko je še enkrat vprašal Pokorna, kdaj je zaslišal strel in ta je potrdil, da po tistem, ko so padali udarci in so za njim tekli ljudje. Svetnika Reitterja je zanimala Pokornova omemba, da so mu tudi nasproti po Gosposki ulici prihajali ljudje. To je Pokorn potrdil. Na vprašanje predsednika sodnega senata, če so tudi ti ljudje tekli za njim, je odgovoril pritrdilno in pristavil, da jih je bilo vedno več. Deutsche Wacht je ob teh odgovorih hudomušno pripomnila, da je priča "na vsa zanj ugodno zastavljena vprašanja avtomatično odgovarjal s seveda"⁶⁷.

Gimnazijski profesor Anton Kosi, ki je stanoval v Šolski ulici, je povedal, da je že ob tričetrt na enajsto zvečer opazil na ulici kakšnih osem ljudi, ki so stali pred njegovo hišo in čakali. "Plinovo svetilko so ugasnili", z vrta so si prinesli klop, sedli nanjo ter "kadili smodke"⁶⁸. Ob pol enih pa je zadonel žvižg. Na ta znak je vseh osem oseb izginilo iz Šolske ulice, v Gosposki ulici pa so se zaslišali kriki "Haut ihn, Haut ihn, Heil und Sieg". Čez dobre pol minute je počil strel in kakšno minuto kasneje še drugi.

Šolski svetnik Johann Kruschitz je videl sedeti na klopi sumljivo družčino. To je potrdila tudi njegova gospodinja Marija Farčnik.

⁶⁴ Slovenski narod, 21. 11. 1899.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Današnja Linhartova ulica.

⁶⁷ Deutsche Wacht, 19. 11. 1899.

⁶⁸ Domovina, 24. 11. 1899.

Četovodja Andrej Lupšina, ki je stal pred vojašnico na straži, je v Gosposki ulici opazil 6-7 mož s palicami v rokah. Dva, prav tako oborožena, sta stala na drugi strani ulice. Kakor hitro je Bovha z družbo stopil v Gosposko ulico, so planili na njih. Lupšina se je takoj podal v vojašnico in vpil: "Alarm!" Tudi on je slišal najprej vzklike, nato udarce ter šele kasneje strel.

Priča Oroslov Kušec je tudi zatrjeval, da je že pri vstopu v Gosposke ulice čakala tolpa ljudi ter vpila: "Nieder mit den windischen Hunden!" Kušec se je namreč nahajal kakšnih 30-40 korakov za napadeno družbo in je pri Janičevi hiši zaslišal krike "Heil!", nato so iz stranskih ulic pridrveli še drugi ljudje. "Vsi so se vsuli skupaj in se je pokalo in teplo ter klicalo: 'Haut's ihm nieder...' bil je tako ljut boj, da sem se kar tresel".⁶⁹ Strel je padel kmalu po tem trušču. Ob tem je tudi sam zgrabil za revolver in hotel prihiteti na pomoč, vendar mu je to preprečil policaj, ki je stal pri Kossärju in ves dogodek mirno opazoval. Ta mu je namreč svetoval, naj se rajši odstrani, ker ga bo drugače aretirali. Kušec se je nato obrnil in se odpravil nazaj proti Narodnemu domu. Državni pravdnik je pričo vprašal, če je to bil celovski ali celjski policaj, Kušec pa je odgovoril, da ga ni poznal. Na vprašanje, zakaj policaja ni ovadil, pa je Kušec povedal, da je bil pri g. Langerju, ta pa mu je rekel, da je že itak vse dognano.

Gospa Amalija Kosi je povedala, da so oboroženi ljudje že od 10. ure zvečer čakali v Šolski ulici in tudi svetilko na vogalu so ugasnili.

Nato so zaslišali priči, ki ju je predlagal dr. Jabornegg. Sonnenburg je pri vhodu v svoje stanovanje v Gosposki ulici zaslišal trušč in šel pogledat, kaj se dogaja. Nato je počil strel. Ko se je približal, je Bovha z revolverjem v roki že stal ob zidu. Zdelo se mu je, "da je bil Bovha v zadregi, streljati ali ne."⁷⁰ Ob tem je začutil svojo državljansko dolžnost in z dr. Beckom sta družno planila proti Bovhi in mu odvzela orožje. Nato je stražnik Zintauer aretirali Bovho.

Tudi Scheligo je stanoval v Gosposki ulici. In tudi on se je ravno odpravljal domov. Najprej je slišal strel. Ko je prišel do svojega stanovanja, je bil dostop zaprt. Tam je namreč stal Bovha, obkrožen z več ljudmi, proti katerim je Bovha ustrelil.

⁶⁹ Slovenski narod, 21. 11. 1899.

⁷⁰ Deutsche Wacht, 19. 11. 1899.

Franz Koschitz je bil ves večer v Grabitschevi družbi. Povedal je, da sta ves večer popivala po raznih gostilnah, na svojem nočnem sprehodu pa sta prispela do Šolske ulice. Tam sta sedla na klop in "radi krajšega časa kadila cigarete". Ko sta v Gosposki ulici zaslišala hrup, sta le iz radovednosti pohitela gledat, kaj se dogaja. Najprej je šel Grabitsch. Ko je prišel Koschitz čez nekaj časa za njim, mu nasproti pride ranjeni Grabitsch in mu reče: "Du, ich bin schon fertig." Koschitz pa ga potolaži: "Du stehst noch und bist noch nicht fertig".⁷¹ Nato se je zapodil proti Bovhi in ga prijel za vrat. Koschitz je še enkrat zatrdil, da so v Šolski ulici bili samo on, Leskoschek in Grabitsch ter da nobeden od njih ni imel palice. Povedal je tudi, da je od prvega do drugega strela preteklo od 14 do 15 sekund. Ob tej izjavi se je oglasil Bovha in pojasnil, da ga je dr. Beck prijel za roko. Koschitz pa je odvrnil, da ga je on z desnico držal za vrat, z levico pa za roko in v takem položaju ga je Bovha udaril po glavi.

Po tem je sodni zdravnik dr. Keppa predlagal ponovno zaslišanje obeh "izvedencev puškarjev". Ta dva sta razložila, da izstreljena krogla, ki zadene ob trd predmet "postane plošna ter se zamore razleteti v koščke", ki se razpršijo na vse strani. Dr. Dečka pa jeanimalo, kako to, da je rana samo praska, kljub temu, da je bilo streljano iz bližine. Izvedenca sta odgovorila, da je temu krivo "sukno, ki je jako prožno, mogoče je pa tudi, da je bila zelo stara patrona."⁷² Po tem zaslišanju je dr. Keppa podal še svoje mnenje: "Dobili smo dve rani, na bradi in na prsih. Prva rana ima obliko biskvita, je podolgovata, sama na sebi lahka, ker je samo mehke kožne dele pretrgala".⁷³ Po pričevanju balističnih izvedencev je dr. Keppa ugotavljal, da je prvo rano lahko povzročila krogla, ki je zadela ob kamen ter se je njen delček odbil v Grabitschevo brado. Rana na prsih pa je po njegovem mnenju nedvomno nastala "vsled neposrednega prodjetja projektila, ker ima telovnik in srajca luknjo; projektil bi brez dvoma globlje se zaril, ako bi telovnik ne bil tako krhek in prožen"⁷⁴. Na te ugotovitve se takoj oglasi Bovha in pove, da bi potemtakem krogla morala ostati v oblačilih. Dr. Keppa pa se je v svo-

jem sklepanju čedalje bolj zapletal ter pojasnjeval, da "krogla že kje obleži" in da je bila, ko je prodrla del telovnika, neizmerno oslabiljena, tako da ni mogla prodreti v telo. Vsem tem je tudi drugi zdravnik, dr. Jenko popolnoma soglašal s svojim kolegom. Pri Bovhi pa sta zdravnika ugotovila kar deset poškodb, največ na glavi.

Nato je celjski mestni urad poročal o Grabitschevem splošnem vedenju ter pri tem izpostavil, "da je mož vreden graje, da je bil že kaznovan in da kaže močan nagon razgrajanja". Občinski urad Celje - okolica pa je poročal, da je Grabitsch "udan pijančevanju, žganjepitju, da prihaja pozno domov in tako razgraja, da mora lastna mati bežati pred njim; v občje je znan kot surov človek."⁷⁵

Po tej moralni oceni "žrtve" so v razpravi prebrali odstavek iz nemškega časopisa Tagespost z dne 10. avgusta: "Nemci so patrolirali po vseh bližnjih ulicah pri "Narodnem domu" gor in dol, da bi vsakega Slovana, ki zapusti "Narodni dom" pretepli. Nekateri Slovani, ki so podcenjevali togoto Nemcev, so prejeli občutno plačilo s silnimi batinami".⁷⁶

Državni pravdnik je po vsem tem še enkrat vprašal Bovho, kdaj in zakaj je streljal. Bovha je kratko odgovoril: "Streljal sem, ko so name s palicami navalili. Nasprotniki so vpili: 'Haut's ihn nieder'. Jaz sem se moral braniti."⁷⁷ Državni pravdnik pa je vrtal še naprej in ko mu je Bovha povedal, da je v odvetniški pisarni že petnajst let, mu je zabrusil, da potem gotovo mora vedeti, da je prekoračitev silobrana ravno tako kaznivo, kot da bi streljal brez vsakega vzroka. Nato je državni pravdnik predlagal, naj se priskrbijo vsi spisi iz Gostinčarjeve zadeve, iz katerih naj bi bilo razvidno, da si je dan pred prihodom čeških visokošolcev več Slovencev nabavilo orožje. Ker pa teh spisov ni bilo v Celju in je sodišče v tem vprašanju lahko zaslišalo le preiskovalnega sodnika v Gostinčarjevi zadevi Karla Grebenca - ki pa se teh zadev kaj prida ni spominjal - je državni pravdnik na ta način še zadnjič na vse pretege skušal doseči preložitve obravnave. A tudi tokrat

⁷¹ *Deutsche Wacht*, 19. 11. 1899. *Slovenski narod* 21. 11. 1899 pa je tolažitne Koschitzve besede navedel nekoliko drugače: "Koschitz se pa je ob tem tako prestrašil, da je popolnoma pozabil na nemščino ter odvrnil: 'Strela, pa še stojiš.'"

⁷² *Domovina*, 24. 11. 1899.

⁷³ *Slovenski narod*, 21. 11. 1899.

⁷⁴ *Domovina*, 24. 11. 1899.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Domovina*, 18. 8. 1899. Originalni zapis v *Tagespost* z dne 10. 8. 1899 se glasi: "Die Deutschen patrouillierten in sämtlichen umliegenden den Gassen auf und ab, um jeden Slaven zu züchtigen. Einige Slaven, die der Wuth der Deutschen spotteten, erhielten empfindlichen Lohn mit wichtigen Hieben."

⁷⁷ *Slovenski narod*, 20. 11. 1899.

je ostal praznih rok. Sodišče mu ni ugodilo, ker je bil iz orožnega lista Ivana Bovhe natančno razviden datum izstavitve - 8. avgust. Medtem je državni pravdnik nadaljeval z zasliševanjem Ivana Bovhe, ki mu je pojasnil, da ga je dr. Beck tepel, ko mu je iz rok izvil revolver, da strel ni počil takoj ter da ga je dr. Beck z ročajem orožja tepel po glavi. Na tem mestu je državni pravdnik opozoril, da je Bovha preiskovalnemu sodniku dr. Langerju povedal drugače: "On mi je zadal udarec, kar se sproži drugi strel"⁷⁸. Bovha je to pojasnil s tem, da dr. Langer zelo slabo sliši in da izjave ni zapisal popolnoma v istem smislu, kakor mu je on povedal.

Dr. Dečko je nato predlagal, naj se ugotovi, kdaj je dr. Langer predlagal izpustitev Ivana Bovhe iz preiskovalnega zapora. Predsednik je povedal, da je preiskovalni sodnik dal predlog za izpustitev že 14. avgusta, Bovha pa so izpustili šele 27. septembra. Državni pravdnik je to "zamudo" pojasnil s tem, da je višje sodišče s sklepom dne 22. avgusta nadaljevanje zapora dovolilo.

Končno je dr. Jabornegg v imenu oškodovanca od obtoženca zahteval odškodnino - "za bolečine 200 gld., za odhod zaslužka skozi 14 dni 28 gld., za prežitek v bolnici 9 gld. 16 kr. in za poškodovano obleko 4 gld. 50 kr."⁷⁹

Dr. Dečko je nato v zaključnem obrambnem govoru ta primer uvrstil v sklop dogodkov, ki se primerijo vedno, kadar imajo Slovenci kakšno slavlje. Poudaril je, da so napadi na Slovence in Čehe bili že vnaprej pripravljeni in organizirani, mestna policija, okrepljena s celovškimi kolegi pa zadevi ni bila kos in je večkrat ukrepala pristransko. Prav zato je bilo po njegovem mnenju v dejanju Ivane Bovhe več kot očitno videti upravičen silobran.

Tako je razprava ugotovila, da se je streljalo le dvakrat. Prvič na sredini ceste, ko so na Bovho navalili s palicami. Po tem strelu se ni nihče oglašil, da je zadet. Nato se je Bovha umaknil k zidu, nasprotniki so ga naskočili in dr. Beck mu je skušal odvzeti revolver. Pri tem je padel drugi strel, ki je zadel Grabitscha. Sodišče se je tako prepričalo, da so obstajale okoliščine, ki so njegovemu dejanju odvzele kaznivost. Na podlagi teh ugotovitev je sodni dvor razsodil, "da je v objektivnem oziru kaznjivo dejanje se sicer izvršilo, da je toraj

objektivno dejanski stan dokazan, ampak da v subjektivnem oziru se mu kazensko dejanje ne more šteti v zlo, ker se nahajajo okoliščine, ki ga njegovemu dejanju kaznivost jemljejo, namreč silobran"⁸⁰. Tako je ob 9. uri zvečer predsednik naznanil oprostilno razsodbo. Po dvorani so se razlegali vzdihljaji nezadovoljstva, le lica redkih Slovencev v njej, predvsem pa oproščenca Ivana Bovhe, so žarela od sreče.

Nična pritožba in dokončen razplet

C. kr. državno pravdnništvo v Celju je na to razsodbo že 5. decembra 1899 vložilo pritožbo. Ta je temeljila na treh točkah. Na to pritožbo in na omenjene tri točke je 17. decembra 1899 sledil odgovor Ivana Bovhe.

V prvi točki⁸¹ je državno pravdnništvo opozorilo, da sodišče ni upoštevalo protislovnega zagovora obtoženca, ki se je najprej zagovarjal, da se je revolver sprožil sam, nato da je sicer ustrelil namenoma, vendar le opozorilno v zrak in končno, da je ustrelil proti napadalcu v silobranu. Poleg tega je državno pravdnništvo poudarjalo, da je Bovha sam priznal, da je ustrelil - kljub temu, da še ni bil napaden in se ga še nihče ni niti dotaknil. Pri izjavah razbremenilnih prič pa sodišče ni upoštevalo okoliščin, ki so celotno sliko lahko tudi popačile, kot npr. opazovanje iz velike oddaljenosti v temni noči, zaspanost, vpliv lastnega razburjenja ali celo lastne udeležbe v dogodkih. Ivan Bovha je na te očitke odgovoril, da je sodišče v razlogih sodbe jasno in natančno opredelilo, zakaj ga je obtožbe oprostilo. Poleg tega je poudaril, da se izjave prič in druge dejanske okoliščine popolnoma ujemajo z vsebino zapisnika in da torej tu ni bilo najti nobenega protislovja. Tudi razlogi, ki jih navaja razsodba, so za utemeljevanje silobrana popolnoma jasni. Na očitke, da ob uporabi strelnega orožja še sploh ni bil napaden, je Ivan Bovha odgovarjal, da njegov primer "ni smatrati za poedin dogadjaj, ampak da je

⁸⁰ ZAC, Osebni fond dr. Ivana Dečka, sig. 1, zadeva Ivan Bovha.

⁸¹ ZAC, Osebni fond dr. Ivana Dečka, sig. 1, zadeva Ivan Bovha. C. kr. državno pravdnništvo je v prvi točki trdilo, da je oprostilna sodba nična v smislu § 281 št. 5 k. p. Ta odreja, "da je sodba ničeva, če je izrek sodišču glede odločilnih okoliščin nepopoln ali sam na sebi nasprotujoč, če za izrek niso navedeni nikakoli razlogi, ali če to kar govore razlogi o vsebini pismen, shranjenih v spisih ali v sodnih izustitih se znatno razločuje od teh pismen samih, ali zasliševalnih in sejnih zapisnikov".

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ Slovenski narod, 21. 11. 1899; Domovina, 24. 11. 1899.

isti samo ena mala epizoda v dolgi vrsti izgrediv in napadov, vršecil se v Celji zoper Slovence”⁸². Vsi ti ekscesi pa po mnenju Slovencev niso bili spontani - bili so že vnaprej pripravljeni ter premišljeni in dobro organizirani. Nič drugače ni bilo tudi ob prihodu čeških gostov. V svoj zagovor je Bovha nato še enkrat podrobneje opisal celoten dogodek ter zapisal še izjave pomembnejših prič. S tem je skušal dokazati, da se njegovo videnje dogodka popolnoma ujema z vide-nji prič in seveda tako tudi z resnico.

V drugi točki je državno pravdnštvo opozorilo, da je Ivan Bovha prekoračil silobran, ker dejansko še ni bil napaden. Obtoženec in njegovi prijatelji so bili pretepeni šele po prvem strelu, le Ante Beg je trdil, da so se nanj spravili že prej. Zaradi prvega strela so domnevni napadalci tako bili tudi do skrajnosti razdraženi. Poleg tega pa državno pravdnštvo Bovhi očita, da položaj ni bil tako nevaren, da bi bilo potrebno uporabiti najnevarnejše orožje. Namreč iz obravnave in prejšnjih izjav je bilo državnemu pravdnštvu razvidno, da so Ivan Bovha in njegovi prijatelji bili pripravljeni na vsak napad, ne glede na posledice, odgovoriti z revolverjem. V svoj zagovor je Bovha prav podrobno še enkrat predstavil situacijo pred prvim strelom. Poudaril je, da on sam res še ni bil napaden, a mu je napad vsak trenutek grozil in seveda ni bil dolžen čakati, da bo prvi dobil udarec po glavi. Poleg vsega tega pa Bovha poudarja, da se je dejanski napad na njegovo družbo, konkretno na njegovega prijatelja Anteja Bega tudi že izvršil. Očitke glede uporabe najnevarnejšega orožja pa zavrača s tem, da je pač moral uporabiti tisto orožje, katero je imel pri roki.⁸³

V tretji točki pa se je državno pravdnštvo pritožilo nad ravnanjem sodišča, ker le-to ni hotelo sprejeti njegovih predlogov za preložitve obravnave: osebno povabilo dr. Gustava Becka, ogle-da na kraju dogodka ter vpogled v spis Franca Gostinčarja, kjer se je nahajal seznam vseh tistih, katerim je bil dan pred prihodom Čehov izdan orožni list. Ivan Bovha na te pritožbe odgovarja, da je dr. Beck že tako sam povedal, “da je prišel mnogo pozneje, ko je že bil padel strel” ter tako o okoliščinah pred in ob strelu tako ali tako ne bi mogel nič povedati. Nepotreben bi po mnenju Ivana Bovhe bil tudi “lokalni ogled, ker je cele-

mu sodišču Gosposka ulica v Celji kakor vsaka posamezna hiša tamkaj in nje lega popolnoma znana”. Še bolj nepotrebno pa se mu je zdelo pri-skrbeti akte zadeve Gostinčar, saj je na obravna-vi bil na vpogled njegov orožni list, poleg tega je o tem pričal tudi preiskovalni sodnik te zadeve Grebenc. Mislil pa je tudi, “da je nekoliko oseb, kakih 5 do 6 prosilo za orožne liste, ta okolnost pa kratko in malo ne dokazuje kake zarote” - kot je trdilo državno pravdnštvo, pač pa se je več lju-di začelo “vsled hujškanja po listih celjske klike in po drugih grožnjah, ktere so se širile po mestu in okolici bati za svojo osebno varnost”. Ivan Bovha pa je obenem zahteval, naj se njegovemu kazenskemu aktu priložijo tudi vsi tisti spisi, kateri so bili v kakršnikoli povezavi z izgredi ob obisku čeških gostov.

Nično pritožbo c. kr. državnega pravdnštva v Celju je kasacijsko sodišče v Gradcu 2. novembra 1900 zavrnilo. Že 14.12.1899 pa je c. kr. okrožno sodišče sklenilo Ivanu Bovhi vrniti samokres, knjižico z zapiski in orožni list. 11. decembra iste-ga leta je c. kr. okrajno sodišče obsodilo še “ra-zupitega izzivača čorbarja Gollitscha na globo 10 gld. oziroma 48 ur zapora, ker je pri napadu na Bovho bodril in organizoval tolovaje s klici: 'Haut's ihn, haut's ihn nieder!'”⁸⁴ Podobno usodo je doživel tudi Julius Grabitsch - sodišče ga je kot napadalca na Bovho obsodilo na teden dni zapor-a. Ivan Bovha pa ni uspel s svojim odškodnin-skim zahtevkom proti Juliusu Grabitschu in Fer-dinandu Gollitschu. Oba je namreč tudi sam tožil po 411 členu k. z.⁸⁵ Grabitscha je c. kr. okrajno sodišče oprostilo 22. decembra 1900, Gollitscha, od katerega je Bovha zahteval 24 gld, pa 5. ja-nuarja 1901.⁸⁶

(Ne)pristranska mestna policija in vprašanje vpliva narodne politike na sodstvo

Po sodnem tehtanju krvavih dogodkov so Slo-venci v Celju z oprostivijo Ivana Bovhe dobili vsaj moralno zadoščenje - kar je pomenilo ne-kakšen obliž na rane, ki so jih povzročili celjski

⁸⁴ *Domovina*, 15. 12. 1899.

⁸⁵ *Zbirka avstrijskih zakonov*, I. zvezek, *Kazenski zakon*, Ljubljana 1889, § 411: “Nalaščne telesne poškodbe in pa poškodbe na telesu, katere se zgodijo pri tepežih, je treba takrat, kadar se v njih ne dobi nobeno hujši kazni podvrženo kaznjivo dejanje (§§ 152 in 153), če so pa vendar vsaj vidne znake in posledice za seboj pustile, kakor pre-stopke pokoriti.” Kazen določa § 412: “Kazen tega pre-

⁸² ZAC, *Osební fond dr. Ivana Dečka, zadeva Ivan Bovha*, sig. I.

⁸³ *Ibidem*.

Nemci s svojim obnašanjem ob prihodu čeških visokošolcev v mesto. Kljub temu pa je vprašanje mestne policije ostalo odprt problem. Slovenska javnost je bila nad delovanjem celjske policije in njihove celovške pomoči ogorčena. "V navzočnosti policije, pred očmi teh organov javne varnosti, so bili Slovenci in Čehi napadeni in pobijani /.../ V svoji nečuveni pristranosti je šla tako daleč, da je aretovala napadence - napadalce pa puščala v miru, da so mogli storiti nova hudodelstva." Že takoj po neljubih dogodkih 13. 8. 1899 je občinski odbor občine Celje - okolica (nekaj dni kasneje pa še celjski okrajni zastop) sprejel resolucijo z zahtevo po podpori celjske mestne policije.⁸⁷ Temu se je pridružila močna propagandna akcija v slovenskem časopisu, ki ji lahko sledimo vse do konca leta. Vse skupaj pa je izzvenelo v smislu verjetno upravičenega predvidevanja: "Ako bi žandarmi bili imeli 10. avgusta v Celju skrbeti za mir in red, vzdržali bi ga bili in našli bi bili razsajače".⁸⁸ Takšne in podobne izjave so metale temno senco na celjsko mestno policijo. Ker je bila mestna oblast v nemških rokah (in z njo seveda tudi policija), je potemtakem bilo povsem običajno, da je do pristranskosti pri postopanju mestne policije v nekaterih primerih resnično prišlo. Vendar mestna oblast tega seveda ni hotela in seveda tudi ni smela priznati ter je vztrajno zavračala vsa natančevanja o nekakšni pristranskosti. Toda, če vemo, da je bil ob izgredih "samo eden nemški pretepač, Lenz iz Gradca zasačen in zaprt, pa že po kratkem času so ga na zahtevo fakinaže izpustili, na kar ga je ista v triumfu na ramah po ulici nosila"⁸⁹, med mnogoštevilnimi obsojenci (med katerimi se je znašel tudi mestni stražnik) pa je moč najti le tri Slovence, je (ne)upravičeno razburjenje tako na eni kot na drugi strani lažje razumeti.

Po končanem procesu proti Ivanu Bovhi pa je razpravo o pristranskosti policije zamenjala razprava o pristranskosti državnih organov, oziroma sodstva. V časnikih se je zdaj začel pravi boj, ali je bila razsodba pravična ali ne. Tisti, za katere

je bila ugodna, tj. slovenska stran, so v časnikih nizali slavospeve pravičnosti in nepristranskosti sodstvu - "v zakonu zjamčenega prostega prepričanja sodnikovega ne smemo vlačiti v umazano blato poulične politike, ako nočemo, da se s takim početjem zatre v ljudstvu pravni čut in zaupanje v zaščitnike pravice"⁹⁰. Slovenski narod je pisanje Deutsche Wacht med drugim označil tudi za anarhistično, ker je v enem svojih člankov kritizirala oprostilno razsodbo - na dva člana senata, ki sta bila slovenske narodnosti pa je vsula "ploho psovka, češ, ta dva sta zakrivila to krivično razsodbo". Deutsche Wacht je tudi napihovala vse obtežilne okoliščine ter prikrivala vse razbremenilne okoliščine (slovenski tisk pa je seveda deloval v obratni smeri). Pod naslovom "Celjske sodne razmere" je Deutsche Wacht objavila tudi celotno Pommerjevo interpelacijo pravosodnemu ministru, vloženo prav zaradi te kazenske pravde. V njej poudarja, da je bil obisk Čehov organiziran kot skrbno pripravljena provokacija z namenom pokazati celjskim Nemcem, da so v svojem mestu tujci. Kot največja krivca za izgrede ob obisku čeških visokošolcev sta v nemških očeh bila "ultraslovenska" hujskača dr. Ivan Dečko in dr. Josip Sernec. V njej pa le navidezno napada tudi celjsko državno pravdnštvo in graško nadpravništvo - češ, da nista preprečila slovenskih provokacij in "iz nacionalnega sovraštva do miroljubnega celjskega prebivalstva skovane zarote". V resnici pa je interpelacija grešnega kozla iskala med sodniki slovenske narodnosti. O tem nas prepriča kar nekaj misli v tej interpelaciji, kot npr.: "Na kazenskem oddelku okrajnega sodišča sodi c. kr. sodni tajnik Erhartič, fanatičen Slovenec, katerega pri razsoji njegovo narodno mišljenje zapeljuje do pravih grozovitosti..."⁹¹ Slovenski časniki pa so razočarano ugotavljali, da slovenski politiki niso pravočasno pokazali prevlekega zanimanja za te celjske dogodke. A vendarle, Žičkarju, Berksu in drugim slovenskim poslancem na Dunaju je interpelacijo le uspelo postaviti marca leta 1900. Z njo so na konkretnih primerih podrobno prikazali pristransko ravnanje celjskih policajev ter notranjemu ministru tako predstavili upravičeno potrebo po podpori celjske mestne policije.

stopa je po nevarnosti in hudobnosti dejanja po večkratnem ponavljanju, zlasti pri pretepalcih iz navade, po velikosti oškoda in po lastnosti oškodovane osebe, zapor od treh dni do šestih mesecev."

⁸⁶ ZAC, Osební fond dr. Ivana Dečka, zadeva Ivan Bouha, sig. 1.

⁸⁷ Janez Cvirn, Thomas Fürstbauer: *Kronika mesta Celja 1892-1907 (I. del)*, Celjski zbornik 1990, Celje 1990, str. 253.

⁸⁸ Slovenski narod, 27. 12. 1899.

⁸⁹ Domovina, 18. 8. 1899.

⁹⁰ Slovenski narod, 20. 11. 1899.

⁹¹ Deutsche Wacht, 19. 11. 1899.

Zusammenfassung

„Ich hatte nicht die Absicht, ihn zu erschießen“

*Der Prozeß gegen Ivan Bohva und andere
Gerichtsverfahren im Zusammenhang mit den
Ausschreitungen anlässlich des Besuchs
tschechischer Hochschüler
in Cilli im Jahre 1899*

Der Besuch der tschechischen Hochschüler stellte die Beziehungen der Nationalitäten in Cilli wahrlich auf die Probe, wobei beide Seiten, wie bereits bei früheren Gelegenheiten, ihre überschäumenden Gefühle nicht zu zügeln wußten. Es kam fast gleichzeitig an zwei Stellen in der Stadt zu Schießereien. In beiden Fällen waren die Opfer Deutsche. Noch einige Zeit nach der Abreise der Tschechen aus Cilli füllten Berichte über die (Un)parteilichkeit der städtischen Polizei und Nachrichten über abgeurteilte Randalierer die Spalten der Lokalpresse, von der jede Verhandlung am Cillier Bezirks- und Kreisgericht aufmerksam mitverfolgt und Berichte mit bissigen Kommentaren gepfeffert wurden. Es wurde eine Reihe deutscher Randalierer verurteilt, von den slowenischen Angeklagten wurden nur drei für schuldig befunden. Am gründlichsten berichtete die deutsche wie die slowenische Seite über den Fall Bovha. Etwa um 1 Uhr nachts machte sich nämlich Ivan Bovha zusammen mit seiner Tochter Marija, begleitet von Lovrenc Pokorn und Ante Beg vom *Narodni Dom* auf den Heimweg. Als sie in die *Gospodarska ulica* kamen, stießen sie auf zwei Gruppen von Menschen, die mit Branntwein bewaffnet waren. Zuerst griffen sie Ante Beg an, der sich, so gut er konnte, mit seinem Spazierstock zur Wehr setzte. Lovrenc Pokorn ergriff sofort die Flucht – ihm nach ein Steinhagel und einige der Angreifer. Ivan Bohva zog den Revolver und drohte, er werde schießen. Die Angreifer kümmerten sich nicht um seine Drohungen. Es krachten zwei Schüsse, und eine der Kugeln endete in der Brust des Tagelöhners Julius Grabitsch. Die Angreifer stürzten sich daraufhin mit noch größerer Wut auf Ivan Bohva und verprügelten ihn, bis die der städtische Polizeiwachtmeister dazukam und Ivan Bohva ins Gefängnis abführte. Dort verbrachte Ivan Bohva ganze sieben Wochen. Die Anklage, die bis dahin fertiggestellt war, lautete auf schwere Körperverletzung. Die Verteidigung berief sich darauf, daß dies in Notwehr ge-

schehen war. Dieser Fall spaltete die Stadt an der Savinja scharf in zwei Lager, und je näher der Termin der Hauptverhandlung rückte, desto fester glaubte jede der beiden Seiten an ihre bevorstehende Siegesfeier. Die Deutschen sahen in der Person Ivan Bohvas einen slowenischen Räuber, der einen anständigen Deutschen erschossen hatte. Die Slowenen sahen in ihm dagegen einen wahren Märtyrer, der sich gegen den Überfall des deutschen Gesindels lediglich zur Wehr gesetzt hatte und deshalb zu Unrecht eingesperrt und angeklagt war. Bei der Hauptverhandlung sorgte die deutsche Seite für einen mit ihren Anhängern zum Zerbersten gefüllten Gerichtssaal. Staatsanwalt Dr. Bayer, insbesondere aber der den [Privatankläger] Julius Grabitsch vertretende Dr. Jabornegg bemühten sich mit aller Kraft darum, den Verhandlungstermin hinauszuschieben. Und dies vor allem aus zwei Gründen – einmal war nämlich als neuer Vorsitzender des Cillier Kreisgerichts Dr. Wurmser bestimmt worden, ein Mann mit bekannt antislowenischer Haltung, und außerdem war auch die Zusammensetzung des ausgewählten Gerichtssenats nicht nach dem Geschmack der deutschen Seite. Der Verteidiger des Angeklagten, Dr. Ivan Dečko, lehnte solcherart Forderungen selbstverständlich hartnäckig und erfolgreich immer wieder ab. Nach dem Auftritt einer Reihe von Zeugen, der Vorstellung des Beweismaterials und der Fachgutachten der Gerichtsmediziner und der Experten für Ballistik verkündete der Vorsitzende des Gerichtssenats in den späten Abendstunden sein Urteil, das auf Freispruch lautete. Die Staatsanwaltschaft legte gegen dieses Urteil zwar Einspruch ein, der allerdings wirkungslos blieb, denn er wurde vom Kassationshof zurückgewiesen. Beim Abwägen der blutigen Ereignisse vor Gericht erhielten die Cillier Slowenen, vor allem mit dem Freispruch für Ivan Bovha, moralische Genugtuung, auf welche die Deutschen noch einige Monate warten mußten, bis ihnen die milde Strafe für den anderen slowenischen „Revolverhelden“ Gostinčar ihnen, wenn auch mit einem bitteren Beigeschmack, doch noch Genugtuung verschaffte. Wenn die Slowenen in Cilli in dieser Zeit andauernd und mit aller Kraft das Verhalten der städtischen Polizei kritisierten und ihre Verstaatlichung forderten, so konnten sie mit der Entwicklung der Fälle vor Gericht durchaus zufrieden sein. Hier fühlte sich aber die andere Seite geschädigt – die Deutschen konnten einen Sündenbock für ihre Unzufriedenheit nur unter den Richtern slowenischer Nationalität suchen.

Igor Grdina

HRAST SE OMAJE IN HRIB, ZVESTOBA SLOVENCU NE GANE!

Cesar Franc Jožef v slovenski literaturi

18. avgusta 1910 so v Ljubljani na spomeniku cesarja Franca Jožefa našli vazo posebne sorte - nočno posodo.¹ Ker je "stari gospod" prav tega dne praznoval 80. obletnico svojega rojstva, je nenavadna počastitev simbola njegove prisotnosti na Kranjskem dobila poseben pomen, čeprav ni bilo nikoli ugotovljeno, ali je pri vsej stvari šlo za nonšalanten izraz boheemskega življenjskega sloga ali za politično demonstracijo. Ne glede na to, da so se Slovenci ponašali z izjemno dolgotrajno zvestobo habsburški hiši, je bilo v začetku 20. stoletja celo že pri njih mogoče naleteti na posameznike, ki so ostajali hladni ob vztrajno gojenem cesarskem kultu. Vsakršnemu tradicionalizmu sovražni duh futurizma, ki je v letih pred prvo svetovno vojno ušel iz steklenice, je odmeval tudi v prostoru med Alpami in Jadranom (pisatelj Vladimir Levstik, publicist Vladimir Svetek), prav tako pa so se krepili radikalno jugoslovanski pogledi, ki se niso ustavljali ob črno-žoltilih mejnikih. Pisatelj Ivan Cankar je leta 1913 na nekem javnem predavanju v Ljubljani vzkliknil: "Pustimo Avstrijo v njenem lastnem dreku. Bodimo kakor Mazzini v Italiji!"² Po njegovem mnenju je bila rešitev za Slovence

zgolj v "zvezni republiki jugoslovanski".³ Oblast je resolutno ukrepala in ga za teden dni zaprla, vendar je socialdemokratski časnik Zarja ob njegovi vrnitvi na prostost hudomušno zapisal: "Poznati mu ni, če se je kaj poboljšal."⁴ Sicer pa je imel Cankar prav, ko je sodil, da so se odločujoči krogi cesarske Avstrije "odlikovali" z neverjetno neumnostjo: pobudnika za postavitve Francjožefovega spomenika v kranjskem glavnem mestu, ljubljanskega župana Ivana Hribarja, je policija zaradi njegovega neoslavističnega mišljenja, ki pa nikakor ni bilo nelojalno do monarhije, ob izbruhu prve svetovne vojne zaprla in ga pozneje konfinirala v Abtenau na Salzburškem.

V svojih spominih je Hribar zapisal:

"Ko sem bil leta 1896. poklican v Budimpešto, da se zahvalim na potrditvi za župana, sprejel me je cesar Fran Josip I. jako laskavo. Leta 1897. poklican sem bil v Ischl, da cesarju poročam o novem julijskem potresu. Cesar me je sprejel v svoji pisarni, se o razmerah v Ljubljani natančno informoval in je kazal veliko zanimanje za delo občinskega sveta po prvem potresu. Vtis teh

¹ I. Hribar, *Moji spomini II*, Ljubljana 1984, 115; 607.

² I. Cankar, *Zbrano delo XXV*, Ljubljana 1976, 394.

³ I. Cankar, n. d., 230.

⁴ I. Cankar, n. d., 397.

dveh avdijenc name je bil tak, da nisem izključeval možnosti s primernim postopanjem zainteresovati cesarja tudi za politične težnje slovenskega naroda. Ker se je bližala petdesetletnica njegovega vladanja in sem vedel, da se bo po vsej državi svečano proslavljala, dejal sem si, da bi se dalo morebiti zadobiti cesarjevo naklonjenost, ako se mu postavi v Ljubljani spomenik. To pa v zvezi s potresom v letu 1895., vendar tako, da bi ta spomenik pomenil poklonitev vsega slovenskega naroda. V ta namen sklical sem /.../ župane vseh slovenskih občin v Ljubljano. Občine same sem bil že pred tem povabil, naj prispevajo za spomenik. /.../ Upanje, katero sem vezal na cesarjev spomenik, je, žal, bilo prazno. Dogodki so me poučili, da je cesarski dvor mnenja, da vsa poklonstvena dejanja našega naroda na cesarjev naslov niso nič drugega, ko dolžni pozdrav sužnjev: 'ave Caesar, morituri Te salutant.'"⁵

Zato ni nič čudnega, da je prav Ivan Hribar 29. oktobra 1918 ob desetih dopoldne z balkona ljubljanskega deželnega dvorca proglasil rojstvo "svobodne Jugoslavije".⁶ Zanj je upal, da bo neporušljivo utelešenje sna o vsakršni pravici, vendar je bil potem nad stvarnostjo v novi državi bridko razočaran: ob razsulu kraljevine Karadjordjevičev je skoraj devetdesetleten naredil samomor. Tudi njegovemu spomeniku Franca Jožefa usoda in zgodovina nista prizanesli: po koncu prve svetovne vojne so kip "starega gospoda" sneli s postavka in ga nadomestili s soho enega največjih slovenskih znanstvenikov, Franca Miklošiča. Cesarja dvojne monarhije je nadomestil cesar slavistov.

Bolj kot župana Hribarja, ki se je zavedal, da okoli leta 1900 spodobno mesto ne more shajati brez podobe vladarja, so habsburške oblasti čislale "dežele Kranjske sivega poglavarja" Franca pl. Šukljeta - pa čeprav je le nekaj mesecev po katastrofi cesarske armade pri Kraljevem Gradcu leta 1866 pil na zdravje "severnega strica",⁷ carja vseh Rusov Aleksandra II. Premeteni Šuklje, ki je kariero začel kot radikalen liberalec, pa je potem evoluiral k zmernežem ("elastikarji") in nazadnje celo k političnemu katolicizmu, si je znal pridobiti občudovalce v vplivnih krogih dvojne monarhije: trdno sta mu zaupala vodja parlamentarne desnice v zlatih letih Taaffejevega cesarskega kabineta Karl grof Hohenwart in

sposobni ministrski predsednik Max Vladimir baron Beck. Po prvi svetovni vojni je ta jezično vseskozi izjemno spretni politik, ki je blestel v državnozborskih polemikah z vodilnimi predstavniki leve (Armand baron Dumreicher, Ernst von Plener) in se nazadnje uspel zriniti na fotelj kranjskega deželnega glavarja, napisal precej pikre spomine, v katerih je upodobil tudi Franca Jožefa.

Šukljotov "stari gospod" je "naravnost nedostopen v svojem veličanstvu, prevzet od domišljije, da je on neposredno od Boga pozvan na

⁵ I. Hribar, *Moji spomini I*, Ljubljana 1983, 307.

⁶ I. Hribar, *Moji spomini II*, 274 in dalje.

⁷ F. Šuklje, *Iz mojih spominov I*, Ljubljana 1926, 49.

vlado." Opisan je kot monarh, ki "niti s svojimi resortnimi ministri ni govoril o politiki, temveč zgolj o resortnih vprašanjih", v čemer se je razlikoval od "mladega kavalerijskega častnika" - pranečaka Karla (ta je s svojim notranjim ministrom Handl-Mazzettijem o ruski februarški revoluciji leta 1917 razpravljala kar po telefonu).⁸ Medtem ko je bil Karel za slovenskega pričevalca "naivnež", "cesarski mladič" in "siromak",⁹ je Franc Jožef živo naslikan kot navadnemu zemljanu izkustveno komaj dostopen vladar. Zato ni presenetljivo, da se v Šukljetovem tekstu pojavlja predvsem skozi navedbe besed drugih ljudi: najkritičnejša sodba o njem je - značilno - položena v usta grofu Hohenwartu, ki je v dneh krhanja Taaffejevega "železnega obroča" dejal: "Das Unglück Österreichs ist: sein Kaiser ist ein Mensch ohne Charakter!"¹⁰

Vendar je stari cesar v Šukljetovih zapiskih navzoč tudi telesno, saj je slovenskega poslanca ob otvoritvi prvega dela Turske železnice leta

1905 povabil k pogovoru. Ves prizor je opisan takole:

"Vožnja se je pričela na zapadnem kolodvoru na Dunaju, tam se je zbrala sijajna družba povablencev. Peljali smo se s separatnim vlakom, sestavljenim iz samih spalnih vagonov prvega razreda. Cesar sam se je peljal do Schwarzacha z dvornim vlakom, od Schwarzacha naprej sta se združila oba vlaka.

Med vožnjo se mi dostavi pismo v zaprti kuverti, opremljeno z znamenji najvišjega dvornege urada. Odprem ga ter berem, da me je 'Njegovo veličanstvo izvolilo pozvati k razgovoru na postaji v Schwarzachu'. Tja smo prišli približno ob sedmih jutraj, takoj smo se podali na odkazano mesto, kjer so nas postavili tako, da smo tisti, ki smo bili poklicani na razgovor, stali v prvi vrsti, za nami pa drugi gospodje, katerih ta čast ni bila doletela. Razvrščeni smo bili tako, da so na skrajnem levem krilu stali državni poslanci iz vojvodine Salzburške, potem so prišli na vrsto koroški poslanci, s Kranjskega jaz itd. /.../ Omenjam, da so se take procedure vršile z največjo točnostjo in hitrostjo. Cesarjeva vprašanja so bila vedno skrbno pripravljena, zelo kratka in precizna. Kratek odgovor in reč je bila za posameznika pri kraju. Jaz sem bil na vrsti menda četrtri. Slišal sem, da so se vsa cesarska vprašanja tikala vedno le železnične proge in gospodarskih posledic te železnične zgradbe. Mislil sem tedaj, da bo hotel cesar tudi z menoj govoriti o istem predmetu in sem bil že prikrožil odgovor tako, da bom pri tej priliki upletel tudi absolutno potrebo, da se sedaj Turska železnica tudi direktno zveže s podaljšanjem dolenjske proge do hrvaškega železniškega omrežja. Debelo sem torej gledal, ko me cesar, pristopivši k meni, s kratkim poklonom naenkrat vpraša: 'No, sedaj bo pa menda že enkrat konec obstrukcije v kranjskem deželnem zboru?' Bil sem v največji zadregi. Kaj storiti? Ako odgovorim, da bo obstrukcije v kranjski deželni sobani takoj konec, kakor hitro se odstrani pri naši /tj. katoliški/ Slovenski ljudski/ stranki osovraženi deželni predsednik baron Hein, je bilo gotovo, da mi cesar Franc Jožef očitno pred tako mnogoštevilnim občinstvom pokaže svojo najhujšo nemilost. Ako pa se uklonim njegovi volji ter izrazim svoje prepričanje, da se ustavi cesarju tako zoprna obstrukcija, potem sem moral biti uverjen, da me

⁸ F. Šuklje, *Iz mojih spominov III*, Ljubljana 1929, 173, 174.

⁹ F. Šuklje, n. d., 174.

¹⁰ F. Šuklje, n. d., 12.

dr. Šušteršič kot načelnik Slovenske ljudske stranke /ki je tedaj stal takoj za Šukljatom in mu tako rekoč dihal za ovratnik/ po njemu pristopnih glasilih na kosce raztrga ter mi kot škodljivcu strankinih interesov nabavi celo vrsto sočnatih nezaupnic. Na noben način prijetna situacija! Ali k sreči sem si znal pomagati. Poklon cesarju, potem se vzravnam ter hladnokrvno odgovorim: 'Veličanstvo! Usojam se, najvdaneje javiti, da že od l. 1895 nisem več član kranjskega deželnega zbora.' Očividno se je enkrat izjemoma pripetila pomota dotičnemu kabinetnemu tajniku, kateremu je bila poverjena sestava vprašanj; bil sem pač že tako zvezan s kranjsko deželo, da si me je mogel predstavljati le kot deželnega poslanca. Franc Jožef je za trenutek obstal. Vidno je iskal predmeta novemu vprašanju; ker pa ni takoj dobil primerne, je zopet malo pokimal z glavo in šel naprej k mojemu sosedu. Ko je bil 'cercle' pri kraju, mi poreče Šušteršič: 'Vi ste le vražji lisjak, da ste se tako srečno rešili iz te grde zagate!'"¹¹

Čeprav gre za v bistvu nepomembno anekdoto, je spominopisec zelo minuciozno pristopil k opisovanju svojega srečanja s starosvetnim vladarjem. Priče smo tenkočutnemu izmenjavanju spominske in podoživljajske perspektive (prim. uporabo različnih slovničnih časov!), poleg tega pa zna pripovedovalec pri bralcu ustvariti primerno veliko pričakovanje v smislu zgodovinske važnosti tekstnega dogajanja. A ta se nenadoma sesuje pod težo dejanskosti, se pravi protokolarne izpraznjenosti. Navsezadnje navedeni pasus zapusti celo vtis groteskne igre senčnih lutk. Prav dobro pa služi za prikaz Šukljatove virtuoze politične spretnosti, ki je blestela tudi v najbolj kočljivih trenutkih...

Čeprav je dal Šuklje enemu svojih memoarskih del naslov *Sodobniki, mali in veliki*, ni čisto jasno, kako je sodil o Francjožefovem formatu. Natančen opis bežnega srečanja z vladarjem bi kazal na to, da ga je že sama monarhova osebnost silila k priznavanju njegovega izjemnega pomena in dostojanstva, vendar je "stari gospod" v resnici prikazan kot zelo nebogljjen človek. Kot cesar je samo "paradni konj" in suženj svojega aparata: celo za njegove spodrsrlaje so krivi drugi, saj mu vnaprej predpisujejo praktično vsako besedo.

Pripovedovalec nato še stopnjuje neugodno podobo cesarske Avstrije: "V Badgasteinu pa nismo bili nič kaj zadovoljni! Kar nas je bilo gostov, bi morali vsi obedovati skupno s cesarjem na dvornem obedu, kamor smo bili tudi povabljeni, ali pri starorenomiranem 'Straubingerju' niso imeli dovolj velike dvorane. Zaradi tega je v starem hotelu s cesarjem mogel kositi le razmerno manjši del povabljenec, ministri, solnograjski nadškof /.../ in od državnih poslancev le zastopniki solnograjske vojvodine. Za vse druge pa je bilo kosilo v novozgrajeni dependensi Straubingerjevega hotela. S to razdelitvijo bi bili sicer lahko zelo zadovoljni, ker naravnost povedano, smo se pri nas bolj neženirano zabavali, kakor bi se vpricho cesarja - toda kosilo! /.../ Pri železnici, katere zgradba je stala toliko milijonov, pač ni prišlo v poštev, če bi dala država še nekaj stotakov več za primeren obed. Tako pa čisto navadna krčemska kuhinja: na mizi samo avstrijsko vino /.../, nič šampanjca in, kar sem posebno pogrešal, nobenih cesarskih smotk! Glasno smo zabavljali in srčno smo se smejali dovtipu, ki ga je napravil Šušteršič, češ: 'Meine Herren, das heutige Mittagessen ist eine direkte Verbalinjurie!' Bliskoma se je Šušteršičev 'calembourg' razširil po vsej družbi in zvedeli so o njem tudi gospodje, ki so bili s cesarjem kosili!'"¹²

Za tem je natančno popisana privatni banket, ki sta si ga v Salzburgu privoščila Šuklje in Šušteršič. Plzensko pivo, sherry, bordojec, rensko vino in šampanjec so oba možaka privedli do tega, da sta se pobratila... Skratka: v miniaturni je prikazan ves ponarejeni blišč podonavske monarhije, ki je na politični sceni včerajšnjega sveta poskušala igrati vlogo velike sile, kar pa v resnici ni več bila. Tudi državni rituali so vse glasneje opozarjali na to. Ko je cesar leta 1914 končno "zajahal konja", se je pokazalo, da je državi od zmagovalnih časov grofa Radetzkega ostala le še po njem imenovana koračnica Strauša očeta.

Šukljatova kritično intonirana pričevanja o Francu Jožefu so se lepo skladala z duhom časa po prvi svetovni vojni: izkušnja velikega spopada je ljudi prepričevala, da so v včerajšnjem svetu, ki ga je potem Stefan Zweig napravil za nostalgije vrednega, dejansko živeli v kraljestvu slepil. Ni bilo naključje, da so slovenski liberalci leta 1919 na knjižni trg lansirali prevod precej

¹¹ F. Šuklje, *Sodobniki, mali in veliki*, Ljubljana 1933, 264, 265.

¹² F. Šuklje, n. d., 266.

pikantnih spominov grofice Larisch na zgode in nezgode habsburškega dvora (naslov je bil prav dramatičen: "Razkrinkani Habsburžani"). Šuklje, ki je bil po izobrazbi zgodovinar, se je pri slikanju podobe "starega gospoda" precej opiral na sodbe svojega mnogo znamenitejšega kolega in učenca Josepha Redlicha.

V pričevanjih slovenskih politikov se je ohranilo tudi nekaj reminiscenc na Francožefov obisk Kranjske 1883. Vladeur je bil tedaj na vrhuncu svojih moči. Josip Vošnjak je v spominih zapisal:

"Kake malenkosti včasi človeka razburjajo, posebno če se suče v dvorskih krogih, kaže sledeči slučaj. Imeli smo večerno sejo državnega zbora. Minister Pražák je prišel k seji že bolj pozno, po 8. uri. /.../ Pozdravim ga, on stopi k meni /.../ 'Kako pa ekscelenca, da danes v fraku?' 'Bil sem pri dvornem obedu.' 'Vas je nagovoril cesar?' 'Da.' 'Če smem biti tako indiskreten, kaj ste se menili s cesarjem?' Vedel sem, da Pražák ne bo ničesar povedal. 'Nič posebnega: saj ob takih prilikah, ko blizu stoječi poslušajo vsako besedico, se govori le o navadnih stvareh.' - Umolknite, a čez malo časa nadaljujte. - 'Danes se mi je pripetila majh-

na nezgoda, ki mi je še zdaj prav neprijetna, ko se je spominjam. Pri obedu mi je iz neprevidnosti kanila kaplja omake na mojo srajco na prsih. Hitro sem jo pobrisal, a ostala je rjava pega, kakor vidite, /.../ in glejte, ko je cesar z menoj govoril, se mi je zdelo, da zmerom gleda na to pego, in postal sem prav zmeden.'

Moral sem se na tihem smejati. Ali ni smešno, da si mož, ki je slovel zavoljo svojega demokratičnega mišljenja, glavo beli zaradi take malenkosti? Pa seve od cesarja nagovorjen biti, je že marsikaterega spravilo v zadrego. Evo en tak smešen slučaj! Leta 1883. /.../ sem bil tudi povabljen na obed v tačasem /ljubljskem/ deželnem dvorcu, kjer je cesar stanoval. Po obedu je bil v sosednji dvorani, kakor navadno, cerkel, pri katerem so stali povabljeni gostje v vrsti, ki jo je cesar obhodel, imajoč za vsakega nagovor in kakšno majhno vprašanje. Zraven mene je stal nadporočnik. Cesar ga vpraša, pri katerem vojaškem oddelku da služi. 'Pri tem in tem' - ne vem, kakšnega je imenoval, toda mož naenkrat postane ves rdeč in hitro blebeta: 'Pardon, pri tem in tem' in povedal je drugi oddelek. Cesar ga je malo začudeno pogledal, potem pa rekoč 'Dobro, dobro!' stopil naprej.

Ko smo se razšli, se mi je smilil siromak, ker je bil še ves razburjen, da se je tako blamiral pred cesarjem. Tožil je, da je sploh silno nervozen in da je, ko ga je cesar nagovoril, postal ves zmešan. Tolažil sem ga, da se je kaj takega že večkrat prigodilo in da cesarju gotovo le dopade, če ljudje vsled velikega respekta pred njim postanejo zmedeni.”¹³

Seveda je tudi Šuklje pisal o tedanjem dogajanju v Ljubljani:

“Prišli so slavnostni dnevi šeststoletnice združenja Kranjske dežele s habsburško hišo, prišel je cesarski obisk in ž njim vred tista zmes hlinjenega in pristnega patrijotičnega navdušenja. Ne morem tajiti, tudi mnogo, mnogo istinite gorečnosti za cesarja se je javljalo pri tej priliki. Na lastne oči sem videl, kako so na cesti poklekile kmetška dekleta, ko se je cesar mimo njih peljal v svoji kočiji. Toliko časa in tako sistematično se je v šoli in v cerkvi, v časopisih in društvih širila avstrijska legenda o nedosežnih vrlinah habsburških vladarjev, da so naposled v istini imeli starega vladarja neglede na njegova svojstva za vzor vseh kreposti.

Opetovano sem bil pri tej priliki sprejet od cesarja. Takrat, ko se mu je predstavil na kolodvoru deželni zbor, potem ko sem vodil deputacijo dolenskih mest ter mu izročil prošnjo Dolenjske za željno pričakovano železnico, dalje ko mu je odposlanstvo 'Slovenske Matice' z njenim predsednikom županom Grassellijem poklonilo spominsko knjigo in končno, ko mu je profsorski zbor ljubljanske gimnazije bil predstavljen. Pri tej predstavi si je senior nas profesorjev, stari Valentin Kanschegg dovolil na cesarsko vprašanje, koliko časa služi, šaljivi odgovor: 'Majestät, ich bin noch ein Professor aus dem Antediluvium', ali Fran Josip ni razumel nobene šale ter je vidno ogorčen nesrečnemu šaljivcu pokazal hrbet.”¹⁴

A da vladar, ki tisti čas še ni bil tako star, kot so ga v spominu ohranile kasnejše dobe, ni bil docela brez smisla za humor, je dokazal leta 1882, ko je popotoval po Primorskem. V zgodovinsko-memoarski knjigi Goriški Slovenci namreč Andrej Gabršček poroča o Francjožefovem obisku v Bovcu, kjer sta monarhu bila predstavljena lokalna velmoža, župan Jonko in njegov "alter ego", občinski tajnik Kofol. Možaka "sta imela

nekaj čudno skupnega, namreč strahovit - nos. Takih dveh eksemplarjev ni bilo najti v vsej državi. Kofolov nos je bil kakor debela oblica, iz katere so rastle mali nosiči, poraščeni z dlako in prav ostudni. Jonkov nos pa se je po vsem vrhu še raztegnil v dva podaljška". Ko je oba trška mogotca videl cesar, se je komaj ubranil smeha. Pozneje je Franc Jožef često pripovedoval o tej "bovški specialiteti" "v jako jovialni obliki".¹⁵ Nedvomno je vladarsko dostojanstvo od cesarja marsikdaj terjalo potlačitev elementarnih človeških reakcij. Prav tako pa je res, da so si ljudje prenekatero podrobnost zapomnili samo zato, ker je bila tako ali drugače povezana z osebnostjo "starega gospoda", ki se je s svojo nesodobno podobo že za življenja zapisal v spomin zgodovine.

Po drugi svetovni vojni je svoji srečanju z nekdanjim habsburškim vladarjem opisal tudi znameniti slovenski slavist Matija Murko. Takole pravi:

"Ko sem bil cesarju Francu Jožefu pri obisku avstrijskega muzeja za narodopisje predstavljen kot novi profesor za Gradec, se je izrazil: 'Ein sehr schwieriger Posten.' Moje imenovanje za rednega profesorja slovanske filologije v Gradcu je bilo izvršeno 11. aprila 1902 in ob koncu aprila sem že bil na svojem mestu. Ko sem se prišel zahvalit cesarju Francu Jožefu, me je do neke mere presenetil z izjavo, da mora biti slovenščina prav zaostala, kakor so to ponavadi govorili v protislovenskih birokratskih in vojaških krogih. Jaz sem mu odgovoril, da ima slovenščina celo biblijo in prvo slovnico iz istega /tj. 16./ stoletja kot nemščina.”¹⁶

Zares: "stari gospod" se za Slovence ni posebej zanimal in jih tudi ni poznal v omembe vredni meri. Iz časnikarskih poročil je mogoče razbrati, da se je ob svojih obiskih v prostoru med Alpami in Jadranom najbolj zanimal za znanje nemščine pri lokalnem prebivalstvu. Le tu in tam je spregovoril kako frazo po slovensko. Franc Jožef pač ni zaman poudarjal, da je nemški knez. Kot tak je tudi prispeval 10.000 kron za gradnjo nemškega gledališča v Ljubljani.¹⁷ Vsota res ni bila bogve kako visoka, toliko večji pa je bil simbolični pomen te geste v času, ko je država slovenskemu narodu odrekala celo srednje šolstvo v materinščini in so se zaradi utrkvističnih gim-

¹³ J. Vošnjak, *Spomini, Ljubljana 1982*, 482, 483.

¹⁴ F. Šuklje, *Iz mojih spominov I*, 99.

¹⁵ A. Gabršček, *Goriški Slovenci I, Ljubljana 1932*, 212.

¹⁶ M. Murko, *Spomini, Ljubljana 1951*, 130.

¹⁷ I. Hribar, *Moj spomini II*, 114, 115.

nazij majale vlade (koalicijski kabinet kneza Windischgraetza je moral zaradi zapletov s celjsko slovensko-nemško nižjo gimnazijo leta 1895 odstopiti).

Kljub močni vpetosti slovenske literature v srednjeevropski duhovni prostor je v njej cesarski kult razmeroma šibak in žanrsko omejen. Pojavi se v baročni panegirični poeziji 2. polovice 18. stoletja (Anton Feliks Dev oz. o. Janez Damascen slavi podvige Jožefa II. in spomin Marije Terezije), vrhunec pa doseže v psevdoklasiističnih verzifikacijah Jovana Vesela Koseskega (1798-1884). Nato počasi izzveneva v ponavljanju že znanih formul do propada cesarske Avstrije 1918. leta. Zaradi izjemne dolžine svoje vlade je Franc Jožef osrednji lik slovenskega slavnega pesništva (po količini verzifikacij se mu le od daleč približujeta maršal Tito, ki ga je A. J. P. Taylor nekoč imenoval za poslednjega Habsburžana, in kralj Srbov, Hrvatov in Slovencev Aleksander Karadjordjević).¹⁸

Temeljni obrazec slovenske panegirične poezije je v prvi polovici 19. stoletja ustvaril Jovan Vesel Koseski, ki je še v časih Metternichovega absolutizma uspel povezati porajajočo se nacionalno idejo in habsburški državni patriotizem. Ko je leta 1844 cesar Ferdinand potoval po južnih kronovinah svoje monarhije, ga je Vesel v imenu Slovenije zaneseno pozdravil z bombastično odo, v kateri je retorično učinkovito zatrdil: "Hrast se omaje in hrib, zvestoba Slovincu ne gane!"¹⁹ Oblasti, ki so jih ganljivi izlivi ljubezni do dinastije očitno zazibali v sladak sen o brezpogojnem sprejemanju predmarčnega režima v prostoru med Alpami in Jadranom, so povsem spregledale, da je miselni svet pesmi že postavljen na narodnostni temelj in da v bistvu presega "Ordnungsdenken". Cenzura ni opazila, da je Slovenija, ki v bobnečih distihih proslavlja duševno precej omejenega vladarja, zgoj zaželena dežela prihodnosti, ne pa formalnopravno obstoječe dejstvo. Metternichov sistem, ki z narodi kot pozitivnimi dejavniki državne politike preprosto ni računal, je sam dopustil, da je duh nacionalizma v prostoru med Alpami in Jadranom ušel iz steklenice in se začel širiti v javnosti. Slovenci so si to dobro zapomnili, saj so v dobi cesarja Franca Jožefa vedno znova oživljali Veselove formulacije razmerja med narodom in

dinastijo (Lovro Toman, Simon Gregorčič, Janez Mencinger, Franc Ksaver Meško, Anton Medved, Anton Funtek, Engelbert Gangl, Silvin Sardenko). Celo mladoslovenski liberallec Josip Stritar (1836-1923), ki je v 60-letih 19. stoletja ostro obračunal s proizvodi muze konservativističnega staroslovenskega "mojstra pevca" Koseskega, je v svoji slavlilni poeziji evociral njegove misli. Izmenjavala so se le obdobja, ko so Francjožefovi častilci poudarjali načelno brezrezervno zvestobo Slovencev prestolu (Bachov neoabsolutizem, prva svetovna vojna), in časi, ko so skušali takšno stališče tudi racionalno utemeljiti z vladarjevo naklonjenostjo do naroda (zlasti v Taaffejevi eri: Janez Mencinger je Franca Jožefa leta 1879 razglasil kar za "narodov očeta"²⁰). Prvaki lokalnega Parnasa so se na deklarativni ravni vse od Veselove upesnitve Francjožefovega vladarskega gesla Viribus unitis (1850) zavzemali za sodelovanje narodov pod habsburškim žezlom, toda vse večji razcvet nacionalizma, ki je od kulturne ideje poznega 18. stoletja prešel v politično misel in proti letu 1900 celo v gospodarsko načelo (gesla kot *Hie Deutsche - Hie Slowenen* in *Svoji k svojim*), je tovrstne vizije ponižal na raven manifestativnih gesel.

Vsebinsko izpraznjenost cesarskega kulta v slovenski literaturi najbolj plastično ponazarja dejstvo, da je več slavlilcev Franca Jožefa svoje panegirične verze pozneje posvetilo kralju zedinitelju Srbov, Hrvatov in Slovencev Aleksandru Karadjordjeviću (Anton Funtek, Engelbert Gangl, Silvin Sardenko)...

Po letu 1918 kakšnih tehtnih razlogov za gojenje nostalgčnih prohabsburških čustev med Slovenci ni bilo: na Primorskem in Koroškem so bili ljudje zaposleni predvsem z vsakodnevno obrambo svoje narodnosti (fašizem v Italiji zatreskoraj ves slovenski tisk, spreminja slovenske priimke v italijanske, uničuje slovensko lastnino itd.), v Kraljevini SHS oz. Jugoslaviji pa se je položaj močno izboljšal, saj se je srednje šolstvo prilagodilo dejanskim jezikovnim razmeram. Vrh vsega je bila leta 1919 v Ljubljani končno ustanovljena univerza, ki so jo rodoljubi od avstrijske vlade zaman zahtevali že od "pomladi narodov" dalje. Tudi slovensko gospodarstvo je doživelo opazen razmah. Kmalu se je pokazalo, da je toliko opevana zvestoba naroda do starosvetne podonavske monarhije in njene dinastije

¹⁸ Primerjaj antologijo *Slovenska muza pred prestolom* (urednik M. Dolgan), Ljubljana 1989.

¹⁹ *Slovenska muza pred prestolom*, 48; 49; 51.

²⁰ *Slovenska muza pred prestolom*, 78.

dejansko "hitro pokvarljivo blago". Čeprav so bile ekstatične besede o njej vsaj sprva mišljene iskreno, je nerazumevanje odločujočih faktorjev države za bistvene slovenske potrebe privedlo do preloma med prestolom in njegovimi podaniki. Na to je zlasti vplivala prva svetovna vojna, ki so jo oblasti ponekod skušale izkoristiti za obračun s Slovenci ne glede na njihovo lojalnost. Res je vlada v "vojskinem času" lahko po časopisih prebirala zaklinjanja kot: "*Zapiši v knjigo, večna zgodovina: Le Avstrija je naša domovina!*"²¹ ali "*Ne boste nam izbirali cesarja, ne v Belgradu, ne v Moskvi, ne v Milanu; mi že imamo svetlega vladarja, ki zanj živimo zvesti v bojnem branu, ki zanj umiramo v junaški krvi. Naš cesar - naš cesar je, naj bo: Franc Jožef Prvi!*"²², toda to so vse bolj bile samo vaje v slogu. Navsezadnje je prav sivolasi (in plešasti) cesar nosil velik del krivde za izbruh prve svetovne vojne, ki je onesrečila milijone.

Vladarski kult sta na Slovenskem v 19. stoletju bolj kot literatura gojila publicistika in zgodovinske pisane. Leta 1883 je v Ljubljani izšel nadvse razkošno opremljeni Spomenik o šeststoletnici začetka habsburške vlade na Slovenskem, leta

1898 pa v Celovcu le malo manj reprezentativni Naš cesar (spomenica ob petdesetletnici njegove vlade) Jožefa Apiha. Ker pa se Slovenci kot novodoben narod niso oblikovali ob misli na skupno zgodovino in t. i. državno pravo, temveč ob zavesti, da so ljudje, ki govorijo isti jezik, ne glede na meje kronovin eno, historiografija pri ustvarjanju njihovih kolektivnih predstav ni imela tolikšne vloge kot npr. pri Čehih, Madžarih ali Hrvatih. Potemtakem so tudi omenjene hiperpatriotične edicije dosegle zgolj trenutni in skrajno deklarativni učinek. Vrhu vsega je Fran Šuklje v svojem prispevku za Spomenik o šeststoletnici začetka habsburške vlade na Slovenskem z neskrivano simpatijo pisal o češkem kralju Otokarju II. Přemyslu in o njegovem neuspešnem boju za oblast nad srednjim Podonavjem z nemškim vladarjem Rudolfom. V smislu poudarjanja slovanskega zavezništva je posebej izpostavil "preznamenito" Otokarjevo pismo poljskim knezom, kjer se govori o sorodstvu Čehov in Poljakov ter o tevtonski lakomnosti...²³ Dejansko so se tudi izrazito dinastične iz-

²¹ Slovenska muza pred prestolom, 95.

²² Slovenska muza pred prestolom, 108.

²³ F. Šuklje, Avstrijsko medvladje in ustanovitve habsburške vlade na Avstrijskem (1246-1283), Spomenik o šeststoletnici začetka habsburške vlade na Slovenskem; Ljubljana 1883, 91.

daje izrabljale za širjenje aktualnih misli narodne politike in ne samo za ustvarjanje cesarskega kulta (pa Šuklje v zrelih letih sploh ni bil kak panslavistični ali neoslavistični zanesenjak).

Ko se je po letu 1970 v svetu začelo povečevati zanimanje za Evropo vzhodno od Zahoda (t. i. odkritje Srednje Evrope), so se tudi v slovenski literaturi pojavila dela, ki so tematizirala čas habsburške monarhije in cesarja Franca Jožefa. Takšna gibanja je napovedoval že izid slovenskega prevoda znamenitega Rothovega romana *Radetzky marsch* (1982), ki mu je kmalu sledila še Kapucinska grobnica. Upravičeno je mogoče domnevati, da je slika metaforičnih (ne dejanskih) staroavstrijskih Slovencev v teh dveh delih vplivala tudi na domačo pripovedno sceno. Jože Javoršek (1920 - 1990) je v svojih Spominih na Slovence eni izmed fikcionalnih oseb položil v usta tele besede:

“Vi mislite na revolucijo... jaz pa se sprašujem, kako boste zrušili cesarja Franca Jožefa, o katerem pravite, da je vrh monarho-fevdalnega-kapitalističnega sveta, a vsa ljudstva, tudi slovensko, ga ljubijo in časte skoraj po božje? Ljubijo ga tako močno, da vladarski družini odpuščajo samomore, nemoralo, blaznost in še vrsto drugih kozlarij. Cesar Franc Jožef je zapisan v srcu slehernega Slovenca, pa najsi se trka na klerikalne, liberalne ali pa socialno demokratske prsi. Povej mi torej, kako boste s cesarjem v srcu začeli revolucijo?”²⁴

Tudi podoba prestolonaslednika Franca Ferdinanda se v tem tekstu močno sklada z nekaterimi Rothovimi pogledi:

“Cesarska hiša je bila pač cesarska hiša, na Habsburžane so se Slovenci navadili kot na svoje vladarje, neki srbski študent pa je ustrelil prestolonaslednika cesarstva. Ta prestolonaslednik je bil hkrati tiho upanje vseh Slovencev, da se bo v boju za svobodno Slovenijo postavil na njihovo stran. Znano je bilo, da ni maral Madžarov, menda je pripravljaval preureditev monarhije v smislu federacije narodov, kar bi bila rešitev za vse: za narode monarhije in za monarhijo samo. Slovenec dr. J. A. Žibert je bil devet let duhovnik pri njem v Belvederu. Kot spovednik je bral duše dvornih prebivalcev in zato poznal zakulisno politično življenje. Dr. Žibert in z njim vsi dobri poznavalci razmer so bili prepričani, da je prestolonaslednik padel kot žrtev avstroogrske za-

rote zoper Srbijo. Kljub vsem svarilom so ga nalašč poslali na izzivalni pohod v Sarajevo. /.../ Franc Ferdinand je s svojim življenjem plačal sanje o boljšem svetu, Slovenci v habsburški monarhiji pa so z njim izgubili zadnje upanje, da bi si priborili Združeno Slovenijo. Mesta kot Trst, Celovec, Beljak, Maribor in Gorica bi bili mejniki slovenske države, ki bi bila imenitna, saj so Slovenci po mnenju strokovnjakov postali v gospodarskem pogledu relativno najmočnejši narod monarhije. In zdaj so šli vsi upi po vodi...”²⁵

Vseeno pa v Javorškovi pripovedi ne gre za kakšno nostalgичno obujanje habsburškega mita. Še večja distanca do česa takega je opazna v romanu Dimitrija Rupla Maks, ki je izšel leta 1983. Gre za postmodernistično prozo, ki se dotika usode Francožefovega mlajšega brata Ferdinanda Maksimilijana, nesrečnega mehiškega “emperadorja”, ki si je med Slovenci tržaške okolice postavil pravljичni grad Miramar. Pisatelj - poznejši prvi zunanji minister neodvisne slovenske države - ironizira habsburški kult tako, da ga prenese na stransko vejo dinastije, hkrati pa se ukvarja s sodobno stvarnostjo (poigrava se z nasprotjem oz. podobnostjo med internacionalističnim marksizmom in “maksizmom”, ki ga zagovarjajo fanatični člani “avstrijskega maksimilijanskega društva”). Roman se čisto nič po naključju ne konča s smrtjo “poslednjega Habsburžana” - maršala Tita... Tako je habsburški mit prehodil pot od panegiričnih pesmi prek anekdot do parodije. Navsezadnje je to - če natanko premislimo - zelo naravna pot.

Zusammenfassung

Mag auch Berg und Eiche wanken,
Slowenentreu' vergehet nie!

Kaiser Franz Joseph in der slowenischen Literatur

Wenn die Haltung der Slowenen auch lange von einer exzeptionellen Treue gegenüber dem Hause Habsburg gekennzeichnet war, waren zu Beginn des 20. Jahrhunderts selbst auch bei ihnen Individuen anzutreffen, die dem immer intensiver betriebenen Kaiserkult mit einer gewissen Kälte und Reserviertheit gegenüberstanden.

²⁴ J. Javoršek, *Spomini na Slovence I, II*, Ljubljana 1989, 39.

²⁵ J. Javoršek, n. d., 125.

Der jeglichem Traditionalismus feindlich gegenüberstehende Geist des Futurismus, der in den Jahren vor dem ersten Weltkrieg auftauchte, fand auch im Raum zwischen Alpen und Adria Widerhall (der Schriftsteller Vladimir Levstik, der Publizist Vladimir Svetek), ebenso gewann jugoslawistisches Gedankengut an Boden, das auch vor den schwarz-gelben Grenzsteinen nicht haltmachte.

Der berühmte Laibacher Bürgermeister Ivan Hribar rühmt sich in seinen Lebenserinnerungen zweier Audienzen beim Kaiser (1896, 1897), die einen so starken Eindruck auf ihn gemacht haben müssen, daß er es nicht für ausgeschlossen hielt, der Kaiser könnte beginnen, für die politischen Tendenzen des slowenischen Volkes Interesse zu zeigen. Da das fünfzigjährige Thronjubiläum des Kaisers herannahte, hoffte Hribar, es möchte gelingen, dessen Gewogenheit zu gewinnen, wenn in Laibach sein Denkmal aufgestellt werden würde. An das Denkmal, das ein Geschenk des ganzen slowenischen Volkes sein sollte, waren seitens Hribars allerdings vergebliche Hoffnungen geknüpft worden, denn er schreibt: "Die Ereignisse haben mich belehrt, daß der Kaiserhof der Meinung ist, daß alle Geschenke unseres Volkes an die Adresse des Kaisers nichts anderes sind als der pflichtschuldige Gruß von Sklaven: "Ave Caesar, morituri Te salutant."

Kein Wunder also, daß gerade Ivan Hribar am 29. Oktober 1918, um 10 Uhr vormittags, vom Balkon des Laibacher Landhauses die Geburt des "freien Jugoslawiens" proklamierte. Er hatte sich von ihm erhofft, daß es die Verkörperung des Traums vom Recht werden möge, wurde allerdings von der Wirklichkeit in dem neuen Staat bitter enttäuscht: Beim Zerfall des Königreichs der Karadjordjevici beging er als fast Neunzigjähriger Selbstmord. Auch seinem Franz-Joseph-Denkmal war die Geschichte nicht förderlich: Nach dem Ende des Ersten Weltkriegs wurde die Statue des "alten Herrn" von ihrem Podest genommen und durch das Standbild eines der größten slowenischen Wissenschaftler, Franz von Miklosich, ersetzt. Den Kaiser der Doppelmonarchie ersetzte der Kaiser der Slaven.

Fran Šuklje stellt in seinen ziemlich bissigen Lebenserinnerungen auch Franz Joseph dar. Šukljes "alter Herr" ist "in seiner Größe geradezu unzugänglich, ganz eingenommen von der

Vorstellung, unmittelbar von Gott zur Herrschaft berufen zu sein". Er wird als Monarch beschrieben, der "nicht einmal mit seinen Resortministern über Politik sprach, sondern nur über Angelegenheiten des jeweiligen Resorts", worin er sich von dem "jungen Kavallerieoffizier" - seinem Großneffen Karl (der mit seinem Innenminister Handl-Mazzetti über die russische Februarrevolution im Jahre 1917 sogar per Telefon verhandelte) unterschied. Während also Karl für den slowenischen Beobachter ein "Naivling" war, ein "Kaiserjüngling" und "armer Wicht", wird Franz Joseph als dem durchschnittlichen Bewohner seines Landes kaum zugänglicher Herrscher beschrieben. Es ist daher nicht überraschend, daß er in Šukljes Text vor allem vermittelt von Zitaten durch die Worte anderer Menschen in Erscheinung tritt: Das kritischste Urteil über ihn ist - bezeichnenderweise - dem Grafen Hohenwart in den Mund gelegt, der in den Tagen der Auflösung von Taaffes "Eisenband" sagte: "Das Unglück Österreichs ist: sein Kaiser ist ein Mensch ohne Charakter!"

Šuklje zeigt in seinen minutiösen Aufzeichnungen auch den ganzen falschen Glanz der Donaumonarchie, die auf der politischen Szene der Welt von gestern die Rolle einer Großmacht zu spielen versuchte, die sie aber in Wirklichkeit nicht mehr war. Šukljes kritisch intonierte Erzählungen über Franz Joseph passen so recht zum Zeitgeist nach dem Ersten Weltkrieg: Die Erfahrung des großen Konfliktes hatte die Menschen davon überzeugt, daß sie in der Welt von gestern, die später Stefan Zweig zur Nostalgie verklärte, tatsächlich im Reich der Verblendung gelebt hatten. Es war kein Zufall, daß die slowenischen Liberalen im Jahre 1919 die Übersetzung der recht pikanten Erinnerungen der Gräfin Larisch an das Auf und Ab am habsburgischen Hof auf dem Büchermarkt lancierten (der Titel lautete ganz dramatisch: "Die Habsburger entlarvt"). Šuklje, seiner Ausbildung nach Historiker, stützte sich bei seiner Nachzeichnung des Bildes des "alten Herrn" auf das Urteil seines bei weitem berühmteren Kollegen, des Gelehrten Jospeh Redlich.

In den Erzählungen der slowenischen Politiker (Josip Vošnjak, Fran Šuklje) sind auch einige Reminiszenzen an den Besuch Franz Josefs in Kranj im Jahre 1883 erhalten. Der Herrscher befand sich zu dieser Zeit auf dem Gipfel seiner Macht. Nach dem Zweiten Weltkrieg beschrieb auch der berühmte slowenische Slavist Matija

Murko seine beiden Begegnungen mit dem Kaiser. Die Erzählungen zeigen, daß sich der "alte Herr" nicht besonders für die Slowenen interessierte und sie auch nicht besonders gut gekannt haben kann. Den Berichten von Journalisten ist zu entnehmen, daß er sich bei seinen Besuchen in dem Gebiet zwischen Alpen und Adria am meisten für die Deutschkenntnisse der örtlichen Bevölkerung interessierte. Nur hier und da sagte er einmal die eine oder andere Phrase auf slowenisch. Franz Joseph legte nicht umsonst gesteigerten Wert auf die Feststellung, er sei ein *deutscher* Fürst. Als solcher spendete er denn auch 10.000 Kronen für den Bau des deutschen Theaters in Laibach. Die Summe ist nun wirklich nicht besonders hoch, umso größer war aber die symbolische Bedeutung dieser Geste in einer Zeit, als der Staat dem slowenischen Volk nicht einmal Oberschulen in seiner Muttersprache gestattete, und als utraquistische Gymnasien Regierungen ins Wanken brachten (das Koalitionskabinett des Fürsten Windischgrätz mußte aufgrund der Verwicklungen im Zusammenhang mit dem slowenisch-deutschen Progymnasium in Cilli im Jahre 1895 zurücktreten).

Trotz der starken Einbindung der slowenischen Literatur in den geistigen Raum Mitteleuropas war hier der Kaiserkult nur relativ schwach und nur in bestimmten Genres lebendig. Er beginnt mit der barocken panegyrischen Dichtung der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts (Anton Felix Dev bzw. Janez Damascen feiert in ihnen die Taten Josephs II. und die Erinnerung an Maria Theresia), seinen Höhepunkt erreicht er in den pseudoklassizistischen Versifikationen Jovan Vesel Koseskis (1798-1884). Danach verklingt er in Wiederholungen bereits bekannter Formeln bis zum Sturz des kaiserlichen Österreichs im Jahre 1918. Aufgrund der außergewöhnlichen Länge seiner Herrschaft ist Franz Joseph die zentrale Figur der slowenischen Ruhmesdichtung (nach der Menge der Versifikationen zu seinen Ehren können ihm nur, und

auch sie nicht einmal annähernd, Marschall Tito und der König der Serben, Kroaten und Slowenen, Alexander Karadjordjević, das Wasser reichen).

Nur die Epochen änderten sich, als Franz Josephs Verehrer die grundsätzlich unerschütterliche Treue der Slowenen zum Thron betonten (Bachscher Neoabsolutismus, Erster Weltkrieg), und es änderten sich die Zeiten, als man versuchte, eine solche Haltung auch rational mit der Gewogenheit des Herrschers dem slowenischen Volke gegenüber zu begründen (besonders in der Ära Taaffe: Janez Mencinger erklärte Franz Joseph im Jahre 1879 sogar zum "Vater der Völker"). Die Vorreiter des lokalen Parnass befaßten sich auf der deklarativen Ebene seit Vesels dichterischer Verarbeitung des Herrschermottos Franz Josephs *Viribus unitis* (1850) mit der Zusammenarbeit der Völker unter dem habsburgischen Szepter, doch der deutliche Aufstieg des Nationalismus, der von der kulturellen Idee des späten 18. Jahrhunderts in einen politischen Gedanken und gegen das Jahr 1900 in ein Wirtschaftsprinzip übergegangen war (Mottos wie Hier Deutsche - Hier Slowenen in *Svoji k svojom* [Jeder zu den Seinen]), erniedrigte derartige Visionen auf die Ebene manifestativer Schlagwörter.

Die inhaltliche Leere des Kaiserkultes in der slowenischen Literatur wird am plastischsten durch die Tatsache zum Ausdruck gebracht, daß nicht wenige aus den Reihen derer, die erst Kaiser Franz Josephs Lob gesungen hatten, ihre panegyrischen Verse später dem König der Serben, Kroaten und Slowenen, Alexander Karadjordjević, widmeten (Anton Funtek, Engelbert Gangl, Silvin Sardenko).

Abschließend soll noch darauf hingewiesen werden, daß der Kaiserkult im 19. Jahrhundert in den slowenischen Ländern in Publizistik und Geschichtsschreibung stärker gepflegt wurde als in der Literatur.

Igor Grdina

BRATSTVO IN ENOTNOST - RESNIČNOST IN PESNITEV

V danes že klasični knjigi o dvojni monarhiji je kontroverzni britanski zgodovinar A. J. P. Taylor maršala Tita imenoval za poslednjega Habsburžana.¹ Kakor koli se zdi ta oznaka na prvi pogled presenetljiva, je vendarle treba priznati vsaj to, da je vladarje starosvetnega podonavskega imperija in znamenitega jugoslovanskega voditelja mučil enak temeljni problem, ki ga je moč povzeti v dovolj preprosto vprašanje: Kako zagotoviti "normalnost" političnega življenja v mnogonacionalni in multikulturni državi? Merilo "normalnosti" se je seveda skozi čas spreminjalo: enkrat je izhajalo iz predstav o večnem redu (Metternichov absolutizem), drugič iz dinamike ideologije, ki si je domišljala, da je odkrila "konec zgodovine", onkraj katerega epohalne spremembe niso več mogoče (marksistični režim), tretjič spet iz vsakodnevne prakse dežel, ki so dajale ton in tempo civilizacijskim procesom na stari celini (ustavna vlada cesarja Franca Jožefa, vsaj deloma tudi Bachov neoabsolutizem). Odnosi med narodi so namreč ne glede na različnost idealov, ki so vodili oblastnike na Dunaju in v Beogradu, vnašali čudne "anomalije" v pričakovane smeri družbenega razvoja oz. nerazvoja. Duh narodov, ki ga je v življenje priklicala

predromantika, se je postavil po robu duhu zakonov. Načelo enkratnosti se je spopadlo z načelom univerzalnosti. Nepredvidljivost je trčila ob predvidljivost. Posledica tega je bila nestabilnost duha časa. V takšnem miselnem "podnebu" seveda ni bilo veliko prostora za zelo načelno ravnanje: pragmatičnost je postala železni zakon političnega preživetja. Ideologija se je v bistvu zreducirala na ponavljanje udarnih besednih formul, ki pa so bile tako splošne, da so lahko upravičevale vsakršno ravnanje.

Vladarsko geslo cesarja Franca Jožefa se je glasilo *Viribus unitis*. Nobenega dvoma ni, da je bilo premišljeno izbrano: v 19. stoletju si noben vsaj malo realistično razmišljajoč človek ni več mogel delati utvar o enem samem praviru vseh družbenih dogajanj (hlastno ustvarjanje najrazličnejših vseobsegajočih filozofskih sistemov in poudarjanje pomena "svetovnega nazora" je bilo zgolj obupani krik za izgubljenim življenjskim univerzalizmom: toda napor v tej smeri pripadajo le nepopoljšljivo oz. nepokvarljivo spekulativnemu umu). Želja po harmoniji - se pravi združitvi - različnih sil in moči, ki v zgodbah o dobrem in zlem na zemlji odločajo o življenju ali smrti, je torej v Francjožefovem vladarskem geslu predstavljala na eni strani zavedanje dejanskosti, na drugi pa tudi program delova-

¹ A. J. P. Taylor, *Habsburška monarhija*, Ljubljana 1956, 299.

nja. Nadnacionalna latinščina naj bi simbolizirala privzdignjenost cesarjeve službe nad umazane podrobnosti časa, v katerem so razgrete strasti različnih narodov igrale čedalje večjo vlogo. Toda Franc Jožef, ki se ni nikoli odlikoval s pretirano pronicljivostjo, je vzvišenost pojmoval zelo osebno, bistvo vladarske maksime pa mu je kratko malo spolzelo med prsti: moči svojih narodov ni in ni znal zbrati. Še manj jih je uspel spraviti v skladno celoto. Razlog za to je najbrž tičal v dejstvu, da se je "stari gospod" kljub vsemu imel za nemškega kneza (navsezadnje je prav v imenu interesov nemške politike v Avstriji svoj imperij pahnil v nesrečo prve svetovne vojne). Taylor je dal vedeti, kako Habsburžani niso našli svoje ideje oz. tistega, kar "bi utegnilo biti" v njihovi zgodovini, hkrati pa je poudaril, da je maršalu Titu to uspelo. Vendar je obenem tudi razsodno opozoril, da bo samo čas pokazal, ali mu je uspelo izumiti trajnejši način produktivnega sobivanja narodov v Srednji Evropi.²

Če bi Josip Broz moral izbrati svoje vladarsko geslo, bi se najverjetneje ustavil ob besedni zvezi *Bratstvo in enotnost*, čeprav je njegova politika v različnih obdobjih med ljudi lansirala tudi druge krilatice. V času 2. svetovne vojne je gotovo zavzemala prvo mesto mobilizatorska parola *Smrt fašizmu - svoboda narodu*, neposredno po njej pa je bila v ospredju misel *Tujega nočemo, svojega ne damo*. K temu gre seveda dodati še stari marksistični "šlager" *Proletarci vseh dežel, združite se*.

Toda fašizem je bil po letu 1945 vsaj uradno mrtev, sklicevanje na svobodo pa bi lahko dobilo konotacije, ki jih komunistični režim ni želel. V svobodi si namreč lahko svobodo vsakdo predstavlja po svoje, medtem ko je v času nacistično-fašistične okupacije imel ta pojem precej enoten pomen (vsaj primarno). Geslo *Tujega nočemo, svojega ne damo* je prav tako imelo omejen "rok trajanja": nova Jugoslavija se po zmagi v 2. svetovni vojni ni mogla razširiti na vsa ozemlja, ki jih je imela za svoja (Trst, Gorica, Beneška Slovenija, Rezija, Kanalska dolina, južna Koroška).³ Poudarjanje te parole bi potemtaka

kem posredno lahko opozarjalo na zunanjepolitično nesposobnost beograjskih oblasti. Poleg tega je bila krilatica *Tujega nočemo, svojega ne damo* plagiat: 4. julija 1935 je namreč Milan M. Stojadinović v beograjski Narodni skupščini dejal: "Jugoslavija je ispunila svoj nacionalni ideal i ona ne traži tuđe, ali ni svoje ne daje! Jugoslavija hoće mir, ali ne mir po svaku cenu!"⁴ Takšne mi-

² Prav tam.

³ Značilno je Josip Vidmar (sicer ugleden literarni kritik liberalne provenience, ki se je ukvarjal tudi z nacionalnim vprašanjem in je v svoji domovini videl možnost novih Aten ali Florence) v imenu Slovencev leta 1945 pozdravil maršala Tita z besedami: "Usoda naše Slovenije je nekoliko drugačna od usode drugih jugoslovanskih dežel, ker smo mi najdlje in najteže živeli pod jar-

mom nemških osvajalcev. Nikomur, nobenemu drugemu narodu nismo nikoli delali krivice. Nikoli nismo bili nasilni nad drugimi narodi. Zato so nam bile, tovariš maršal, vaše besede: "Tujega nočemo - svojega ne damo!" tako drage in so postale temelj naših moralnih čustev, med slovenskim narodom so postale krilatica." (Ti to med nami, Ljubljana 1972, 6).

⁴ M. M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt, Rijeka 1970, 500*. Posebej nerodno je bilo, da je bil Stojadinović v propagan-

sli so vrhu vsega krepile nacionalno misleče ljudi, ne pa pristašev internacionalistično usmerjene marksistične "linije". Ne gre namreč pozabiti, da je najradikalnejši stavek jugoslovanske politike proti Italiji izrekel nekomunist, stari poverjenik za zunanje zadeve Titove začasne vojne vlade dr. Josip Smodlaka, ki ga je hvalil že Hermann Bahr v svojem *Dalmatinskem potovanju* (1909): "Ripassate l' Isonzo, e torneremo fratelli!"⁵ (Vrnite se čez Sočo in bomo spet bratje!) Vsaj kot kuriozitetu je treba omeniti dejstvo, da je v času zaostritve gospodarske krize, ki je v 80-ih letih napovedovala finis Jugoslavije, v Sloveniji bilo pogosto slišati parodistično varianto gesla *Tujega nočemo, svojega ne damo: Tujega nočemo, svojega nimamo!*

Poziv k združevanju proletariata vsega sveta je sodil v železni repertoar vsakega količkaj marksističnega režima, vendar je zaradi resolucije Informbiroja v Jugoslaviji po letu 1948 dobil dokaj grenak priokus. Res je Vladimir Dedijer v svojih prispevkih za biografijo maršala Tita odpor jugoslovanskih komunistov Stalinu naslikal v najbolj mavričnih barvah (šlo naj bi za boj okoli principov) ter ga popisal v poglavju z bombastičnim naslovom *Zastava socializma je rešena*⁶ (s tem naslovom je nedvomno meril na svetovnozgodovinski pomen oz. epohalni značaj opisanega dogajanja; predzgodovina prepira med titoistično-stalinskimi "brati" po ideologiji je sugestivno prikazana v poglavju *Dvoje pojmovanj!*). Vendar je bila zadeva - kakor je lepo pokazal Jože Pirjevec v knjigi *Tito, Stalin in Zahod*⁸ - v svojem bistvu čisto drugačna: spopad za načela je bil leta 1948 na moč nenačelen. V velikih kritikah in apologijah se pač marsikaj izreče ne zato, ker je resnično, temveč zato, ker učinkovito zveni. Svoje svetovno poslanstvo je režim maršala Tita našel v politiki neuvrščenosti (nastavki v petdesetih, razmah v šestdesetih letih), dežel, ki so se komaj rešile kolonialnega statusa, pa ni kazalo strašiti s kakšno internacionalistično doktrino. Še posebej ne s tako, ki je bila na-

gelj v gumbnici enega izmed blokov. Seveda je jugoslovanski komunistični vrh v dobi Hruščova in Brežnjeva večkrat dal vedeti, na katero stran se bo postavil v spopadu med tigrom in socializmom (če si smemo na tem mestu pomagati s poetično Maocetungovo terminologijo): v podstrešni skrinji so tudi titoisti vseskozi imeli spravljeno čarobno marksistično formulo *Proletarci vseh dežel, združite se...*⁹

Geslo *Bratstvo in enotnost* za razliko od pravkar omenjenih transparentnih povzetkov politične doktrine jugoslovanskega komunizma ni imelo omejenega roka trajanja. Titov ideološki

di jugoslovanskih komunistov razglašen za skoraj čisto pravega fašista.

⁵ Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, 926. Treba je poudariti, da se je ta stavek nanašal zgolj na italijanske oblasti, ne pa tudi na italijansko govoreče prebivalstvo, ki mu je Smodlaka zagotovil vse jezikovne manjšinske pravice v okvirih Jugoslavije.

⁶ V. Dedijer, Josip Broz - Tito. Prispevki za življenepis, Ljubljana 1953, 635 in dalje.

⁷ V. Dedijer, n. d., 607. in dalje.

⁸ J. Pirjevec, Tito, Stalin in Zahod, Ljubljana 1987, zlasti 90 in dalje.

⁹ Zelo značilno je npr. bilo obvestilo jugoslovanskega vodstva o Titovi smrti leta 1980, ki se je glasilo: "Razglas predsedstva centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije in predsedstva Socialistične federativne republike Jugoslavije: Delavskemu razredu, delovnim ljudem in občanom, narodom in narodnostim Socialistične federativne republike Jugoslavije: Umrl je tovariš Tito. Dne 4. maja 1980 ob 15.05 je nehalo biti veliko srce predsednika Zveze komunistov Jugoslavije, predsednika naše Socialistične federativne republike Jugoslavije, maršala Jugoslavije in vrhovnega komandanta oboroženih sil Socialistične federativne republike Jugoslavije. (Titova poslednja bitka, Ljubljana 1981², 59) Vsekakor je hierarhija navajanja različnih funkcij pokojnika in organov, ki žalujejo za njim, jasna: najprej pride "razredno", šele nato državno in nacionalno, na koncu pa je za vsak slučaj - kot svojevrstno svarilo - omenjena tudi vojska... Prav tako je pomenljiva frekvenca pojavljanja posameznih besed. A že leta 1965 je Edvard Kardelj dejal: "Konec koncev ... v Jugoslaviji nismo združeni zaradi Jugoslavije, pač pa zaradi socializma." (J. Pirjevec, Jugoslavija 1918 - 1992, Koper 1995, 254.).

laboratorij, ki je v svojih retortah zvaril to maksimum, je bil prepričan, da je z njo izumil univerzalno zdravilo za vse reve in težave od Triglava do Gevgelije. Poudariti je treba, da je bila krilatica o bratstvu in enotnosti namenjena le za "notranjo uporabo". Če bi se uveljavila tudi v odnosih z drugimi deželami, bi Jugoslavija via facti zapustila svojo toliko opevano izvenblokovsko politiko, ki ji je prinašala nemajhno finančno korist, hkrati pa jo utrjevala v prepričanju, da imajo njena prizadevanja določen epohalni smisel (v ta kontekst najbrž vsaj deloma sodijo mrzlična Rankovičeva prizadevanja, da bi država izdelala lastno atomsko bombo,¹⁰ brez katere si v tretji četrtini 20. stoletja skoraj ni bilo mogoče predstavljati kakršne koli "vodilne sile" v mednarodnem življenju). Maršal Tito namreč nikoli ni hotel igrati vloge blodečega Odiseja, temveč je z dokajšnjo spretnostjo - tu in tam celo z virtuoznostjo - krmaril med čermi hladne vojne ter brez strahu in brez sramu poslušal zapeljive sirenske glasove tako Vzhoda kot Zahoda. Seveda pa svoje marksistične Itake ni izgubil izpred oči... Ko je bila na Slovenskem okoli leta 1980 lansirana ideja o skupnem vsenarodnem kulturnem prostoru ne glede na državne meje, so to pobudo v drugih delih Jugoslavije sprejeli kot zelo sumljivo spogledovanje s tujino ter kot napad na temelje socialističnega patriotizma. "Nakupovalni turizem" v Trst je motil komajkoga - čeprav so Jugoslovani v tej kramarski Meki segali predvsem po "poflu" (enkrat se je nad tem vendarle razhudil Stane Dolanc, ki je bil nekaj let desna roka Josipa Broza Tita) in si hodili ogledovat zaželeno "kapitalistično" prihodnost... Zato pa so bili kulturni stiki s tamkajšnjimi Slovenci travmatično vprašanje beograjskega režima.

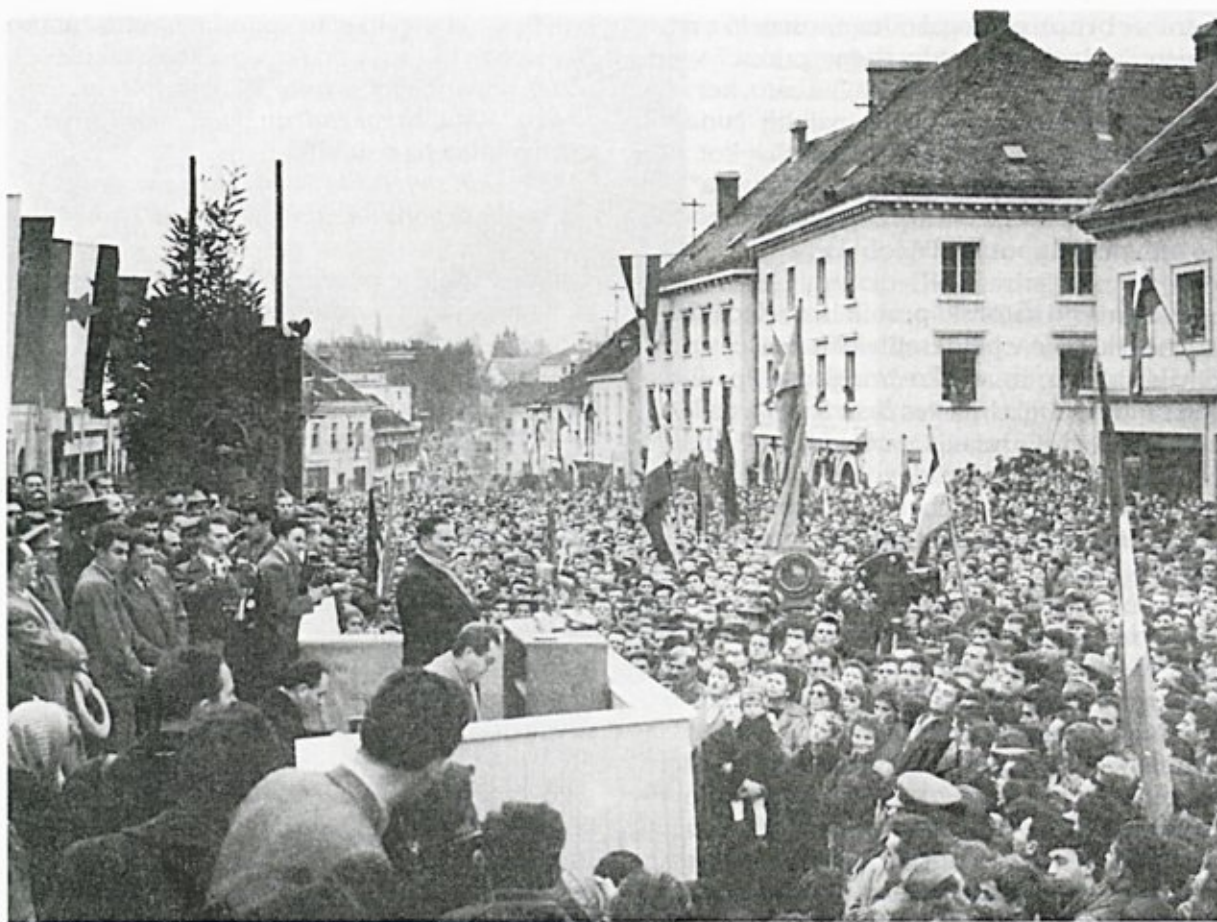
Geslo o bratstvu in enotnosti samo na sebi predstavlja nemajhen semantični problem, saj ni jasno, ali ima priredni veznik *in* v njem kumulativen ali aditiven pomen. Vendar zgodovinska analiza hitro pokaže, da so vodilni jugoslovanski oblastniki prisegli na kumulativno tolmačenje te parole; leta 1971 so bili tisti Hrvatje, ki so klicali samo: "Naj živi bratstvo!" in se niso hkrati navduševali tudi nad enotnostjo, doživljani kot *nacionalistična* opozicija režimu!¹¹ To pomeni, da bratstvo ni bilo razumljeno kot samostojna vrednota: brez enotnosti ne le da ni pomenilo

nič, temveč je bilo celo izraz nasprotovanja oblasti. Zadevo je mogoče razložiti s totalitarno naravo ideologije Titovega režima, ki ni priznavala samostojnosti posameznih vrednot, marveč jih je razumela le znotraj "sistema interakcijske mreže". (Toda: ali je zaradi tega bil tudi sam režim totalitaran? Odgovor na to vprašanje je nadvse težaven, kajti tudi za maršalovo vladavino bi lahko veljala poanta zgodbe, ki je že pred 2. svetovno vojno prostodušno in duhovito pojasnjevala bistvo fašizma: Mussolini pride na kosilo k neki družini, za mizo pa eden od otrok vpraša očeta: "Kaj je fašizem?" Gostitelj grdo pogleda in odvrne radovednežu: "Molči in jej!" Za mnoge "molčeče jedce", kakršnih je med ljudmi vseh družb precejšnje število, totalitarizma v Jugoslaviji že v šestdesetih letih preprosto ni (več) bilo!)

¹⁰ O tem je obširno pisal Ivan Supek v svojih spominih z naslovom *Krivoujernik na ljevici*, Zagreb 1992.

¹¹ D. Bilandžić, *Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije*, Ljubljana 1980, 414.

Parolo *Bratstvo in enotnost* je mogoče postaviti v kontekst velikih političnih maksim, ki so usodno zaznamovale življenje milijonov ljudi brez posebnosti. Zlasti mikavna se zdi primerjava z geslom francoske revolucije *Svoboda, enakost, bratstvo*.

Videli smo, da so se jugoslovanski komunisti na svobodo kot primarno vrednoto sklicevali le v nekem zgodovinskem obdobju - v času druge svetovne vojne. Okoliščine so tedaj podelile temu pojmu dovolj ozek pomen: bil je zgolj drugo ime za dejavni antifašizem in še zdaleč ni pokrival celotnega spektra, ki ga je zaznamovala francoska beseda *liberté*. Predvsem pa so komunisti svobodo pojmovali kot vrednoto, ki se nanaša na določen kolektiv (razred, narod), ne pa na posameznika.¹² Pozneje, zlasti v poznih šestde-

setih in v začetku sedemdesetih let, ko je v ideološki sferi titoističnega režima mogoče zaznati določen vpliv "mladega Marxa", je v ospredje stopil pojem alienacije oz. deklarativna težnja po njeni odpravi, kar naj bi "delovne ljudi in občane" (s to besedno zvezo je oblast označevala državljane Jugoslavije) dokončno osvobodilo vse navlake zgodovine. Z drugimi besedami: v družbeni konstrukciji realnosti naj bi odprava odtujitve rešila tudi vsa vprašanja v zvezi s svobodo. Vendar bistva Marxovega problema alienacije mnogi podeželski ideologi oz. "kadri na terenu" preprosto niso razumeli; neki zagnani

jugoslovanskih narodov. Značilno so besede o izgradnji socialističnih družbenih odnosov ter o zaščiti socialističnega družbenega sistema stale pred onimi o zagotavljanju nacionalne svobode in neodvisnosti. Ustava iz leta 1974 prav tako ni skrivala svojih korenin v kolektivističnih nazorih, saj je določala: V Socialistični federativni republiki Jugoslaviji pripada vsa oblast delavskemu razredu skupaj z vsemi delovnimi ljudmi mesta in vasi. Za zgraditev družbe kot svobodne skupnosti proizvajalcev razvijajo delavski razred in vsi delovni ljudje socialistično samoupravno demokracijo kot posebno obliko diktature proletariata... (Tu je torej jasno povedano, v kakšnem kontekstu je treba razumeti svobodo: vse mora ostati pod nadzorom idejne avantgarde, se pravi Zveze komunistov.)

¹² Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije iz leta 1963 je npr. izhajala iz pravice narodov do samoodločbe; določala je, da vse oblike upravljanja - vključno s politično oblastjo - pripadajo delavskemu razredu in vsemu delovnemu ljudstvu. Njen deklarativni cilj je bil omogočiti organiziranje družbe kot svobodne skupnosti proizvajalcev. Seveda sta se na začetku temeljnih načel ustave omenjala bratstvo in enotnost

časnikar bi npr. presegal odtujenost celo z navajanjem "primerov" iz "družbene prakse" v pravo-
pisu (stvar je bila prav zabavna zato, ker se je
izrecno zahtevalo navajanje najbolj čudaških
skovank iz časa "graditve sistema" - kot npr.
"družbeni pravobranilec samoupravljanja", "te-
meljna organizacija združenega dela" in podobne
besedne klopotače)!¹³

Le slovenski katoliški pesnik in mislec Edvard
Kocbek, ki se je v petdesetih letih znašel v polo-
žaju disidenta, in srbsko-črnogorski "padli an-
gel" Milovan Djilas sta ves čas vztrajala na ključ-
nem pomenu vprašanja svobode, pri čemer ga
je Djilas razumel kot zadevo politike (problem
"novega razreda"), Kocbek pa kot predmet eksis-
tencialne filozofije (svoboda v razmerju do nuj-
nosti).

Šef ideolog jugoslovanskega komunizma Ed-
vard Kardelj (sicer najvidnejši slovenski mark-
sist) je o politični svobodi (oz. o političnih svo-
boščinah) najsproščeneje razmišljal v kontekstu
pluralizma samoupravnosocialističnih intere-
sov - a še to je bilo za ortodoksne "prakomuni-
ste" odločno preveč. Seveda je Kardelj svojo ide-
jo omejenega in nadzorovanega pluralizma lan-
siral šele potem, ko so javno sceno že morali za-
pustiti zagovorniki "čvrste roke" z Rankovićem
na čelu, onemogočeni pa so bili tudi reformistični
"liberalci" (Kavčič v Sloveniji, Nikezić in Pero-
vićeva v Srbiji) in "nacionalisti" (Dabčevićeva in
Tripalo na Hrvaškem).

Jugoslovansko bratstvo je na prvi pogled isto-
vetno s francoskim pojmom fraternité. Vendar
je treba biti previden, ker se je ta beseda na vr-
hovih in v globelih Balkana ter v Srednji Evropi
živahno uporabljala že v 19. stoletju, imela pa je
izrazito panslovansko konotacijo. Celo ponava-
di hiperkritični slovenski pisatelj Ivan Cankar je
leta 1913 samoumevno govoril o svojih rojaki-
h, Srbih, Hrvatih in Bolgarih kot o bratih po krvi in
bratrancih po jeziku (a je ob tem realistično
poudaril, da so si ti narodi po kulturi popolni tuj-
ci).¹⁴ Zato je v prvi besedi gesla *Bratstvo in enot-*
nost mogoče videti tudi težnjo po ustvaritvi do-
ločene kontinuitete s starejšim zgodovinskim
dogajanjem. Ne gre namreč pozabiti, da so v ča-
su 2. svetovne vojne Titovi partizani priredili za

svoje potrebe celo staro panslavistično himno
Hej Slovani, ki se je po novem začela takole:

*"Hej Slovani, svet se trese z Volge do Triglava,
kakor Visla, kakor Jadran valovi nam Sava,"*

v drugi kitici pa se je slišalo tudi tole:

*"Z ruskih step veliki Stalin kliče zmagovito,
z naših se gora odziva mu tovariš Tito ./."15*

Navsezadnje je pesem *Hej Slovani* postala ce-
lo državna himna komunistične Jugoslavije (res-
da ta državni simbol nekaterim ni bil všeč, a na-
tečaji za novo himno niso ravno briljantno uspe-
li). Dediščina panslavističnega pojmovanja brat-
stva je v novojugoslovanskih časih vidna v dejs-
tvu, da se to vodilo nanaša na odnose med naro-
di znotraj državnih meja, ne pa na odnose med
posamezniki, kakor francoska parola fraternité.
Vendar popolne kontinuitete z 19. stoletjem
vseeno ni: bratstvo vseslovanskih zanesenjakov
se ni ustavljalo ob mejnikih te ali one države,
medtem ko je titoistična politika poudarjala po-
men "socialističnega patriotizma" oz. "sociali-
stične domovine".

Poleg tega bratstvo v enotnosti ni moglo zaje-
mati samo posameznih slovanskih narodov, ki
so bili konstitutivni elementi različnih jugoslo-
vanskih republik (Slovenci, Hrvati, Srbi, Črno-
gorci, Makedonci, bosenski muslimani oz. da-
našnji Bošnjaki), temveč tudi "narodnosti" (tako
se je v uradni terminologiji reklo nacionalnim
manjšinam; za socialistične režime, ki so bili ute-
meljeni na mnenjski monolitnosti, je bila vsakr-
šna manjšina psihološko neznosen pojav, saj je
pomenila odstopanje od splošnega nivoja). Nas-
ploj pa je pojmovanje narodne oz. narodnost-
ne skupnosti kot velikega organizma zelo prob-
lematična zadeva. Panslavisti so se pri tem vsaj
opirali na ideologijo krvne in lingvistične sorod-
nosti, medtem ko se pri oktroiranem bratstvu
Slovencev, Hrvatov, Srbov, Črnogorcev, Make-
doncev in bosenskih muslimanov oz. Bošnjakov
z Madžari v Vojvodini in Albanci na Kosovu
ni bilo mogoče sklicevati na nobeno posebno
organsko povezavo, ki bi se jo dalo metaforično
povzeti v družinsko oz. rodovno terminologijo.
Če izvzamemo rasistični kriterij barve kože, pri-
padnike omenjenih narodov in "narodnosti" ne
druži nič drugega kot tisto, kar povezuje vse lju-
di na svetu, iz tako splošne sorodnosti pa ni mo-
goče skovati učinkovite "organicistične" držav-
ne ideologije. Zato je temelj bratstva narodov in

¹³ *Prim. članek* Naš kompas v jeziku, ki ga je v ljublan-
skem magazinu Teleks 28. oktobra 1977 objavil Jože
Volfand.

¹⁴ *Ivan Cankar, Zbrano delo XXV, Ljubljana 1976, 235.*

¹⁵ *M. Dolgan, Slovenska muza pred prestolom, Ljubljana
1989, 206.*

“narodnosti” znotraj jugoslovanskih meja lahko postala le umetno ustvarjena politična enotnost (“naravnost” takšne enotnosti so preprečevale velike kulturno-civilizacijske razlike v prostoru od Triglava do Gevgelije).

Enotnost je mogoče primerjati z geslom francoske revolucije egalité, čeprav ne tako neposredno kot bratstvo s fraternité. Egalité pomeni enakost državljanov v pravicah, dolžnostih in možnostih za razmah osebne iniciative (se pravi enakopravnost), jugoslovanska enotnost pa je bila načelo, ki je veljalo v okvirih družbe enakih in bolj enakih (če si izposodimo znamenito oznako izpod peresa Georga Orwella). O enakosti torej ne bi bilo mogoče govoriti. Navsezadnje je bil vsem na očeh razkošen življenjski slog maršala Tita, ki je bil zelo daleč od asketskih idealov boljševizma in možnosti “malega človeka” (“modri vlak”, ladja Galeb - o njej se je govorilo, da je najdražja ptica na svetu, brionski otoki, vile, dvori, rezidence, lovišča itd.). Zato pa se je enopartijskemu sistemu lepo prilegal pojem enotnosti, ki je pokrival režimu sprejemljivi del načela enakosti. Tudi Kardeljev koncept pluralizma

samoupravnosocialističnih interesov ni ogrožal uradno proklamirane enotnosti (kajti še vedno je bil telefon čarobno sredstvo za njeno doseganje, od časa do časa pa se je Josip Broz Tito na svoje zveste tovariše obrnil celo s kakšnim pismom), ki jo je Edvard Kocbek doživljal kot tipično diktatorski princip Gleichschaltung. V Jugoslaviji in drugih deželah vzhodno od Zahoda so ljudje zelo dobro vedeli, da je razlika med navadno in socialistično demokracijo sila podobna razliki med navadnim in električnim stolom.¹⁶

Mogoče je reči, da je bil glavni vir enotnosti v marksistični Jugoslaviji kult maršala Tita.¹⁷ Politična ideologija te vloge ni mogla prevzeti, ker je bil režim razmeroma pragmatičen, vrhu vsega pa si je prizadeval celo za dinamičnost. Edvard Kardelj je tako v enem svojih zvezdnih trenutkov ugotovil, da sreče ne more dati človeku ne država, ne partija, ne politični sistem, temveč si jo lahko ustvari le vsak sam. Iniciral je tudi misel, kako v jugoslovanski družbi ne sme biti nič tako svetega, da se ne bi moglo spremeniti; ce-

lo nasprotno: vse mora biti podvrženo razvoju v smeri boljšega, bolj naprednega in bolj humanega.¹⁸ V primerjavi z vzhodnoevropskimi realsocialističnimi režimi, ki so večinoma vseskozi pri-

¹⁶ Po znani leninski formuli je bila oblast sovjetov plus elektrifikacija že komunizem...

¹⁷ Najbolj transparentna manifestacija tega kulta je bila Titova štafeta oz. štafeta mladosti, ki pa sploh ni bila tako izvirna stvar, kot se mnogokrat misli, saj so jugoslovanski sokoli že leta 1940 organizirali štafeto v počastitev rojstnega dne kralja Petra II. Karadjordjevića (tudi “socialistična” štafeta je bila organizirana v slavo in čast maršalovega rojstnega dne!). Nasploh bi bilo treba enkrat sistematično pretresti vpliv nemarksističnih idej na jugoslovansko komunistično prakso (npr. elementi korporativizma, anarhizma ipd.); po sporu z Informbirojem se je Boris Kidrič kot vodilni politični gospodarstvenik npr. navduševal nad “kapitalističnimi ukrepi” (M. Djilas, *Vlast i pobuna*, Beograd, 1991, 219). Kardelj je ob koncu leta 1949 celo razlagal, da Stalin izhaja iz Lenina, kar je bilo za jugoslovanske partije zelo alarmantno spoznanje (tudi pozneje ga niso obeshali na veliki zvon; prim. M. Djilas, n. d., 219). Navsezadnje se je Josip Broz enako rad kot kralj Aleksander Karadjordjević pojavljal v javnosti uniformiran; oba sta si bila posebej všeč v mornariški opravi...

¹⁸ J. Vidmar piše, da je Kardelja opozarjal na Puškinovo misel iz Borisa Godunova: Navada je države duša, ven-

segali na klasično boljševiško redakcijo marksizma, je bilo takšno stališče hudo revizionistično. Nič čudnega ni, da so imeli kremeljski ideologi s Suslovom na čelu zaradi Kardelja prenekater siv las, nekateri pa tudi plešo.

Jugoslovanska komunistična nomenklatura je seveda bila urejena strogo hierarhično, tako da enotnost ni bila enako togo pojmovana v vseh segmentih družbe. Železni zakon je bila po koncu spora z Informbirojem samo v armadi. Vsaka moderna vojska s svojo uniformiranostjo itak sama po sebi teži k določeni enotnosti. Za razliko od armad "normalnih" držav so Titove oborožene sile prisegale na enotnost ne le v smislu obrambne doktrine, temveč so jo skušale uveljaviti tudi na drugih področjih življenja. Zato je jugoslovanska vojska dobila laskav naziv "kovačnica bratstva in enotnosti". Že sama metaforična oznaka pove, da se tu na malenkosti ni gledalo: k udejanjanju vodilnega notranjepolitičnega gesla titoističnega režima je armada pristopila na moč resolutno. Pouk o bratstvu in enotnosti je bil glavna vsebina t.i. političnih ur ("politička nastava"), ki so bile na vojakovem urniku po jutranji telovadbi in zajtrku. Ker je stvar očitno bila zelo izčrpavajoča in je terjala mnogo energije, je takoj nato sledila dopoldanska malica ("marendica"), potem pa se je moglo začeti urjenje v bojnih disciplinah in specialnostih. Medtem ko je bil vojaški dril omejen na nekaj mesecev služenja v oboroženih silah, je bil politični pouk zvezda stalnica vsakdanjika v "kovačnici bratstva in enotnosti".¹⁹

dar mu je zagnani revolucionar odgovarjal, da se je treba navaditi tudi na razvoj (J. Vidmar, *Obrazi, Ljubljana 1985*³, 607). Kardelj je potrebnost nenelnih sprememb zagovarjal že v 1. polovici 60-ih let. Tedaj je menil, da nova ustava (1963) odpira lepe perspektive v boju za izgradnjo vse bolj demokratskih in humanitarnih odnosov med ljudmi (Narodna vlast i socijalistička demokratija 1943 - 1963, brez navedbe kraja in letnice izida, 1). Celo Josip Broz je razlagal, da socializem niso samo tovarne, temveč tudi novi odnosi med ljudmi. Poudarjal je, da socializma brez humanizma preprosto ni (n. d., 172). Že leta 1951 pa je maršal povedal: "V naši državi je človek vse." (J. Pirjevec, *Jugoslavija 1918 - 1992*, 209). Vendar je Tito kljub temu vse do konca ohranjal distinkcijo in distanco med "nama gore i vama dole": njegovo človekoljubje je bilo hierarhizirano...

¹⁹ To ni naključje, saj je maršal Tito načelo Bratstvo in enotnost povezal s svojo armado že med drugo svetovno vojno. 27. oktobra 1944 je npr. dejal vojakom: "Od tod, iz Beograda, morajo izžarevati tiste ideje, ki so nas vodile skozi vse hude dni - ideja bratstva in enotnosti ter ideja velike in srečnejše Jugoslavije." (Tito med nami, 1, 2.) Leta 1983 je razvpiti obrambni minister Branko Mamula celo že razlagal, da je jugoslovanska vojska hrbtenica političnega sistema države (J. Pirjevec, *Jugoslavija 1918 - 1992*, 369).

Toda zunaj okvirov Jugoslovanske ljudske armade je *Bratstvo in enotnost* celovito funkcioniralo le v nekaterih okoljih, zlasti v nacionalno mešani Bosni in Hercegovini (v narodnostno homogenih pokrajinah je bilo to geslo vsaj deloma zelo abstraktno načelo; a da ne bi ostalo pri tem, so se tudi z oblastnega vrha vzpodbujale migracije znotraj državnih meja: maršal Tito je npr. avtoritarno oznanil, da so Sloveniji potrebni "radnici"...). V osemdesetih letih je uradna kratica za *Socialistično republiko Bosno in Hercegovino (SR BiH)* dobila neuradni pomen *Samostalna radnja Branko i Hamdija* (=Obrtna delavnica Branko in Hamdija - Hrvat Branko Mikulić in musliman Hamdija Pozderac sta bila namreč alfa in omega ondodne politične scene: z železno roko sta "poenotila" in "pobratila" pozneje tako hudo preizkušeno deželo). Hrvaška je imela po padcu reformističnih "nacionalistov" leta 1971 težave s svojo identiteto. Mnogi tamkajšnji nacionalno misleči ljudje so veliko število Srbov na vodilnih položajih v *Socialistični republici Hrvaški* doživljali kot strašno krivico in so ugotavljali, da uradna kratica SRH v okvirih ideologije bratstva in enotnosti dejansko pomeni *Srbsko republiko Hrvaško*. Tedaj se je začel t.i. hrvaški molk, ki je bil za Jugoslavijo zlovešče znamenje.

Bratstvo in enotnost je torej bilo od zgoraj vsiljena doktrina, ljudje pa so jo iz dneva v dan bolj neprizanesljivo komentirali. V zadnjih letih Jugoslavije je bila npr. močno razširjena šala o dveh roparjih - Bosancu in Slovencu. Prvi zahteva, da si plen razdelita bratsko, drugi pa terja, da vsakemu pripade polovica. Že v kraljevski Jugoslaviji so Slovenci ugotavljali, da Sava in denar tečeta le proti jugovzhodu. Znana je bila tudi kritika o jugoslovanski kravi, ki ima gobec v Sloveniji, vime pa v Beogradu. Očitno se pri denarju vsaka ljubezen neha. Tudi bratska - in tako so se med republikami in pokrajinama jugoslovanske federacije od šestdesetih let dalje razgrevale vedno bolj silovite polemike o t.i. dogovorni ekonomiji (v praksi je stvar seveda funkcionirala kot neekonomski dogovor: t. i. manj razvite republike Bosna in Hercegovina, Črna gora in Makedonija ter pokrajina Kosovo so imele pravico globoko seči v skupno federalno malho, ki so jo morali polniti t. i. razviti, se pravi Slovenija, Hrvaška, Vojvodina in ožja Srbija²⁰; vendar je slednja uživala določene ugodnosti zaradi dejs-

²⁰ M. Tripalo piše v svojih spominih, da je nekoč predstavnik "nerazvilitih" takole odgovoril na vprašanje nekega

tva, da je bil na njenem ozemlju sedež vseh količjak pomembnih zveznih institucij in so se vanjo stekali finančni prispevki iz vse države).

Bratstvo in enotnost je v tem kontekstu vse bolj postajalo pomensko popolnoma izpraznjeno geslo. V čedalje večji meri se je oznanjalo po načelu "pričam ti priču". Ljudje, ki so jim vbijali v glavo propagando, da živijo v najboljšem sistemu na svetu,²¹ so se lahko na lastni koži prepričali, da je to morebiti celo res, vendar je težava v tem, da sistem ne deluje. Po smrti maršala Tita so se njegovi bledi "kronski princi" najprej oprijeli gesla *Po Titu Tito*, vendar je ta formula kmalu izgubila magično moč. Tudi bratstvo in enotnost ni bilo več tisto, kar je bilo nekoč: vse bolj se je zdelo podobno fabrikatu fizikalnega kabineta mojstra Spalanzanija iz Hoffmannovih pripovedk. Le da se ni od lutk pričakovalo, da bi bile videti kot ljudje, temveč se je od ljudi terjalo, da se preobrazijo v lutke. Pri tem pa zaradi čedalje hujše gospodarske krize nikjer več ni bilo mogoče najti čudežnih Coppeliusovih naočnikov, skozi katere vse izgleda rožnato.

Jugoslovanska ljudska armada se je zavedala neugodnega poteka dogodkov, zato je po Titovi smrti začela iskati nova načela, na katerih bi mogla učvrstiti svoj družbeni položaj in status. Da je rešitev videla le v smeri še večje enotnosti, ni nič čudnega, saj se je povsem izognila veliki decentralizaciji države v prvi polovici sedemdesetih let, ki jo je iniciral Edvard Kardelj (republike so imele nekaj pristojnosti zgolj pri drugi komponenti oboroženih sil, pri teritorialni obrambi, ki bi jo bilo mogoče primerjati z domobranstvom v avstro-ogrski monarhiji; značilno je bila celo organizacija Zveze komunistov v armadi izvzeta iz razdelitve Zveze komunistov Jugoslavije na republiške partijske organizacije!). Skozi usta sila vplivnega generala Kosta Nadja, ki je pripadal stari gardi Titovih soborcev, je vojska oznanila, kako bi bilo nemarksistično trditi, da ne bo nastala jugoslovanska nacija (če ne prej, pa čez

petdeset let). Pomenljivo se je pri popisih prebivalstva od leta 1953 dalje pojavljala kategorija Jugoslovčan (leta 1953 se je tej kategoriji reklo "Jugoslovčan - neopredeljen", leta 1961 pa "Jugoslovčan - nacionalno neopredeljen"; leta 1971 sta poleg te kategorije narodnostno neopredeljenega prebivalstva obstajali še dve: narodnostno absolutno neopredeljeni in opredeljeni v smislu regionalne pripadnosti).²² Vse to so bila nedvoumna znamenja, da je unitarizem, ki je bil uradna ideologija kraljevske Jugoslavije v obdobju 1929 - 1939, zopet na pohodu... Njegov naslednji korak je bil lansiranje gesla *Zájedništvo*. Če se je dalo *Bratstvo in enotnost* lepo prevesti v vse jezike, ki so bili v uradni rabi znotraj jugoslovanskih meja, za *Zájedništvo* tega ni mogoče trditi. Ljudje v Sloveniji so na to dejstvo reagirali sarkastično: v slovenščino praktično neprevedljivo srbsko besedo *zájedništvo* so opremili z domačim naglasom in iz poudarjanja jugoslovanske skupnosti se je stvar preobrazila v razkrivanje njene parazitske narave (slovenska beseda *zájedništvo* namreč pomeni parazitizem, medtem ko srbsko *zájedništvo* skorajda pleonastično poudarja skupno v skupnosti; slovensko bi se temu z neologizmom morda lahko reklo "skupništvo"). Nadaljevanje zgodbe je znano: *Zájedništvo* se je hotelo uveljaviti zlasti v šolstvu, kjer so bile razlike med republikami in pokrajinama največje (temu sta botrovala tako zgodovinski razvoj kot decentralizacija jugoslovanske federacije; slednjo so unitaristi imeli za dezintegracijo). Prizadevanja unitarističnih sil so naletela na srdit odpor pri narodih, katerih kulture so se čutile ogrožene (in dejansko so tudi bile ogrožene). *Zájedništvo* je v praksi pomenilo poskus uveljavitve principa Gleichschaltung. Če je fizika povsod fizika in ima kot taka svoj *raison d'être* na sleherni zemljepisni širini oz. dolžini (a primer t. i. nemške fizike iz časov nacizma dokazuje, da univerzalna narava eksaktnih disciplin v vseh zgodovinskih obdobjih še zdaleč ni priznana; celo dandanes je mogoče srečati društva za plosko zemljo in podobna para- in psevdoznanstvena "spoznanja"), pa je pouk slovenščine esencialnega in eksistencialnega pomena samo za pripadnike slovenskega naroda. Brezkompromisni zagovorniki *Zájedništva* so se tega seveda dobro zavedali in so z vztrajanjem, da se enoten "jugoslovanski stan-

slovenskega pošlanca o porabi denarja: "Na vas je, da dajete, na nas pa, da trošimo, kot znamo." (J. Pirjevec, *Jugoslavija 1918 - 1992*, 241). V. Meier je celo ugotavljal, "da v vsej povojni zgodovini ni primera, razen na sovjetskih kolonialnih področjih, da bi bil kak narod tako izžeman in oropan sadov svojega dela, kot so bili Slovenci... Verjetno je to edini narod v Evropi, ki ni ničesar imel od ameriške pomoči, temveč so se drugi poleg tega še okoriščali na njegov račun." (J. Pirjevec, n. d., 292.)

²¹ S. Kavčič, *Dnevnik in spomini, Ljubljana 1988*², 281 (Gre za zapis z dne 15. junija 1978).

²² S. Žuljić, *Narodnosna struktura Jugoslavije i tokovi promjena, Zagreb 1989*, 139 in dalje. Kategorija Jugoslovčan je tako *via facti* vendarle postajala kategorija opredeljenega prebivalstva.

dard" uveljavi tudi pri pouku književnosti, razkrili svoje raznarodovalne cilje (enotnost pouka samo v eksaktnih disciplinah jih npr. sploh ni zanimala). Sledila je t. i. jedrska vojna (unitaristi so s poetičnim imenom *skupna jedra* označevali vsebine, ki bi jih bilo treba enako poučevati od Triglava do Gevgelije; "antijedrsko gibanje" je bilo najmočnejše v Sloveniji).²³ Žal je tej metaforični vojni, ki je bila hkrati tudi vojna iz dneva v dan nasilnejših metafor,²⁴ čez malo let sledil najbolj krvoločen in najbolj neusmiljen oboroženi spopad na evropskih tleh v 2. polovici 20. stoletja. Še enkrat se je bridko potrdila svetopisemska resnica: V začetku je bila beseda... Po logiki stvari je na koncu vselej tišina. Molč zemlje in neba.

Zusammenfassung

Brüderlichkeit und Einigkeit – Wahrheit und Dichtung

In seinem heute schon zu einem Klassiker gewordenen Buch über die Doppelmonarchie nannte der britische Historiker A.J.P. Taylor Marschall Tito den letzten Habsburger. So überraschend diese Bezeichnung auf den ersten Blick auch sein mag, man muß immerhin zugestehen, daß ein Grundproblem den Herrschern des alten Donauimperiums ebenso wie

dem berühmten jugoslawischen Führer den Schlaf raubte, das in der recht einfachen Frage zusammengefaßt werden kann: Wie kann die "Normalität" des politischen Lebens in einem multinationalen und multikulturellen Staat sichergestellt werden? Der Maßstab dieser "Normalität" wandelte sich natürlich im Lauf der Zeit: Einmal entsprang der den Vorstellungen von ewiger Ordnung (Metternichs Absolutismus), ein andermal der Dynamik der Ideologie, die das "Ende der Geschichte" erreicht zu haben glaubte, jenseits von dem keine epochalen Veränderungen mehr möglich sein würden (das marxistische Regime), ein drittes Mal wieder aus der Alltagspraxis der Staaten, die bei den Zivilisationsprozessen Ton und Tempo angaben (die verfassungsmäßige Regierung Kaiser Franz-Josephs, wenigstens zum Teil auch der Batsche Neoabsolutismus). Die Beziehungen zwischen den Nationalitäten brachten nämlich trotz der Verschiedenheit ihrer Ideale, von denen die Machthaber in Wien und in Belgrad geleitet wurden, seltsame "Anomalien" in den erwarteten Verlauf der gesellschaftlichen Entwicklung bzw. Nicht-Entwicklung.

Taylor ließ auch wissen, daß die Habsburger ihre Ideen bzw. das, was in ihrer Geschichte "hätte sein können", nicht erreichten, zugleich betonte er, daß Marschall Tito dies gelungen sei. Doch dabei weist er in besonnener Weise darauf hin, daß erst die Zeit zeigen wird, ob es ihm wirklich gelungen ist, eine dauerhafte Lösung für die produktive Koexistenz der Völker in Mitteleuropa zu finden.

Wenn sich Josip Broz Tito ein Herrschermotto hätte auswählen können, so wäre er wahrscheinlich bei den Worten *Brüderlichkeit und Einigkeit* geblieben, wenn seine Politik in verschiedenen Phasen auch andere geflügelte Worte unters Volk brachte. Während des Zweiten Weltkriegs nahm sicherlich die mobilisierende Parole *Tod dem Faschismus – Freiheit dem Volk!* den Spitzenplatz ein, unmittelbar nach ihr stand der Gedanke *Fremdes wollen wir nicht, Unseres geben wir nicht* im Vordergrund. Erwähnung finden muß in diesem Zusammenhang natürlich auch noch der alte marxistische "Schlager" *Proletarier aller Länder, vereinigt euch*.

Das Schlagwort *Brüderlichkeit und Einigkeit* hatte, im Gegensatz zu den eben genannten transparenten Zusammenfassungen der politi-

²³ "Jedrska vojna" je doslej najboljše popisana v knjigi Ciri-la Zlobca *Slovenska samobitnost in pisatelj*, Trst 1986, 53 in dalje. "Antijedrsko" gibanje se je razmahnilo poletu 1983. Slovenski učenec bi se v slovenski osnovni šoli po predlogu unitaristov v osmih letih le 10-krat srečal z delom kakšnega domačega ustvarjalca (C. Zlobec, n. d., 59). Upravičeno je Zlobec ob tem pribil: "Skupna programska jedra so velika sramota vseh, ki so pri njih sodelovali, in veliko ponižanje za vse, ki so jim namenjena." (C. Zlobec, n. d. 62.)

²⁴ Pri njihovem kovanju so bili zlasti domiselni v Beogradu, vendar ne le v krogih nomenklature in nacionalistov, temveč tudi t. i. liberalne opozicije. Slednja je bila šokirana zaradi dejstva, da sredi osemdesetih let demokratična pobuda v Jugoslaviji prvič po drugi svetovni vojni ni imela središča v Beogradu, marveč v Sloveniji. Prim. Z. Djindjić, *Enotnost ali svoboda*, Nova revija VII, 1988, št. 78, 79 (oktober, november), 1547 in dalje. V Srbiji se je tisti čas pogosto slišalo, da sta komunistični Jugoslaviji vladala en Slovenec (Kardelj) in en napol Slovenec (Tito je namreč bil sin slovenske matere). Nekateri tamkajšnji nacionalisti so zato sodili, da bi bilo treba Slovence kratkomalo prepovedati. Pri tem so (kajpada namenoma) pozabljali, da je za represijo v Jugoslaviji od 2. svetovne vojne do srede 60-ih let skrbel Srb Ranković... Uradno kratko za Socialistično federativno republiko Jugoslavijo (SFRJ) so v Srbiji po letu 1980 "razšifriral" takole: Sad fali Ranković Jugoslaviji (Jugoslaviji sedaj manjka Ranković).

schen Doktrin des jugoslawischen Kommunismus unbegrenzte Haltbarkeitsdauer. Titos ideologisches Laboratorium, das diese Maxime in seinen Retorten zusammengebraut hatte, war davon überzeugt, mit ihr eine Universalmedizin für alle Probleme und Schwierigkeiten vom Triglav zur Gevgelija erfunden zu haben.

Das Schlagwort von Brüderlichkeit und Einigkeit stellt an sich kein kleines semantisches Problem dar, denn es ist nicht klar, ob die koordinative Konjunktion *und* in ihm kumulative oder additive Bedeutung hat. Die historische Analyse zeigt jedoch schnell, daß die führenden jugoslawischen Machthaber mehr auf die kumulative Übersetzung der Parole hielten; im Jahre 1971 wurden diejenigen Kroaten, die nur riefen: "Es lebe die Brüderlichkeit!" und sich nicht auch zugleich für die Einigkeit begeistern konnten, als *nationalistische* Opposition gegen das Regime empfunden! Dies bedeutet, daß Brüderlichkeit nicht als eigenständiger Wert verstanden wurde: ohne Einigkeit konnte sie nicht nur nichts bedeuten, sondern war sogar ein Ausdruck für Regierungsfeindlichkeit. Diese Angelegenheit kann mit der totalitären Ideologie des Tito-Regimes erklärt werden, die die Eigenständigkeit einzelner Werte niemals anerkannte, sondern sie nur innerhalb des "Systems des interaktiven Netzes" gelten ließ.

Die Parole *Brüderlichkeit und Einigkeit* kann in den Kontext großer politischer Maximen gestellt werden, die das Leben von Millionen von Menschen entscheidend prägten. Die Hauptquelle der Einigkeit im marxistischen Jugoslawien war aber mit Sicherheit der Marschall-Tito-Kult.

Die jugoslawische kommunistische Nomenklatur war selbstverständlich streng hierarchisch eingerichtet, so daß die Einigkeit nicht in allen Segmenten der Gesellschaft streng genug verstanden wurde. Ein eisernes Gesetz gab es nach Beendigung des Konfliktes mit dem Informbüro nur noch in der Armee. Jedes moderne Heer tendiert mit seiner Uniformität ohnehin von selbst zu einer gewissen Einigkeit. Im Unterschied zu den Heeren "normaler" Staaten leisteten Titos Streitkräfte ihren Eid nicht nur auf die Einheit im Sinn einer Verteidigungsdoktrin, sondern versuchten sie auch in anderen Lebensbereichen umzusetzen. Daher erhielt das jugoslawische Heer den schmeichelhaften Titel einer "Schmiede von Brüderlichkeit und Ein-

igkeit". Doch außerhalb der Jugoslawischen Volksarmee funktionierte Brüderlichkeit und Einigkeit nur in manchen Umgebungen wirklich, vor allem in dem national gemischten Bosnien und Hercegovina.

Brüderlichkeit und Etnigkeit war eine von oben aufgezwungene Doktrin, die von den Menschen täglich heftiger kritisiert wurde. In den letzten Jahren Jugoslawiens war beispielsweise in weiten Kreisen der Witz von den zwei Räubern im Umlauf – einem Bosnier und einem Slovenen. Der Bosnier verlangt, daß die Beute brüderlich zwischen ihnen geteilt wird, der Slovene dagegen fordert, daß jeder die Hälfte bekommen müsse. Schon im Königreich Jugoslawien stellten die Slovenen fest, daß die Sava und das Geld nach Südosten fließen. Bekannt war auch ein geflügeltes Wort über die jugoslawische Kuh, die das Maul in Slovenien, den Euter aber in Belgrad hatte. Offensichtlich hört beim Geld die Liebe auf. Auch die brüderliche – und so entbrannten zwischen den Republiken und den Regionen der jugoslawischen Föderation seit den sechziger Jahren immer heftigere Polemiken über die sogenannte Übereinkunftswirtschaft (in der Praxis funktionierte die Sache natürlich als unwirtschaftliche Übereinkunft: die sogenannten weniger entwickelten Republiken Bosnien und Hercegovina, Montenegro und Makedonien sowie die Region Kosovo hatten das Recht, tief in den Hafersack der Föderation zu langen, den die sogenannten entwickelten, d. h. Slowenien, Kroatien, die Vojvodina und das engere Serbien, zu füllen hatten; dennoch erfuhr letztere Republik gewissen Annehmlichkeiten aufgrund der Tatsache, daß sich auf ihrem Gebiet der Sitz aller irgend wichtigen Bundesinstitutionen befand und die finanziellen Beiträge aus dem ganzen Staatsgebiet hier zusammenliefen).

Brüderlichkeit und Einigkeit wurde in diesem Zusammenhang immer mehr zu einem bedeutungsentleerten Schlagwort. In immer höherem Maße wurde es als "Phrasendrescherei" empfunden. Die Menschen, denen die Propaganda eintrichterte, sie lebten im besten System der Welt, konnten sich am eigenen Leib überzeugen, daß dies vielleicht sogar zutraf, daß aber das Problem darin bestand, daß dieses System nicht funktionierte. Nach dem Tod Marschall Titos stützten sich seine farblosen "Kronprinzen" zunächst auf das Motto *Nach Tito* [kommt] *Tito*, doch diese Formel verlor schnell ihre

magische Kraft. Auch Brüderlichkeit und Einigkeit war nicht mehr das, was es einmal gewesen war: Es schien immer mehr dem Fabrikat aus dem physikalischen Kabinett Meister Spalanzianas aus Hoffmanns Erzählungen zu gleichen. Nur daß man nicht von Puppen erwartete, daß die wie Menschen aussehen, sondern von Menschen verlangte, daß sie sich in Puppen verwandeln sollten. Dabei konnte aufgrund der immer schlimmeren Wirtschaftskrise nirgends mehr Coppelius' Wunderbrille gefunden werden, durch die man alles rosarot sieht.

Die Jugoslawische Volksarmee war sich des ungünstigen Verlaufs der Ereignisse durchaus bewußt, daher begann sie nach dem Tode Titos neue Grundsätze zu suchen, mit deren Hilfe sie ihre Position und ihren Status in der Gesellschaft würde festigen können. Daß sie eine Lösung nur in Richtung noch größerer Einigkeit zu sehen vermochte, ist nicht weiter verwunder-

lich, war sie doch der von Edvard Kardelj initiierten großen Dezentralisierung des Staates in der ersten Hälfte der siebziger Jahre hartnäckig ausgewichen. Der Unitarismus, die offizielle Ideologie des Königreichs Jugoslawien in der Epoche von 1929–1939, war wieder im Anmarsch. Die Bemühungen der unitaristischen Kräfte stießen auf den grimmigen Widerstand der Völker, deren Kulturen sich bedroht fühlten (und es in der Tat auch waren). Dem metaphorischen Krieg in den achtziger Jahren, der zugleich auch ein täglich sich fortsetzender Krieg der stärksten Metaphern war, folgte in wenigen Jahren der blutigste und erbarmungsloseste bewaffnete Konflikt auf europäischem Boden in der 2. Hälfte des 20. Jahrhunderts. Noch einmal hat sich die biblische Wahrheit bestätigt: Im Anfang war das Wort... Nach der Logik der Dinge ist am Schluß immer Stille. Das Schweigen des Himmels und der Erde.

Božo Repe

RAZPAD HISTORIOGRAFIJE, KI NIKOLI NI OBSTAJALA

*Institucionalne povezave jugoslovanskih zgodovinarjev in
skupni projekti*

Jugoslovanska historiografija kot celota dejansko nikoli ni obstajala. Šlo je za skupek nacionalnih historiografij (zgodovinskih društev po republikah in pokrajinah) z dokaj krhkimi povezavami. Institucionalno je sicer obstajala Zveza zgodovinarjev Jugoslavije, ki je združevala republiška in pokrajinska društva zgodovinarjev. Zgodovinarji so se srečevali na kongresih, ki so bili približno na vsaka štiri leta. V povojnem času je bilo tako devet kongresov (prvi leta 1954 in zadnji leta 1987). Leta 1981 bi moral biti kongres v Prištini, vendar je bil zaradi nacionalnih izbruhov preložen in izveden dve leti kasneje v Arandelovcu (Srbija). Med leti 1977 in 1981 zveza praktično ni delovala, povezave med republiškimi in pokrajinskimi organizacijami so bile prekinjene, prenehal pa je izhajati tudi zgodovinski časopis društva: Jugoslovanski istorijski časopis (JIC).¹ Ponovno oživitev zveze in njeno programsko usmeritev je nato podprla tudi politika.² JIC je začel ponovno izhajati leta 1986 vendar le za kratek čas, zadnja številka (3-4) je izšla

leta 1988.³ Ponovno izdajanje so spremljale polemike, nekateri zgodovinarji so celo trdili, da je bila finančna pomoč časopisu leta 1981 odpovedana zato, ker je nosil ime "jugoslovanski."⁴ Na drugi strani pa je vsaj del vodstva Zveze jugoslovanskih zgodovinarjev stalno kritiziral "policentrizem" v stroki, ki da je "izgubil posluš za matiko" (predsednik zveze Miomir Dašić je posmehljivo govoril celo o "parohijalni" historiografiji) in si - izhajajoč iz take ugotovitve - prizadeval za centralizacijo stroke oz. za to, da bi nacionalne historiografije "sintetiziral" v enotno "višjo" jugoslovansko historiografijo. Zlasti v črnogor-

¹ Miomir Dašić: *Deveti kongres istoričara Jugoslavije, Jugoslovanski istorijski časopis (dalje JIC), letnik XXIII, št. 1/2, 1988, str. 205.*

² 15. januarja 1987 je predsedstvo Zvezne konference SZDL razpravljalo o problemih zgodovinstva in podprlo ukrepe, ki jih je za oživitev dela zveze predlagalo Predsedstvo Zveze zgodovinarjev Jugoslavije.

³ JIC je začel izhajati leta 1935, prenehal je izhajati z začetkom vojne leta 1941, obnovljen pa je bil leta 1962. Leta 1981 je znova nehal izhajati, obnovljen pa je bil leta 1986. Poleg tega je zveza izdajala še časopis "Nastava istorije" in "Acta historico - oeconomica Jugosloviae". V zvezi z izhajanjem JIC-a (in tudi sicer izdajateljsko dejavnostjo zveze jugoslovanskih zgodovinarjev) so potekale stalne polemike. Tako je npr. prvi povojni direktor časopisa Branislav Đurđević odstopil zato, ker so bila iz jugoslovanske bibliografije zgodovinskih del "popolnoma izvzeta dela, ki so razpravljala o teoretičnih in metodoloških vprašanjih, to je marksistično koncipirana dela." (Branislav Đurđević: *Ključni trenutak naše istoriografije, JIC letnik XXII, št. 1-2, Beograd 1987, str. 175.*)

⁴ Jugoslovanski istorijski časopis Br. 1-4/1986 svečano predstavljen javnosti, JIC letnik XXII, št. 1-2 str. 247, Beograd 1987.

skih in srbskih časopisih so se pojavljali članki, ki so Jugoslavijo prikazovali kot eno redkih, če ne edino državo na svetu, ki nima svoje skupne "zgodovine."⁵

V zadnji objavljeni številki JIČ-a so bili objavljeni prispevki z zadnjega (devetega) kongresa jugoslovanskih zgodovinarjev. Ta je v razmerah, ko je zveza že razpadala, vendarle potekal v Prištini.⁶ Naslednji, deseti kongres bi moral biti na Hrvaškem, vendar do njega ni prišlo.

Jugoslovanska historiografija je sicer imela nekaj ambicioznih skupnih projektov, ki pa so bili izvedeni le napol ali pa so propadli. Med uspele projekte, ki jih je uresničila celotna jugoslovanska znanost z znatnim sodelovanjem historiografije, lahko štejemo prvo izdajo Enciklopedije Jugoslavije v srbohrvaškem jeziku (zadnji zvezek je izšel leta 1971). K realizaciji je veliko prispevala avtoriteta vodje projekta, hrvaškega pisatelja Miroslava Krleža. Ponovljena in razširjena izdaja v jezikih narodov in narodnosti Jugoslavije, ki se je začela pripravljati leta 1980 pa je ob razhajanjih prav glede zgodovinskega tem uspele izdati v srbohrvaški izdaji šest knjig, v jezikih narodov pa (različno po republikah) manj. V zadnjem izdanem zvezku pa je jugoslovanskim zgodovinarjem še uspelo napisati geslo Jugoslavija.

Največji in najambicioznejši projekt jugoslovanske historiografije je bila Zgodovina narodov Jugoslavije, ki so jo začeli pripravljati leta 1949 na pobudo Sveta za znanost in kulturo FLRJ s prvotno ambicijo, da bi napisali učbenik za srednje šole. Projekt je v času, ko je bila Jugoslavija še centralizirana, vodila posebna vladna komisija in leta 1953 je izšla prva, nato pa leta 1959 še druga knjiga. Knjigi sta zaobsegli čas do konca 18. stoletja. Delo je bilo nato prekinjeno zaradi globokih nesoglasij med zgodovinarji, ki so delali na tretji knjigi, še posebej zaradi nesoglasij med hrvaškimi in srbskimi zgodovinarji.⁷

Vzrok za razhajanja so bila predvsem različna vrednotenja nacionalnih gibanj v 19. in 20. stoletju, vrednotenja jugoslovanske ideje pri posameznih narodih, nastanka modernih jugoslovanskih narodov in nastanka Kraljevine Srbov Hrvatov in Slovencev. Leta 1985 so prizadevanja za nadaljevanje Zgodovine narodov Jugoslavije (v naslovu so dodali tudi "narodnosti") oživila in doživela politično podporo (sklep, da je treba delo nadaljevati je bil med drugim sprejet na 13. kongresu ZKJ leta 1986). Podpisan je bil samoupravni sporazum o financiranju projekta. Ambicije so bile velike, celo do pričakovanj, da naj bi delo pri projektu celo "revolucioniralo znanstveno organizacijo in znanstveno delo."⁸ Projekt pa je zastal že v začetni fazi, saj so se razhajanja med zgodovinarji medtem še poglobila. Prejšnjim spornim temam so se pridružile še nove, ki jih v začetku šestdesetih let zgodovinarji niti niso upali načenjati (vprašanje državljanske vojne, revolucije, mednarodnih odnosov v novi Jugoslaviji ipd.).⁹ Nekateri zgodovinarji so v nadaljevanju dela videli tudi priložnost, da se v historiografiji na prvo mesto - kot "epohalno zgodovinsko dejanje" - postavi nastanek enotne jugoslovanske države (1918), medtem ko se "notranji" problemi (nerešeno nacionalno vprašanje, politična ureditev ipd. - op. p.) ne bi smeli enačiti s tem velikim zgodovinskim dejanjem. Zato naj bi se delo od četrte knjige dalje tudi preimenovalo v "Zgodovino Jugoslavije in njenih narodov in narodnosti."¹⁰

Leta 1963 je izšel Pregled zgodovine zveze komunistov Jugoslavije v eni knjigi, z ambicijo, da

in Informacija o aktuelnim problemima nastave istorije, istorijske nauke i djelovanja Saveza istoričara Jugoslavije, JIČ leto XXII, št. 1-2, Beograd 1987, str. 238-254.

⁸ Josip Hrvatin, *Aktuelni problemi istorijske nauke, Rasprava na predsedništvu Savezne konferencije SSRNJ (II), JIČ letnik XXII, št. 3, Beograd 1987, str. 195.*

⁹ *Predvideno je bilo, naj bi delo izšlo v šestih delih s krajšo sintezo (dve knjigi) v tujih jezikih. Nekateri vidni zgodovinarji (npr. Branislav Đurđević) so temu nasprotovali in se zavzemali zgolj za dvodelno zgodovino tudi v jugoslovanski inačici (en del naj bi obravnaval obdobje do leta 1918 in drugi del po letu 1918). To so utemeljevali s tem, da pred letom 1918 pravzaprav ni jugoslovanske zgodovine pač pa le "predzgodovina" Jugoslavije, to je skupek zgodovine posameznih narodov, potem z argumentom, da je dvodelni projekt še obvladljiv, obširen šestdelni projekt pa bi se zelo zavlekel, jugoslovanska družba pa da v razmerah politične in mednarodne nestabilnosti čimprej potrebuje sintetično delo o skupni zgodovini.*

¹⁰ Branko Petranović, *razprava na seji predsedstva zvezne konference SZDL, 15. januarja 1987, JIČ letnik XXII, št. 3, Beograd 1987, str. 217.*

⁵ *Zemlja bez "istorije", Nin, 8. 2. 1987, str. 22-24.*

⁶ Glavni temi zadnjega posvetovanja sta bili: "Procesi zgodovinskega približevanja jugoslovanskih narodov in narodnosti" in "Položaj pouka zgodovine v šolskem sistemu SFRJ v primerjavi s položajem tega predmeta v šolskih sistemih evropskih držav in ZDA." Za obravnavo problematike pouka zgodovine v šolah je sicer Zveza zgodovinarjev Jugoslavije leta 1972 ustanovila Stalno jugoslovansko komisijo za napredek pouka zgodovine. Komisija je v imenu zveze organizirala jugoslovanske simpozije o pouku zgodovine v šolah.

⁷ Branislav Đurđević: *Na zastarelim stranputicama (prvi del), JIČ letnik XXIII, št. 1-2, str. 162-164, Beograd 1988*

jugoslovanski zgodovinarji v prihodnjih letih pripravijo večdelno zgodovino ZKJ. Novo delo ja na pobudo predsedstva CK ZKJ začelo nastajati konec sedemdesetih let. Delo je bilo zastavljeno zelo široko, z ustanovitvijo znanstvenih skupin za posamezna obdobja in mrežo sodelavcev po vseh republikah. Delo so koordinirale posebne komisije za zgodovino pri republiških centralnih komitejih in zgodovinska komisija pri CK ZKJ. Na koncu je leta 1986 izšla le ena, niti ne preveč obsežna knjiga (416 strani v slovenski izdaji) v jezikih vseh narodov Jugoslavije in z naslovom *Zgodovina zveze komunistov Jugoslavije*. Pri pripravi knjige so do izraza prihajali ideološki in mednacionalni spori, močan je bil vpliv politike na nastajanje in vsebino knjige (na besedila je pripombe dalo več kot 250 bivših in aktivnih politikov, obseg pripomb pa je nekajkrat presegel obseg avtorskega besedila). Knjiga, ki je bila v javnosti sprejeta kot "uradna" zgodovina jugoslovanske komunistične partije je komajda še lahko izšla, saj so bili pogledi na zgodovino že tako različni, da je bil za dosego konsenza potreben močan politični pritisk in tudi "kupčevanje" glede vsebine. Zato so jo nekateri zgodovinarji označevali za "partijski priročnik, ki...zaostaja celo za posameznimi individualnimi deli."¹¹ Načrtovana večdelna zgodovina ZKJ seveda potem ni nikoli izšla, prav tako pa ne monografije o zgodovini komunističnih partij po republikah. Edini, ki je še v osemdesetih letih raziskoval zgodovino Jugoslavije kot celote (vendar le obdobje narodnoosvobodilne borbe) je bil Vojno-historijski institut JNA. Institut je nastal v času Informbiroja z ambicijo prikazati resnico o narodnoosvobodilnem boju v Jugoslaviji, v naslednjih desetletjih pa je izdal več kot 140 zvezkov dokumentov.

Med večjimi skupnimi vsaj delno uresničeni projekti velja poleg nekaterih zbirk virov (zvezki zgodovinskega arhiva KPJ s partijskimi dokumenti so npr. začeli izhajati že leta 1949) omeniti izdajanje zbranih del Josipa Broza - Tita, ki so v srbohrvaški izdaji izšla v dvajsetih knjigah, časovno pa je zbirka segla do junija 1944, čeprav naj bi zaobjela tudi povojno obdobje. Tudi izdajanje zbranih del se je - podobno kot zgodovina ZKJ - začelo na politično pobudo.¹² Od podobnih projektov je bila uresničena le zbirka zbranih del Borisa Kidriča, medtem ko je

bila priprava zbranih del Edvarda Kardelja prekinjena v začetni fazi.

Zveza zgodovinarjev Jugoslavije je od leta 1955 dalje za vsaki drugi svetovni kongres zgodovinarjev izdajala obširno bibliografijo, najprej v angleškem in francoskem, nato samo v angleškem jeziku. Za svetovni kongres v Stuttgartu leta 1985 bibliografije zveza že ni več pripravila, formalno zaradi pomanjkanja denarja, tako da so v celoti izšli trije zvezki (zadnji, najobsežnejši leta 1975). Jugoslovanski zgodovinarji so sodelovali v raznih bilateralnih komisijah, pri čemer kaže zlasti opozoriti na delo slovenskih zgodovinarjev v avstrijsko - jugoslovanski in italijansko - jugoslovanski komisiji, ki so nastopali strokovno suvereno in povsem enakopravno s svojimi italijanskimi in avstrijskimi kolegi.

Historiografske šole in metodološka razhajanja

Jugoslovansko zgodovinopisje je bilo preveč heterogeno, premajhno in tudi premalo razvito, da bi lahko ustvarilo svojo "zgodovinsko šolo" (analogno nemški, francoski ali anglosaksonski historiografiji). Čeprav množica okroglih miz in razprav v vsem povojnem obdobju, še posebej pa v osemdesetih letih, na prvi pogled vzbuja vtis, da so se jugoslovanski zgodovinarji veliko ukvarjali s teoretičnimi vprašanji zgodovinopisja, pa je poglobljenih študij, ki bi zdržale kritično analizo, le malo. Posamezniki ali skupine zgodovinarjev, ki pa so bile v manjšini, so se nagibale k tej ali oni od "velikih" evropskih usmeritev. Pod vplivom francoskega zgodovinopisja (analistov in Fernanda Braudela) so bili npr. slovenski pa tudi tudi nekateri drugi zgodovinarji, zlasti zagrebška zgodovinarka Mirjana Gros, ki je že od konca sedemdesetih let občasno ostro polemizirala z najvidnejšim zagovornikom marksistične zgodovinopisne šole, sicer Vojvodincem Branislavom Đurđevićem.¹³ Vendar oznake "ljubljanska", "zagrebška" ali "beograjska" zgodovin-

¹² *Sklep o izdajanju Titovih zbranih del je sprejelo predsedstvo ZKJ maja 1972, ob Titovi sedemdesetletnici.*

¹³ *Glej npr. Mirjana Gros: Je li historija društvena ili prirodno-historijska nauka, Časopis za suvremenu povijest I, Zagreb 1978, str. 112; Mirjana Gros: Dva nespojitva svijeta, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu XVI, št. 17, str. 320, Sarajevo 1980; Mr. Dubravka Stajić: Metodološki problemi savremene istorije (Saopštenje sa Okruglog stola održanog 17. i 18. decembra 1985 godine u Beogradu, JIC letnik XXII, št. 4, Beograd 1987, str. 145-149).*

¹¹ *Dr. Zlatko Čepo: Opake besjede gospode akademika, Danas 14. 10. 1986, str. 25.*

ska šola veljajo bolj ali manj za zgodovinopisje, ki se je začelo že pred drugo svetovno vojno in se potem ohranilo na vseh treh fakultetah še v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni.¹⁴

V povojnem obdobju v jugoslovanskem zgodovinopisju so torej opazni vplivi t.i. "strukturalne zgodovine moderne francoske šole", potem t.i. "tradicionalne zgodovinske šole" ali "meščanskega zgodovinopisja" kot so ga tudi označevali (to je pozitivistične ali "dogodkovne" zgodovine) in pa - kot najmočnejše - marksistične zgodovinske šole, ki je v osnovi vztrajala pri zgodovinskem determinizmu, to je teoriji o "naravnih zakonitostih družbenega razvoja."¹⁵ Precej šibkejši, čeprav ne čisto neopazen je bil vpliv anglosaksonskega načina pisanja, ki ga je med prvimi vnašal Vladimir Dedijer (pogosto brez posebnega občutka za zgodovinske vire in tudi za zgodovinsko resnico, kar so mu kritiki mnogokrat oponesli).

Seveda gre pri tej delitvi za poenostavitve, saj navedene usmeritve niti v izvirniku niso bile enovite, nasploh pa se je evropsko zgodovinopisje vsaj od šestdesetih let dalje močno razdrobilo in odmaknilo od tradicionalnih šol. Tudi razmere po posameznih jugoslovanskih republikah so bile močno različne. Nekatere od navedenih smeri so se v jugoslovanski inačici tudi prepletale, včasih na nenavaden način. Branišlav Đurđev je npr. v polemikah s "strukturnalisti" povezoval marksistično zgodovinopisje z "dogodkovno" zgodovino, čeprav so v prvih povojnih letih ravno marksisti energično zavračali pozitiviste. Đurđev je menil, da je strukturalna zgodovina uporabna le za predkapitalistična obdobja, medtem ko sodobne zgodovine, zlasti pa zgodovine jugoslovanskih narodov ni mogoče

obravnavati drugače kot z marksističnimi metodami in "dogodkovnim" pristopom.¹⁶

Tudi prevladujoča marksistična zgodovinopisna šola je bila precej heterogena in je segala od neposrednega servisiranja politike in ideologije na zelo nizki ravni do visokih dosežkov zgodovinarjev, ki so bili v stalnem stiku s procesi v evropski in svetovni historiografiji in ki so marksizem jemali kot enega od možnih metodoloških prijemov ne pa absolutno in edino zveličavno resnico. Zato ni bilo nič nenavadnega, če so nekateri avtorji s sklicevanjem na marksistično historiografijo poudarjali predvsem razredni pristop in branili revolucionarne ukrepe ter monopolno vlogo komunistične partije, drugi so v istem imenu zagovarjali srbski hegemonizem ali prizadevanja po ustvarjanju enega (socialističnega) jugoslovanskega naroda, tretji poudarjali predvsem nacionalno noto v zgodovinopisju, četrti pa iskali simbiozo v razrednem in nacionalnem. Kljub tem paradoksom (ali prav zaradi njih) pa sta relativno velik pluralizem in odprtost v svet gotovo značilnosti, ki jugoslovansko historiografijo (ali vsaj njene dele) bistveno razlikujeta od historiografije v vzhodnoevropskih državah.

Obdobja v jugoslovanski povojni historiografiji

Glede na različne razmere po republikah in pokrajinah, je periodizacija posameznih obdobj v razvoju jugoslovanske historiografije zelo otežkočena, zato jo lahko označimo le približno.¹⁷

¹⁴ Za beograjsko univerzo sta bili značilni bizantologija pod vodstvom Georgija Ostrogorskega in medievistika pod vodstvom Jorja Tadića in Mihajla Dinića. V Zagrebu je kritično medievistično šolo ustanovil Ferdo Šišić, medtem ko je Jaroslav Šidak izobrazil skupino zgodovinarjev za novejšo lirvaško zgodovino. Ljubljansko zgodovinsko šolo sta predstavljala Milko Kos in Fran Zwitter. V Ljubljani je že zelo zgodaj, leta 1947 Metod Mikuš ustanovil tudi katedro za zgodovino druge svetovne vojne.

¹⁵ Marksističnemu zgodovinopisju so nasprotniki v osemdesetih letih zlasti očitali, da je omejeno in spolitizirano, ker s svojim delom nekritično hvali revolucijo in s tem podpira zvezo komunistov v njeni oblastni poziciji, da se drži preživele teze o avantgardnosti delavskega razreda, zanemarlja pa vlogo drugih slojev in da piše zgodovino zmagovalcev.

¹⁶ To se npr. da razbrati iz njegovega članka "Na zastarelim stranputicama", JIČ letnik XXIII, št. 1-2, Beograd 1988, str. 163-175. Podobno stališče je zastopal Bogumil Hrabak, ki se je pri tem skliceval na kongres zgodovinarjev v Frankfurtu: "Otrežnenje onih koji su za potpuno isključenje deskriptije u istoriji nastalo je na poslednjem medunarodnom kongresu u Frankfurtu (1985) kad su upravo marksisti bili za zadržavanje nužne deskriptije, kako bi se dala kauzalna i druga potrebna objašnjenja." (Mr. Dubravka Stajić: Metodološki problemi savremene istorije, saopštenje sa Okruglog stola održanog 17. i 18. decembra 1985 godine u Beogradu, JIČ letnik XXII, št. 4, Beograd 1987, str. 145-149).

¹⁷ Makedonska historiografija ni imela niti zgodovinarjev niti ustreznih institucij in si je po vojni vse morala šele izgraditi (decembra leta 1944 je bilo v Makedoniji le okrog 1000 ljudi z več kot srednjo izobrazbo, med njimi le 150 s končano fakulteto, tri desetletja kasneje pa je Makedonija imela že vse najvišje izobraževalne in raziskovalne institucije vključno z akademijo zna-

Temeljna značilnost prvega povojnega obdobja je bilo konstituiranje marksističnega zgodovinarstva.¹⁸ Prva generacija marksistično usmerjenih zgodovinarjev so bili večinoma priučeni ali dodatno šolani partizanski kadri. Na hitro so bili za razne ravni izobraževanja, tudi fakultete, prevedeni sovjetski učbeniki. Posebna veja zgodovinarstva je postalo preučevanje zgodovine delavskega gibanja, komunistične partije in razrednih bojov. To preučevanje je bilo v metodi dela dokaj izolirano in preučevanih tem običajno ni postavljalo v širši družbeni kontekst. Kljub tem spremembam pa se je, kot je leta 1987 ugotavljal dr. Janko Pleterški, nadaljevala tudi kontinuiteta "meščanskega" zgodovinarstva, le da za preučevanje zgodovine starejših obdobj.¹⁹ V Sloveniji je npr. leta 1954 začela izhajati Zgodovina slovenskega naroda (v petih delih) dr. Boga Grafenauerja, leta 1955 pa Zgodovina Slovencev od naselitve do 15. stoletja dr. Milka

nosti, objavljenih pa je bilo več tehničnih sintetičnih del o makedonski zgodovini. Stanje na Kosovu je bilo še slabše in albanska historiografija se je začela oblikovati šele v sedemdesetih letih, potem, ko je bila konec šestdesetih ustanovljena univerza v Prištini in se je na hitro izšolala prva domača generacija intelektualcev. Podobno velja za črnogorsko in bosansko historiografijo (z izjemo balkanoloških študij), medtem ko so hrvaška, slovenska in srbska imele daljšo in dokaj močno tradicijo.

¹⁸ Prvi zvezek hrvaškega Historijskega zbornika iz leta 1948 postavlja zgodovinarjem kot tri najvažnejše naloge: osvajanje marksizma-leninizma oz. zgodovinskega materializma in dialektičnih metod, potem usmeritev pozornosti na preučevanje bližnje preteklosti v kateri ima sedanost svoje neposredne korenine in tretjič, izogibanje takih tem pri raziskovanju zgodovine jugoslovanskih narodov, ki bi govorile o njihovitih konfliktih oz. afirmacija jugoslovanskega "zajedništva." Vendar je v uvodniku (z izborom raznih citatov v redakciji Jaroslava Šidaka) tudi jasno nakazano, da zgodovinarji ne želijo sprejeti vulgarni marksizem, kakršen je prežemal sovjetsko historiografijo in kakršen je bil izvožen v vzhodnoevropske države. "Čiščenje" nacionalnih historiografij v prid krepitve braistva in enotnosti pa naj bi pomenilo le, da se ne upošteva interpretacij, ki so nastale predvsem pod vplivom fašizma. (Nikša Stančić: *Plođovi i ožiljci*, Vjesnik, Zagreb 15. 2. 1991).

¹⁹ "Brez večjih osebnih prelomov je na fakultetah in akademijah z novimi elanom nadaljevalo delo poklicno akademsko zgodovinarstvo, ki si je prizadevalo ohraniti svojo znanstveno raven... Če govorimo o zgodovini XX. stoletja, je vpliv meščanskih koncepcij v jugoslovanskem zgodovinarstvu še do nedavna obstajal v glavnem v mejah tem, ki zadevajo meščansko družbo do leta 1918. Manj se je ta vpliv izražal v temah zgodovine jugoslovanske države med obema vojnama, medtem ko se je čas narodnoosvobodilne vojne in revolucije obravnaval z meščanskega vidika takorekoč samo v tujini." (Janko Pleterški: *Različna pisanja zgodovine in Zgodovina je zgodovina zmagovalcev*, Delo 21. in 28. 2. 1987)

Kosa. Oba pisca sta pripadala katoliškemu krogu, čeprav je pri Grafenauerju kot enem redkih slovenskih zgodovinarjev, ki se je ukvarjal tudi s teorijo zgodovinarstva (Struktura in tehnika zgodovinske vede, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1960) opazen tudi precejšen vpliv marksističnega zgodovinarstva.²⁰

V času spora z informbirojem je bilo jugoslovansko zgodovinarstvo "monolitno enozvočno" in v funkciji dokazovanja pravilnosti jugoslovanskega stališča, v boju "za resnico o narodnoosvobodilnem boju narodov in narodnosti Jugoslavije, za resnico o ideji in praksi narodnoosvobodilne fronte, za resnico o vodilni in navdihujoči vlogi ter o zgodovinskem dejanju Komunistične partije Jugoslavije."²¹

V začetku šestdesetih let je bilo v jugoslovanskem političnem vrhu konec idejne in politične monolitnosti, sredi šestdesetih let je bila ovržena teza, da je socializem v Jugoslaviji načelno rešil nacionalno vprašanje enkrat za vselej, konec šestdesetih let pa se je začela federalizacija države. Politično močno podpirane teorije o nastajanju enega socialističnega jugoslovanskega naroda oz. v blažji inačici o enotni jugoslovanski socialistični kulturi s tem še niso izgubile na pomen. Zato je bilo zgodovinarstvo občasno še naprej pozivano, naj išče in obravnava tisto, kar je jugoslovanske narode v preteklosti združevalo ne pa razločevalo oz. ustvarjalo konflikte med njimi. Dejanski procesi v zgodovinarstvu pa so šli v smeri političnih sprememb, to je krepitve položaja republik in so poudarjali nacionalne individualnosti. Politika in zgodovinarstvo sta si na prehodu iz šestdesetih v sedemdeseta leta v nekaterih okoljih začeli podajati roko ne več na razredni, pač pa nacionalni osnovi. Po porazu nacionalnih in liberalnih gibanj v začetku sedemdesetih let so bili nekateri zgodovinarji (zlasti hrvaški in albanski) obtoženi, da so s svojimi deli razvijali izkrivljeno zgodovinsko zavest in spodbujali v nacionalno evforijo, ki je pripeljala do nacionalnih uporov (na Kosovu leta 1968, na Hrvaškem v t.i. "maspoku" leta 1971).

Vzporedno je bil opazen še en trend: premik od obravnave starejših obdobj k novejšim, še zlasti favorizirana pa sta bila preučevanje zgo-

²⁰ Več o tem glej Oto Luthar, *Med kronologijo in fikcijo*, ZPS, Ljubljana 1993.

²¹ Janko Pleterški: *Različna pisanja zgodovine in Zgodovina je zgodovina zmagovalcev*, Delo 21. in 28. 2. 1987).

dovine delavskega gibanja in narodnoosvobodilne vojne v sami stroki, še bolj pa v "amaterski" publicistični in spominski produkciji. Težnjo "po zoževanju problematike na vprašanja zanimiva za vsakodnevno politiko in čas, ki ostaja v neposrednem območju revolucije" (kot je to označil Peter Vodopivec) je del zgodovinopisja približal apologetiki.²² Ta trend se je začel že v šestdesetih letih, v sedemdesetih pa je dosegel višek. Po porazu "liberalne" struje v zvezi komunistov je zmagovalna struja hotela utrditi oblastno pozicijo tudi s sklicevanjem na revolucionarno izročilo in z dokazovanjem revolucionarne kontinuitete, pri čemer je imelo pisanje o zgodovini, proslavljanje raznih obletnic in poimenovanje ulic po revolucionarjih pomembno vlogo. Razen tega je bil standard v Jugoslaviji tedaj relativno visok, v proračunih pa dovolj sredstev za razne subvencije.

Konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let so si bili jugoslovanski zgodovinarji že odkrito v laseh, spori so potekali zlasti med hrvaškimi, albanskimi in srbskimi zgodovinarji, bosanski pa so se za eno ali drugo stran opredeljevali glede na nacionalno pripadnost. Že po obračunu z "liberalizmom" in nacionalnimi gibanji po posameznih republikah v začetku sedemdesetih let (1972) so štirje znani jugoslovanski zgodovinarji Ivan Božić, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić in Vladimir Dedijer napisali knjigo Istorija Jugoslavije. Način, na katerega sta Ekmečić in Dedijer obravnavala nacionalno vprašanje, zlasti hrvaško srbske odnose in vprašanje jugoslovanstva, je izzval do tedaj najbolj ostro polemiko v jugoslovanskem zgodovinopisju. Knjiga je sprožila globok, nikoli poravnani spor med beograjskimi, sarajevskimi in zagrebškimi zgodovinarji, nekateri pisci pa so jo preprosto označili za "politični pamflet".²³ Ta spor pa je bil v sedemdesetih letih vendarle bolj izjema kot pravilo saj je politika mednacionalne spore (tudi historio-grafske) uspela za silo potlačiti.

Osem historiografij v osemdesetih - "angažirano" zgodovinopisje ali zgodovina kot predmet političnih bojev

Problemi, povezani z obravnavo skupne preteklosti jugoslovanskih narodov, so se v osemdesetih letih preselili skorajda v čisto politiko. Politične elite v posameznih republikah so skozi vrednotenje preteklosti skušale utrditi svojo pozicijo in svojo vizijo preureditve jugoslovanske družbe. Vse, kar je bilo povezano z vrednotenjem preteklosti: umetniška dela, spomini, feljtonistika ali "prava" zgodovinopisna dela, je postalo predmet polemik, zaradi česar se je meja med strokovnim zgodovinopisjem in bolj poljudnimi žanri zabrisala, zgodovinopisna stroka pa vedno bolj politizirala in zapirala v republiške meje.²⁴ "Kadar se cela zgodovina hoče napisati z določenih, medsebojno nasprotnih pozicij, to postane del politične borbe v Jugoslaviji", je leta 1985 zapisal avtor Istorije SFRJ dr. Dušan Bilandžić.²⁵ Osemdeseta leta v Jugoslaviji so bila boj za interpretacijo preteklosti ("videli bomo kaj se bo zgodilo v preteklosti" je tedaj zapisal srbski novinar, sedanji minister za informiranje, Aleksandar Tijanić). Toliko knjig, strokovnih razprav, publicističnih del, časopisnih člankov, raznih okroglih miz, radijskih, televizijskih in drugih debat z zgodovinopisno vsebino ni izšlo oz. ni bilo v nobenem desetletju prej, morda pa ne celo v vseh skupaj.²⁶ V tej ihti je bila prihodnost praktično pozabljena in ni presenetljivo, da nihče od jugoslovanskih zgodovinarjev ni napovedal razpada Jugoslavije.

Krivulja obravnave zgodovinskih tem se je začela vzpenjati leto ali dve po Titovi smrti. Pred tem je še vladalo nekakšno pietetno zatišje, zbiranje sil, potem pa se je kar usulo in "zgodovinopisna nevihta" se je sprevrgla v vztrajen in ne-

²² Peter Vodopivec: *Poizkus opredelitve razvoja slovenskega zgodovinopisja z vidika odnosa zgodovina - ideologija*, Problemi, Ljubljana 1984, št. 12, str. 9.

²³ Dušan Plenča: *Povijest - znanost ili diverzija?*, Vjesnik u sredi, 4. 7. 1973, str. 20-21.

²⁴ Le redki jugoslovanski zgodovinarji so se raziskovalno ukvarjali z zgodovino drugih narodov. Še posebej to velja za srbske zgodovinarje, pri katerih je bila ovira tudi neznanje jezikov drugih jugoslovanskih narodov. Zaradi tega je bil za srbske zgodovinarje veliko presenečenje prodor mlade albanske historiografije v sedemdesetih letih, ki je (sicer pogosto usmerjena nacionalno romantično in tudi z zamolčevanjem enih in poudarjanjem drugih dejstev) začela rušiti srbsko predstavo o Kosovu, obenem pa zgodovinsko utemeljiti pravico Albancev na Kosovu do samoodločbe vključno z odcepi-tvijo.

²⁵ Dušan Bilandžić: *Predrasude povijesti*, Vjesnik 9. 11. 1985, str. 6.

²⁶ Celovitega pregleda nad vso jugoslovansko časopisno in drugo historiografsko produkcijo, ki gre v osemdesetih letih v stotine člankov, si zaradi razpada države in pomanjkljivosti dokumentacij ni mogoče ustvariti. Za ilustracijo lahko povem, da sem pri pisanju pričujočega prispevka upošteval približno 150 časopisnih in revijalnih člankov (dostopnih v Sloveniji) o tistih temah, ki so bile najbolj v ospredju polemik.

pretrgan dež, ki je ponehal šele v začetku devetdesetih. Najbolj intenzivne so bile polemike od srede osemdesetih let do leta 1988, ko se je oblikoval odnos posameznih narodov do bodočnosti Jugoslavije in so nastajali nacionalni programi (1986 program memorandum Srbske akademije znanosti in umetnosti, leta 1987 slovenski nacionalni program, objavljen v Novi reviji). Po prvih večstrankarskih volitvah po posameznih republikah (1990) je zgodovina svojo politično funkcijo kar zadeva Jugoslavijo izgubila, še vedno pa je ostala pomemben dejavnik v političnih bojih znotraj posameznih republik. Komunikacije med jugoslovanskimi zgodovinarji so se (razen redkih osebnih vezi) pretrgale že prej. Vsaj od leta 1988 dalje je bila misel na organizacijo kakšnega pomembnejšega vsejugoslovanskega srečanja popolna utopija. Zveza zgodovinarjev Jugoslavije je po kongresu v Prištini (1987) potihem zamrla in je ni spremljala javna polemika tako kot razpad nekaterih drugih zveznih institucij (npr. Zveze književnikov Jugoslavije).

Čeprav je bilo spornih tem ogromno in so bile zelo raznolike, zajemale pa so tudi različna zgodovinska obdobja (vendar s poudarkom na novejši zgodovini), pa sta povsem jasno prepoznavni dve "ciljni" točki polemik.²⁷ Prvo - vprašanje (socialistične) družbene ureditve - je bilo problematizirano skozi kritiko revolucije. Drugo - vprašanje mednarodnih odnosov v Jugoslaviji - je bilo problematizirano skozi kritiko jugoslovanskega (kon)federalizma.

V začetni fazi konfliktov je postal "objekt" obravnave zlasti Josip Broz - Tito, ki je bil kot vodja revolucije in glavni kreator poveljne jugoslovanske ureditve simbol obeh spornih točk. Rušenje Titovega mita je začel njegov uradni biograf Vladimir Dedijer, ki je v tretjem delu "Prispevkov za biografijo Josipa Broza - Tita" objavil mešanico dokumentov, spominov in tudi nepreverjenih zgodb, ki so zadevale tako Titovo

zasebno življenje, kot vprašanje revolucionarnih ukrepov in mednarodnih odnosov.²⁸ Dedijer (ki mu je bolj kot za takšen ali drugačen politični koncept šlo za lastno promocijo) v tej knjigi še ni konsistentno načenjal obeh spornih vprašanj (je pa to storil v nekaterih kasnejših), pa tudi v ocenjevanju Tita ni šel tako daleč, kot nekateri drugi pisci, ki so Tita preprosto proglasili za "poslušnega špijona Kominterne".

Knjiga, ki je dejansko načela ideološko strukturo oblasti v Jugoslaviji, je bilo delo beograjskih sociologov Vojislava Koštunice in Koste Čavoškega Stranački pluralizam ili monizam (1983), v katerem sta avtorja opisala poveljni prevzem oblasti s strani komunistične partije, pri čemer sta upoštevala zlasti srbsko videnje problema.²⁹

Drugo vprašanje, to je problem ureditve mednarodnih odnosov v Jugoslaviji, se je odprlo ob objavi knjige Veselina Đuretića Zavezniki in jugoslovanska vojna drama. Knjiga (ki je bila proglašena za "prvorazredno historiografsko provokacijo") je sicer imela za namen rehabilitacijo četništva. Đuretić je v njej problematiziral tudi vprašanje revolucije in državljanske vojne. Del knjige pa je bil namenjen tudi dokazovanju, da drugo zasedanje protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ) 29. novembra 1943 v Jajcu, na katerem je bila ustanov-

²⁸ Kritični zapisi o Titu so oblasti spodbudili, da so sprejele zakon o zaščiti imena in dela Josipa Broza - Tita, ustanovljen je bil tudi poseben odbor, ki naj bi se ukvarjal s tem (podobno tudi z zaščito drugih mrtvih revolucionarjev). Slovenski zgodovinar dr. Dušan Biber je nato tronično predlagal, naj bi ustanovili kar odbor za zaščito revolucije.

²⁹ "Meščanska" interpretacija odnosov v Kraljevini Jugoslaviji ter vrednotenje narodnoosvobodilnega boja in revolucije se je sicer v posameznih delih pojavila že v sedemdesetih letih (prej je bila značilna le za pisanje emigrantskih piscev, katerih dela so ilegalno prihajala v Jugoslavijo). Meščanski pisci so v svojem pisanju negirali "plemenite" cilje revolucije, predstavljali narodnoosvobodilni boj kot državljansko vojno, dejavnost KPJ pa kot slepo poslušnost Kominterni in boj za oblast. Ta boj naj bi KPJ (označena za stalinistično partijo) dobila le zaradi spleta okoliščin in "makijavelizma", z izvedbo revolucije pa naj bi jugoslovansko družbo vrnila v absolutizem 18. stoletja (to tezo je razvijal npr. Ljubomir Tadić v knjigi Tradicija i revolucija, ki je izšla na začetku sedemdesetih let). Pomemben element pisanja je bila tudi rehabilitacija kvislinških in kontarrevolucionarnih sil. To pisanje je imelo določen vpliv tudi na marksistično zgodovinsko pisanje, saj je le-to vsaj deloma načelo nekatere problematične teme (npr. poboj kvislingov po drugi svetovni vojni ali t.i. "leva gibanja" (obračun z domnevnimi razrednimi nasprotniki) v Črni gori leta 1942, pa tudi drugod.

²⁷ Med konkretnimi temami, ki so povzročala razhajanja, so npr. obstoj posameznih narodov (črnogorskega, makedonskega in muslimanskega), osvobodilni ali okupatorski značaj balkanskih vojn, t.i. bujanska konferenca konec leta 1943 (na kateri so se albanski delegati izrekli za priključitev Kosova in Metohije k Albaniji), nastanek Kraljevine SHS, vprašanje oborožene vstaje, državljanske vojne, ustanovitve federalne države. Iz poveljne zgodovine pa spor z Informbirojem, obračun z Džilasom, brtovski plenum 1966 (obračun z Aleksandrom Rankovićem kot glavnim nosilcem jugoslovanskega centralizma), množična nacionalna in "liberalna" gibanja leta 1971 in še vrsta drugih tem.

ljena druga (federalna) Jugoslavija, ni ustrezno rešilo srbskega vprašanja. Z napačnim tolmačenjem teh sklepov naj bi se po piščevem mnenju kasneje začel tudi proces dezintegracije Jugoslavije. Seveda ni bilo naključje, da je bila ob svečani promociji Đuretićeve knjige v srbski Akademiji znanosti in umetnosti prvič omenjena tudi zahteva po t.i. tretji Jugoslaviji (povrnitvi na nekdanjo centralistično ureditev).³⁰

Medtem, ko je pri kritiki (in obrambi) revolucije v vseh sredinah obstajalo določeno sozvočje je praktično do konca osemdesetih let, pa so se sredi osemdesetih let nasprotujoče si pozicije nacionalnih historiografij že popolnoma izkristalizirale. Leta 1985 so izšla tri historiografska dela, ki so zbudila veliko pozornosti in so bila v različnih sredinah dočakana zelo različno, pač v znamenju gesla "kakršno koli izjavo daste danes, bodisi o zgodovini, bodisi o čemerkoli, vnaprej veste, da bo vaša sodba v nekaterih sredinah dočakana z aplavzom, v drugih pa na nož."³¹ Šlo je za knjige Dušana Bilandžića *Istorija SFRJ*, Janka Pleterskega *Nacije, Jugoslavija, revolucija in Branka Petranovića ter Momčila Zečevića Jugoslavija 1918-1984* (zbirka dokumentov). Bilandžić je bil obtožen, da Srbom pripisuje težnje po redefiniranju Jugoslavije, Petranović in Zečević, da sta z izborom in krajšavami dokumentov skušala prikazati srbski pogled na nastanek in razvoj Jugoslavije, Pleterski pa je bil kritiziran zaradi teze o "mnogonacionalni revoluciji" (vsak posamezen narod v Jugoslaviji je med vojno pod vodstvom delavskega razreda kot vodilne politične sile izbojeval temeljno politično bitko sam, na svoj način, s svojimi močmi in svojimi specifičnimi problemi). Tej tezi se je ostro uprl Petranović, zaradi česar je med obema zgodovinarjema prišlo do polemik (prvič sta sicer polemizirala že dve leti prej, 1983 ob izidu Petranovićeve knjige *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji*). V polemiko s Petranovićem se je najprej na okrogli mizi v beograjskem Inštitutu za sodobno zgodovino nato pa tudi v časopisih konec leta 1985 spustil tudi dr. Dušan Biber. Biber (sicer oster kritik poskusov rehabilitacije četništva in velikosrbstva) je nasprotoval Petranovićevi tezi, da so bili četniki tudi antifasisti.³²

Ključna pa ni bil "slovensko - srbski" historiografski spor, ki je služil bolj za ogrevanje.³³ Ključen je postajal hrvaško srbski spor, ki je z občasnimi izbruhi v prvi polovici osemdesetih let tlel že dalj časa, čeprav največkrat zavrt v ideološke konflikte. Srbski in črnogorski zgodovinarji (npr. Velimir Terzić v knjigi *Slom kraljevine Jugoslavije*) so lansirali tezo, da je hrvaški narod leta 1941 izdal Jugoslavijo (tej tezi je javno nasprotoval hrvaški zgodovinar dr. Ljubo Boban). Na osnovi takih tez je del zgodovinarjev zahteval, da zgodovinopisje razišče in dokaže "obstojanje kontinuitete med nacionalističnimi in separatističnimi gibanji in organizacijami, ki so si prizadevale razbijati Jugoslavijo med svetovnimi vojnami in današnjimi nacionalizmi."³⁴

V nekaterih drugih delih (članek Vasilije Krešića *O genezi genocida nad Srbima v Književnih novinah* 15.9. 1986) je bila postavljena teza o genocidnosti Hrvatov, ki da izvira še iz 16. in 17. stoletja, ne pa "samo" iz časov Pavelićeve NDH. To je pomenilo stopnjevanje historiografske vojne med hrvaškimi in srbskimi zgodovinarji (vsak je pisal seveda v svojih revijah in časopisih) vse do začetka prave vojne in še čez.³⁵ Le redki srbski zgodovinarji - med njimi brez dvoma na prvo mesto sodi dr. Latinka Perović - so v zvezi z Jugoslavijo zastopali (kon)federalistično stališče.

Politika in zgodovinopisje

"Spustitev psa z verige", kot je navzkrižno obstrelejanje z zgodovinopisnimi temami označil

³³ *Tudi slovensko - srbski spor sicer ni bil nepomemben, še zlasti, ker so ga v Srbiji povezovali s slovensko podporo Albancem. V Sloveniji je v osemdesetih letih izšlo nekaj knjig o Kosovu in Albancih, ki so bile za srbske zgodovinarje, še bolj pa politike, sporne; eden od kosovskih zgodovinarjev pa je (z za Srbe prav tako spornimi tezami) doktoriral na zgodovinskem oddelku ljubljanske Filozofske fakultete.*

³⁴ *Agonija učiteljice življenja (pogovor s prof. dr. Mitomirjem Dašićem, predsednikom Zveze zgodovinarjev Jugoslavije, objavljeno v Dugi, ponatis Naši razgledi, 21. novembra 1986, str. 651.*

³⁵ *Polemike so sicer sprožale nekatere druge teme že prej, npr. Kljakićeva knjiga o hrvaškem komunističnem voditelju Andriji Hebrangu (Dosje Hebrang), v katerem je pisec implicitno skušal dokazati nacionalistično in separatistično naravnost hrvaških komunistov. Že od konca šestdesetih let je bilo sporno število pobitih Srbov v ustaškem koncentracijskem taborišču Jasenovac (zaradi dokazovanja o manjši številki od uradne je bil tedaj napadan dr. Franjo Tuđman, v osemdesetih letih pa je Boban o številu pobitih polemiziral z dr. Rastislavom Petrovićem).*

³⁰ Dr. Zlatko Čepo: *Opake besjede gospoda akademika, Danas*, 14. 10. 1986, str. 25-28.

³¹ Dušan Bilandžić: *Predrasude povijesti*, *Vjesnik* 9. 11. 1985, str. 6.

³² Mirko Arsić, *Ambicije in interesi, Komunisti*, Ljubljana 27. 12. 1995 in drugi članki.

slovenski zgodovinar dr. Tone Ferenc, je bilo za politiko dvorezno. Po eni strani ji je ustrezalo (in ga je - zlasti v medrepubliških sporih - spodbujala), po drugi strani ji je zraslo čez glavo, saj je načenjalo njeno legitimnost, utemeljevano v revoluciji. Zato je skušala zgodovinarje - komuniste nekako pripraviti do tega, da bi "psa začeli loviti". Ker pa so bili tudi marksistični zgodovinarji različnih nacionalnosti in kljub članstvu v ZKJ tudi različnih političnih in ideološki prepričanj, ne nazadnje pa med sabo tudi sprti, je bil to dokaj jalov posel. Med sicer številnimi poskusi ideološkega discipliniranja zgodovinopisne (in sploh o preteklosti pišoče) srenje na raznih ravneh so bili v osemdesetih letih najbolj odmevni trije: Posvetovanje historiografija, memoarsko - publicistična i feljtonistična produkcija u svjetlu aktualnih idejnih kontroverzi, ki je bilo 7. in 8. oktobra 1983 v Zagrebu, Teden marksističnih razprav od 4. do 8. februarja 1983 v bosanskem obmorskem mestecu Neumu in seja predsedstva CK ZKJ 17. decembra 1986 v Beogradu, ki se je je udeležilo okrog šestdeset zgodovinarjev iz vse Jugoslavije, namenjena pa je bila pripravi na sejo CK ZKJ o ideoloških vprašanjih. Prvo posvetovanje je organiziral Centar CK SK Hrvatske za idejno - teorijski rad pod vodstvom dr. Stipeta Šuvarja. Šuvar je za posvetovanje pripravil t.i. "Belo knjigo" spornih del o preteklosti, v kateri so bila sicer še prikrito (pod plaščem obrambe revolucije, Tita in jugoslovanskega socialističnega sistema) kritizirana zlasti dela srbskih piscev (v celoti je bilo v negativnem kontekstu omenjenih kar 168 piscev). Sam posvet (na katerega obtoženi niso bili vabljeni) je izzval ostre reakcije v javnosti, zlasti srbski. Objava razprav s posveta (Historija i suvremenost, Zagreb 1984) ni polemik niti najmanj umirila, kvečjemu povečala.

Teden marksističnih razprav v Neumu je ob sporih v zvezi s temami, ki smo jih že omenili, potekal zlasti v znamenju zagovornikov "čiste" historiografije, s tistimi, ki so trdili, da jugoslovansko zgodovinopisje "ne more biti čista znatnost brez politične vsebine".³⁶

Seja predsedstva CK ZKJ je bila v odnosu na idejno sporna besedila in pojave kompromisna. Razpravljalci so menili, da na tovrstne pojave politika reagira prehitro, zgodovinopisje pa prepočasi, da zveza komunistov ne sme biti samo

opazovalka v domačem zgodovinopisju in publicistiki, vendar tudi ne bi bilo dobro, če bi prevzela vlogo dežurnega razsodnika.³⁷

Omenjeni zbori (vključno z drugimi na republiških in lokalnih ravneh) k umiritvi razmer v "novokomponiranem" zgodovinopisju (kot so ga označevali po časopisju) niso kaj dosti prispevali, proti koncu osemdesetih let pa politika za morebitne nove poskuse discipliniranja ni več zmogla moči niti na simbolni ravni. Jugoslovanska "učiteljica življenja", že sredi osemdesetih let označena za "posiljeno damo", je po burnih letih večni pokoj dočkala brez nekrologov in svečanega pogreba.

Zusammenfassung

Der Verfall einer Historiographie, die nie existierte

Der vorliegende Beitrag behandelt die jugoslawische Historiographie in der Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg, insbesondere ihre Konflikte und ihren Verfall in den achtziger Jahren. Die jugoslawischen Historiker bzw. die geschichtswissenschaftlichen Gesellschaften der einzelnen Republiken und Regionen waren im Verband der Historiker Jugoslawiens (*Zveza zgodovinarjev Jugoslavije*) zusammengefaßt, der neun Kongresse organisierte und auch (wenn auch mit Verzögerungen und Unterbrechungen) als Herausgeber der Jugoslawischen Historischen Zeitschrift (*Jugoslovanski istorijski časopis*, JIČ) wirkte. Die wichtigsten gemeinsamen Projekte, an denen er beteiligt war oder selbst durchführte, sind die Mitarbeit an der Herausgabe der Enzyklopädie Jugoslawiens (*Enciklopedija Jugoslavije*), der Geschichte der Völker Jugoslawiens (*Zgodovina narodov Jugoslavije*, von der nur zwei Bände erschienen sind, welche die Zeit bis zum Ende des 18. Jahrhunderts umfaßte; über den dritten Teil, der das 19. und 20. Jahrhundert behandeln sollte, konnten sich die jugoslawischen Historiker nicht einig werden) sowie der Überblick über die Geschichte der Kommunistischen Partei Jugoslawiens (*Pregled zgodovine zveze komunistov Jugoslavije*, sodann die erweiterte Geschichte der Kommunistischen Partei Jugoslawiens, *Zgodovina zveze komunistov Jugoslavije*, eini-

³⁶ Žarko Rajković: *Naše zgodovinopisje ne more biti brez politične vsebine*, Delo 5. 2. 1985.

³⁷ *Iz politike v zgodovinopisje*, Delo 18. 12. 1986.

ge umfangreiche Quellensammlungen und die gesammelten Werke einiger namhafter Politiker, z.B. Josip Broz-Titos), von denen die Mehrheit unvollendet blieb. In den Jahren 1955, 1965 und 1975 erschienen auch drei fremdsprachige Bibliographien.

Bei zentralistisch eingestellten Historikern war das Bestreben danach erkennbar, daß sich die jugoslawische Historiographie besonders mit solchen Themen befassen sollte, welche die jugoslawischen Völker in der Vergangenheit verbunden, und über Dinge geschrieben werden sollte, die sie entzweit hatten. Die Schlüsselposition sollte der Entstehung des jugoslawischen Staates als dem bedeutendsten Ereignis in der Geschichte der jugoslawischen Völker zukommen. Der "Inhalt" dieses Staates (insbesondere die Beziehungen zwischen den an ihm beteiligten Nationalitäten) sollte dabei von untergeordneter Bedeutung sein. Mit einer solchen Vorgehensweise und mit einer umso engeren Verbindung der jugoslawischen Historiker untereinander sollte eine einheitliche jugoslawische Historiographie entstehen, die die nationale(n) Geschichtsschreibung(en) "übertreffen" sollte. Die Historiker in den einzelnen Republiken und Regionen hielten sich allerdings weitgehend an die nationale und nicht an die vom jugoslawischen Staat geförderte und geforderte Position, in manchen Kreisen stärkten sie mit ihren Arbeiten sogar noch das Nationalbewußtsein. Ende der sechziger und zu Beginn der siebziger Jahre wurde unter Historikern und anderen Gesellschaftswissenschaftlern bereits über Nationalitäten-, teilweise aber auch über Klassenfragen polemisiert und dabei Kritik an der Revolution und am Ein-

parteiensystem geübt. In den achtziger Jahren erreichten die Divergenzen in der jugoslawischen Geschichtsschreibung ihren Höhepunkt im Zusammenhang mit der allgemeinpolitischen, wirtschaftlichen und zwischen den Nationalitäten in Jugoslawien herrschenden Krise. Die institutionalen Bande zwischen den jugoslawischen Historikern lösten sich fast ganz auf. Auch Versuche seitens der Politik, wenigstens den Teil der Kritik zum Verstummen zu bringen, der ihre eigene Legitimität in Frage stellte, scheiterten.

Die deutsche, französische und auch angelsächsische historiographische Schule beeinflussten die jugoslawische Geschichtsschreibung. Am stärksten war der Einfluß der marxistischen Historiographie, insbesondere in den ersten Jahren nach dem Kriege, als sich Jugoslawien unter starkem sowjetischem Einfluß befand. Das Zerwürfnis mit dem Informbüro und die Offenheit Jugoslawiens zur Welt hatten zur Folge, daß die jugoslawische Historiographie in späteren Jahrzehnten in ständiger Verbindung mit der westlichen stand, eine Tatsache, der sich auch die marxistische Historiographie anpaßte, die sich von der Geschichtsschreibung der osteuropäischen Staaten deutlich unterschied. Der Stand der Geschichtsschreibung in den einzelnen Republiken und Regionen war allerdings sehr heterogen, sodaß nicht wirklich von einer einheitlichen jugoslawischen historiographischen Schule gesprochen werden kann. In einigen Teilen des Staates begann sie sich erst nach dem Zweiten Weltkrieg (Makedonien) oder gar noch später zu entwickeln (auf dem Kosovo z.B. erst in den sechziger und Anfang der siebziger Jahre).

NEKI EKSORCIST, NEKA VAŠKA SKUPNOST IN NEKI MIKROZGODOVINAR

Giovanni Levi: Nematerialna dediščina, Življenjska pot piemontskega eksorcista iz XVII. stoletja, Studia humanitatis, ŠKUC, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1995, 237 str.

Noben od prednikov Giovannija Battista Chiesa, župnika vikarja v majhni piemontski vasi Santena, ni bil eksorcist. Vseeno pa je nekoč začel blagoslovljati bolnike z mrzlico: ozdraveli so, njegova slava pa je začela naraščati. Vse več tistih, ki so po njegovih besedah zaupali v Boga, je ozdravil, drugim pa ni bilo pomoči. To množično izganjanje duhov je seveda vzbudilo pozornost cerkvenih oblasti, ki so ga poklicale na zagovor v Turin, kamor pa je 13. julija 1697 priromala tudi "velika truma ljudi, in bila je čedalje večja, in mnogi med njimi so bili pokveke, grabavci in še drugače pohabljeni ljudje, z vozom oziroma dvokolico, polno rogovil oziroma bergel." (str. 18) Ker naj bi izganjal duhove iz obsedenih in uročenih bolj iz nevednosti kot iz zlobe, so mu le prepovedali nadaljnje eksorciranje in ga izpustili na prostost.

Vendar pa je kljub prepovedi še bolj intenzivno nadaljeval s svojo dejavnostjo, dokler ga niso 16. avgusta spet aretirali, ga zopet spustili na prostost in čez tri mesece proti njemu sprožili sodni postopek. Obtožba je zbrala številna pričevanja neuspešnega zdravljenja ljudi in živali. Vendar tudi obramba ni držala križem rok, kajti previdni Giovanni Battista si je vestno zapisoval svoje paciente in njihove bolezni, predvsem pa je dal pri notarju zbrati overovljena pričevanja krajevnih veljakov o uspešnosti svojega zdravljenja. Ker preiskovalci niso odkrili očitne herezije, temveč le zlorabo eksorcistične dejavnosti, so mu spet prepovedali eksorcirati in mu odvzeli položaj santenskega dušnega pastirja.

Takšna je kratka zgodba, ki jo je iz razpoložljivih virov razbral Giovanni Levi. Avtor ni nameraval le čim bolj izčrpno opisati življenjske poti Giovannija Battiste, temveč mu je njegov življenjepis zgolj pretveza za raziskavo družbe majhne vaške skupnosti v vasi Santena, izbrane čisto po naključju. Njegov namen namreč ni pisanje lokal-

ne zgodovine, temveč mikrozgodovine "s poudarjenim zanimanjem za metodološke probleme, povezane s poklicem zgodovinarja." (str. 7)

Pojem mikrozgodovina si jasno zoperstavlja svoj protipol - makrozgodovino, zgodovino, ki hoče zaobjeti čim širšo zgodovinsko danost. Vendar mikrozgodovina ne zmanjša le pogleda na raziskovani predmet, ne daje le zaslužene pozornosti malemu človeku, temveč makrozgodovino razglasi za delno resnico, za resnico, ki je nepopolna brez pogleda od spodaj. Na ta način je hierarhija med mikro- in makrozgodovino preprosto odpravljena. Tako lahko mikrozgodovina v svoje raziskovalno polje ujame tudi tiste danosti, ki jih makrozgodovina ne vidi, čeprav jih zaobsega, s čimer lahko mikrozgodovina drastično predrugači prejšnja spoznanja.

Kmečka družba starega režima se tako ne pokaže kot konzervativen, vase zaprti svet, ki ga spreminjajo udarci usode, prihajajoči iz zunanjega, "velikega" sveta, ki se jim ne more upreti, lahko se jim le prilagaja, pri tem pa ne more iz lastne anahronistične kože. Prav knjiga Giovannija Levija bo tako pokazala, da kmečka družba ne ugaša pod udarci centralizirjoče se države in uveljavljajočih se tržnih odnosov, temveč sta lokalna družba in centralna oblast v stalnem konfliktu, iz katerega pa oba izideta spremenjena. Kmečki svet, njegove skupine in posamezniki so imeli lastno racionalno strategijo, ki "se ni izražala le v odporu proti novi družbi, ki se je čedalje bolj širila, temveč je bila usmerjena k aktivnem preoblikovanju in uporabi družbenega in naravnega sveta." Posamezniki tako s pomočjo selektivne in omejene racionalnosti delujejo "kot plod kompromisa med subjektivno želenim in družbeno zahtevanim vedenjem, med svobodo in prisilo." (str. 12-13)

Poleg nove spoznavne ravni pa je bil eden glavnih namenov mikrozgodovine tudi iskanje novih spoznavnih postopkov. "Nova določitev predmeta in - gre le za narobno stran istega - izdelava novih gledišč sta zahtevali nova orodja" (str. 218-219), ki jih je potrebno stalno izumljati na novo. Potemtakem ni nič čudnega, da je prav italijanska mikrozgodovina, katere viden predstavnik je tudi avtor pričujoče knjige in ki se je pričela bohotiti s koncem sedemdesetih let, dala tako velik pomen ne le prikazu avtorjevih rezultatov, temveč prikazu celotne produkcije knjig, vseh težav, dvomov in ovir in s tem tudi orodij, ki jih je uporabljala pri svojem delu. Tako je po-

stopal tudi Levi, ko je obdeloval župnijske registre, notarske akte, katastrske podatke in še mnoge druge dokumente, s pomočjo katerih je sestavil obsežno prozopografijo prebivalcev vasi Santena. Posameznih življenjskih zgodb pa mu ni uspelo sestaviti le s pomočjo posameznega vira, temveč je vire med seboj spretno prepletal, predvsem pa je pustil, "da red raziskovanja dominira nad redom dogodkov." (str. 15)

Vendar, koliko je bralcu to nenehno spoznavanje postopkov in problemov, ki mučijo zgodovinarja pri njegovem delu, lahko sploh v poduk in kaj šele v zabavo? Jasno je, da bralec s svojimi pripombami ne more sodelovati pri ustvarjanju knjige, temveč jih pisec lahko le upošteva pri svojem nadaljnjem delu. Prav zastavljanje novih vprašanj pa je namen italijanskih mikrozgodovinarjev. Toda, kdo bo usodi zastavil nova vprašanja?! Povsem navadni bralci, ki tu in tam preberejo kakšno zgodovinsko delo? Ne, kajti oni niso vajenci velikega mojstra zgodovinpisja, temveč le uporabniki njegovih del. Kaj pa zgodovinarji? Ti že, toda ne vsi, temveč le oni, ki materiale, ki jih obdeluje, natančno poznajo. Krog bralcev, ki lahko postavijo primerna vprašanja in na katere apelira avtor, je tako lahko sestavljen le iz ozkega kroga "posvečenih", ostale pa avtor vodi po svoji delavnici, jim jo razkazuje, gladalci pa se čudijo njegovi spretnosti in modrosti. Avtor seveda ni nameraval pisati narativne zgodovine, temveč je bralcu le hotel približati način zgodovinarjevega dela. Če mu je to uspelo, bo najbolje, da vsakdo preveri sam, vendar naj se zaveda, da rezultati zgodovinarjevega dela po mukotrpnem sestavljanju drobcev podatkov iz serije virov "dajejo zadovoljstvo, ki se morda ne prenaša avtomatično na bralca." (str. 66)

Sedaj pa je že čas, da se vrnemo k našemu eksorcistu. Poglejmo si nekaj razlag, zakaj je eksorciranje Giovannija Battista Chiesia množica tako navdušeno sprejela. Na prvi pogled je uspeh njegovega zdravljenja posledica vpletanja nadnaravnih vzrokov, torej demonov, s čimer naj bi bil blizu takratnemu načinu zdravljenja, pri katerem so nadnaravni vzroki v enakovredni družini z naravnimi, družbenimi in osebnimi. Vendar pa je uspeh dosegel ravno zato, ker za bolezni ni navaljal mnogoterih vzrokov, temveč tako kot medicina le enega, čeprav nadnaravnega in torej zunanjega, kjer človekova lastna krivda in pokora nista tako poudarjena, kot bi si želela cerkev. S tem sta medicina in eksorcizem postala drug od drugega odvisna dvojčka. Kjer je namreč odpove-

dala naravna razlaga, je nastopila nadnaravna, ki je tako opravičila neuspeh medicine kot tudi obstoj eksorcizma. Chiesovo zdravljenje je zato uspešno, ker prinaša preprosti, nadnaravni odgovor na vse gromozanske težave vojnih devetdesetih let 17. stoletja, ko so štirje jezdec Apokalipse neusmiljeno vihrali po deželi v spremstvu viharjev in snega, kar je povzročilo družbeno in psihološko krizo negotovosti. Na neznano novo in neobvladljivo krizo, ko je prihodnost postala nepredvidljiva, je Chiesa ponudil en, vsem razumljiv vzrok, ter tako poskusil poenostaviti razburkani svet, ga narediti zopet predvidljivega in s tem za množice zopet varnega.

In prav oblike povezav med družinskimi jedri, ki so tvorile različne sorodstvene fronte, so bile eden pomembnejših strateških elementov pri ustvarjanju varnosti v vaškem družbenem svetu. Da, ustvarjanje varnosti, kajti to ni bila družba, ki bi se na milost in nemilost prepuščala tradiciji, ki bi bila ohromljena od negotovosti in zato povsem pasivna, nepripravljena na vsakršno tveganje. Res je, da so se takrat zavedali nepredvidljivosti dogodkov, kajti na voljo so imeli le omejene informacije o družbeno aktivnih silah, kar je med ljudmi povzročalo občutek negotovosti. Vendar pa je kljub temu izboljšanje predvidljivosti in tako aktivno povečanje varnosti negotove poljedelske in družinske usode osnovna strategija družbenih odnosov.

Trden garant proti negotovi usodi je bilo zaveznitvo med družinskimi jedri, ki ne stanujejo skupaj, so pa povezana z vezmi krvnega sorodstva ali svaštva ali z odnosi fiktivnega sorodstva, večinoma po moški liniji. S takšnim razumevanjem družine se Levi postavi nasproti tistim raziskavam o družinah, ki družino pojmujejo le kot rezidenčno enoto skupaj bivajočih posameznikov. Zapleten kompleks družinskih povezav je avtor raziskal na primeru sloja oskrbnikov, močno homogene družbene skupine, katere vedenje pa je značilno tudi za višje in nižje sloje. Raziskal ga je na primerih treh oskrbniških sorodstvenih front, ki na videz enotno pojasnjujejo družbeno situacijo v vasi, čeprav se pojasnitve vendarle delno razlikujejo od družine do družine, oziroma od kompleksnosti njihovih povezav, ki omogočajo boljši spopad z negotovo prihodnostjo.

Ključ do njihovega preživetja in uspeha je najrazličnejše sodelovanje med več družinskimi jedri, ki priznavajo avtoriteto družinskega poglavarja, večinoma moškega, izbranega po starosti

ali kako drugače. Ni pa se vsako jedro ukvarjalo z oskrbništvom, temveč so se ukvarjala z različnimi, vendar dopolnjujočimi dejavnostmi, zlasti z malim posestništvom, zaradi česar so neprestano kopičili manjše kose zemlje, čeprav celotna posest nikoli ni presegla obdelovalne zmožnosti posameznega jedra. Ko pa zaradi nezmožnosti to ni bilo več mogoče, so začeli posojati denar. Te različne dejavnosti so sorodstveni fronti omogočile, da se je v času krize lahko nalonila na zemljo in tako preživela. Krizo zaradi odpovedi najemne pogodbe nekemu jedru pa so lahko prebrodili tako, da je oskrbnišтво prevzelo drugo jedro. Če pa majhna kompleksnost sorodstvene fronte ni dovoljevala hitrega menjavanja položajev določenih jeder, je postala toliko bolj pomembna klientelna odvisnost od plemiča, ki je bil lastnik zemlje.

Poleg oblikovanja različnih sorodstvenih front je iskanje predvidljivosti in s tem varnosti močno prisotno tudi pri takratnem odnosu do zemlje, kjer se ljudje niso ravnali le po tržnih mehanizmi, temveč predvsem po družbenih razmerjih. Na vaškem zemljiškem trgu tako opazamo naglo kroženje majhnih in razdrobljenih koscev zemlje, ki so sorazmerno enotne kvalitete, vendar pa proti pričakovanjem cene kljub temu niso enotne, temveč močno razpršene. Očitno je torej, da zemljiškega trga ne uravnavajo tržni mehanizmi neosebnega trga, ki se ravna po ponudbi in po povpraševanju. Ceno je določala kompleksna družbena stvarnost, ki je bila v ozadju tega trga, torej sorodstvo, sosedstvo, prijateljstvo, klientela in dobrodelnost. Presenetljivo pa so cene najvišje pri zemljiških transakcijah s sorodniki, srednje s sosedi zemljiških parcel in najnižje s tujci.

Ta nelogičnost pa se razjasni, če upoštevamo, da je razen v redkih izjemah do prodaje vedno prišlo pod prisilo, ki jo je povzročila bodisi stiska s hrano, bodisi bolezen ali smrt v družini. Ker pa se nihče ne sme okoristiti s sorodnikovo stisko, temveč mu mora pomagati po svojih najboljših močeh, je visoka prodajna cena zemlje le sklepno dejanje vrste uslug, ki jih je bil že prej deležen prodajalec od bolj stojčega kupca. Z visoko odkupno ceno tako kupec pomaga prodajalcu. Zemljiške transakcije med sosedi se najbolj približajo neosebnemu trgu ponudbe in povpraševanja, kajti tu je prisoten ekonomski interes združevanja sosednjih parcel v posestvo, čeprav je tudi tu ta proces bolj ali manj umeten in nanj vplivajo tako konflikti kot solidarnosti in

medsebojne pomoči pri delu. V kriznih letih pa kmetje najdejo kupce le med plemiči in veljaki, s katerimi jih povezujejo tisočere niti odvisnosti, klientele in uslug. Nakup miniaturne posesti, ki kupcu ne prinaša ekonomskih koristi, je od merkantilizacije skvarjena dobrodelnost, ko prodajalec dobi le minimalno plačilo, ki mu pomaga preživeti.

Tako je skupinska solidarnost zemljiškega trga prav tako kot družinske strategije sestavni del mehanizma skupnosti, s katerim si hoče zagotoviti varnost. Seveda pravkar opisana dela niso uniformirani vzorec. Tudi moralno uniformiranost so kot v vsaki družbi drobili nasprotujoči si interesi, zaradi česar se sistemi norm in vedenj nikoli ne pokrivajo, čeprav je seveda nujno, da so vsaj v sožitju. Vse pa je podrejeno aktivni strategiji zaščite pred negotovostjo, ki izvira iz nepredvidljivosti agrarnega cikla in težkega nadzora nad družbenim in tudi političnim svetom.

V 17. stoletju pa je negotovost še dodatno zaostrovala napredujoča komercializacija trga in državna ter verska centralizacija, zaradi česar so se manjšale količine informacij, ki jih je imel na voljo vsak član skupnosti in s pomočjo katerih je povečeval predvidljivost prihodnosti. Podeželje in njegovi ljudje pa so se učinkovito izogibali usodi, ki jim jo je namenila centralna oblast in celó sami aktivno vplivali na namene centra. Vendar je pomanjkanje zunanjih informacij povzročilo, da si je vaška skupnost selektivno prizadevala ustvariti institucije, ki bi izboljšale pretok informacij med zunanjim svetom in njo samo in s pomočjo katerih bi izboljšala nadzor nad naravo in družbo. Za prinašalca zunanjih informacij v lokalno skupnost in njihovo poenostavljanje in prilagajanje pa so potrebovali veljaka nove vrste, veljaka kakršen je bil Giulio Cesare Chiesa, oče našega eksorcista.

Tudi v močno hierarhiziranih nasledstvenih družbah starega režima se je s tem našel odprt prostor za podjetne osebe, sposobne inovacij in prelomov, ki bi takratni konfliktne družbi lahko zagotovili relativno varnost. Situacija v Santeni pa je bila takrat še posebej konfliktna. Tu je bil najprej zapleten spor med Santeno in bližnjim mestom Chierijem glede jurisdikcije nad obdelovalno površino vasi. Zunanjemu sporu pa se je pridružil tudi notranji, kajti pretenzije mesta so podpirali vsi največji neplemiški zemljiški posestniki, nasproti njim pa so kot zagovorniki avtonomije stali v konzorciju združeni plemiči. Te-

mu jurisdikcijskemu sporu pa lahko dodamo še razprtije med samimi plemiči, napetost do centralne oblasti in drugo.

V teh letih negotovosti je konzorcij izvolil Giulia Cesarea za sodnika in podestata. V kratkem času se mu je posrečilo utrditi oblast plemstva in s tem tudi svoj položaj, kajti skozi vse obdobje svojega nadaljnjega življenja je uspešno ohranjal mir in ravnotežje med državo in lokalno skupnostjo, med fevdalci in fevdalci, med kmeti in gospodo. Pri tem se je naslanjal na klientelne in sorodstvene povezave z mogočno plemiško rodbino in kot prišlek v vas na že tu udomačeno sorodstvo. Za razliko od ostalih pripadnikov vaše skupnosti pa svojega imetja ni investirал v zemljo, temveč v premičnine, predvsem pa v prestiž, v moč, ki je temeljila na ugledu in posredništvu, na klientelizmu in kompromisu. In edino to nematerialno dediščino je lahko kot svoje največje bogastvo zapustil potomcem, zlasti sinu Giovanniju Battistu, glavnemu junaku naše uvodne pripovedi.

Vendar njegov naslednik ni mogel prevzeti dediščine brez težav, kajti prav pri sloju posrednikov, katerih položaj je bil formalno zelo nestabilen, se je porajal problem legitimnosti. Povrhu pa so s smrtjo njegovega očeta sovpadla tudi krizna devetdeseta leta, s katerimi je bilo tudi konec podpore najmočnejše plemiške rodbine, ki je začasno padla v nemilost, predvsem pa je bilo konec notranje povezanosti plemiškega konzorcija. Malo vaško skupnost so te spremembe, na katere ni imela nobenega vpliva, zelo prizadele, zaradi česar se je Chiesov položaj precej zamajal, ne da bi se sam tega zavedal. Opiral se je lahko le na oslABLJENO plemiško podporo, na ugled in na vlogo župnika. Zato je poskušal svoj družbeni kapital spremeniti v denar, vendar pri tem ni upošteval sprememb, ki so nastale po očetovi smrti, zaradi česar se je v skupnosti zopet pojavil razkol, njegovi sovražniki so se strnili in ga obtožili zlorabe položaja župnika. V negotovih družbenih situacijah namreč družbene skupine začnejo spreminjati strategijo in iskati nova ravnotežja, ki bi jim prinesla večje koristi. Tako se je izoblikovala skupina, ki je nastopila proti staremu redu. Z obtožbo resda ni uspela, vendar je župnika vseeno prisilila k spremembi njegove miselnosti in delovanja, kar ga je pripeljalo na pot eksorcizma, na pot, ki je bila prav zato uspešna, ker je kompromisni družbeni status quo pod seboj skrival nepomirljive napetosti.

Nasproti župniku se je tako začela izoblikovati opozicija najbogatejših neplemiških veljakov, s katerimi je imel na začetku svoje kariere težave tudi njegov oče in ki so zaradi zahtev po udeležbi v lokalni politični areni zopet združili svoje vrste. Seveda niso hoteli povzročiti nobene revolucije, tudi za njih je bila družbena hierarhija nespremenljiva, hoteli so le pravice, oblast in bogastvo. Kot pri zgoraj opisanih oskrbnikih je njihova moč prav tako temeljila na povezovanju več družinskih jeder, ki pa so bila med seboj bolj razslojena, ter so se premoženjsko koncentrirala okoli ene ali dveh vodilnih figur, pri tem pa so skupno sledila enotnim ciljem. Seveda je takšna neenakost osebnih usod lahko povzročalo najrazličnejša trenja, katerim se ni bilo mogoče izogniti tudi pri odnosih med veljaškimi družinami. Vendar za razliko od oskrbnikov one niso iskale razsodnika med plemiči, temveč se je s problemi spopadla sama skupnost veljakov. Veljaki so bili namreč zaradi raznolike pahljače poklicev, ki so jih opravljali, najmanj klientelno odvisna vaška skupina.

Takšne nestabilne in notranje konfliktne frakcije, kot je bila veljaška, pa so bile prej epizodne pojave kriznih časov, ko je določena skupina hotela uveljaviti svoje interese, ni pa hotela predrugačiti v bistvu stabilne družbene sheme in njenega sistema oblasti in vodenja. Plemiči, veljaki in kmetje so vsi hoteli vzpostaviti novo ravnoesje. Vendar se z odstranitvijo našega eksorcista s položaja župnika kriza še ni umirila. Nasprotno, jurisdikcijski spor med plemiškim konzorcijem in mestom se je čedalje bolj zaostroval in mesto je sčasoma podpiralo čedalje več vaščanov. Niti odločni, neredko nasilni ukrepi novih sodnikov in podestatorov niso mogli preprečiti usipanja moči konzorcija. Do spora nista mogli ostati ravnodušni niti nadškofija niti država, prav tako pa tudi fevdalci teh nemirov v lastnem fevdu niso več smeli dovoljevati. Jurisdikcijsko oblast je zato dobilo mesto, fevdalci pa obnovitev nekaterih svojih formalnih znamenj prestiža.

Knjige je s tem konec, ne pa novih vprašanj v spremenjenem svetu. "Če bi danes moral ali mogel vnovič napisati to knjigo, bi poskušal torej poudariti vidike, ki so povezani s formalizacijo tržnih struktur, z analizo družine ali političnega vedenja, ki jih je v knjigi močno čutili v polemiki z danes poraženimi znanstvenimi nasprotniki." (str.8) History must go on!

Andrej Pančur

PRIDITE, STANUJMO!

Andrej Studen, Stanovati v Ljubljani, Studia humanitatis - Apes 4; Ljubljana, 1995; 228 strani.

Razprava Andreja Studna o zgodovini moderne stanovanja v slovenski prestolnici na nek način dokumentira doseženo stopnjo slovenskega zgodovinopisja, ki se brez zmrdovanja vedno pogosteje posveča tudi temam, ki z "delanjem" prave zgodovine nimajo veliko skupnega.

Medtem ko smo zgodovinarji hlastali po ofenzivah, plenutih in ostalih "prelomnicah", je življenje v svoji neponovljivosti drselo mimo nas, "male" zgodovine pa so postajale domena etnologov, sociologov in drugih manj okostenelih znanstvenikov.

Šele obratu k zgodovini vsakdanjega življenja in k zgodovinskosti usod posameznikov se imamo zahvaliti za dela, ki podobno kot Studnovo odgrinjajo tančice zgodovine pri nas doma.

Pričujoča študija o življenju v Ljubljani v 19. in v začetku 20. stoletja kljub kramljajočemu slogu in iskrivih opisih počiva na odličnih in doslej še premalo uporabljenih arhivskih virih - na statističnih popisnicah ljudskih štetij za leta 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910, ki so se za Ljubljano ohranile v izvirniku (kar je edinstven primer). Ta sam po sebi izjemno izčrpen vir je avtor uspešno nadgradil s policijskimi zapisniki, gradbenimi spisi in spisi mestnega fizikata, svoje delo pa je opremil tudi z bogato tujo in domačo strokovno in memoarsko literaturo, ki se ukvarja s problematiko stanovanja in bivanja.

Studen je kot prelomnico zgodbe o stanovanju v Ljubljani uporabil znameniti potres leta 1895, ki je mesto vtiril v novo obdobje mestne zgodovine in prej zaspanemu c.kr. gnezdecu vdahnil nekaj novega poleta in ga tudi po gradbeni plati približal modernim naselbinam.

Kljub tej neoporečno čisti formulaciji je Ljubljana še dolgo ohranila svojo podobo "malega mesta in velike vasi obenem", ob pornanjkaju drugih bolj bleščečih centrov pa je "kranjskemu" kmetstvu vseeno služila kot košček širnega in bleščavega sveta, ki ga je vabila in srkala vase kot leščerba večjo.

Ljubljana je 19. stoletje dočakala brez obzidja, v tem stoletju pa je dosegla (in preseгла) tudi število 10.000 prebivalcev - oboje je obenem zadosten razlog, da se za Ljubljano splača zastaviti povsem resno zgodovino o meščanski stanovanjski kulturi, čeravno ne dosega prebivalstva kakšnega Dunaja ali Trsta.

Avtor začetek svoje študije posveča predstavitvi metodologije in terminologije, kar utegne koristiti številnim raziskovalcem, ki kanijo stopati po njegovih sledovih in obdelati kakšno izmed preostalih vprašanj, povezanih z zgodovino urbanih naselij; natančno nam predstavi izbrane ulice, ki jih opisuje v svoji študiji, seznanj pa nas tudi z gibanjem/rastjo prebivalstva v mestu, velikostjo in kakovostjo njihovih bivališč ter novogradnjami in adaptacijami.

Naslednje poglavje je posvečeno temi, ki je bila pogosto povezana z vprašanjem obstanka ali propada mestne (in vsake druge sklenjene) naselbine, - javni in zasebni higieni. Zapisom o koleri, odvozu fekalij, odprtih greznicah in zidavi modernih "vstranišč" sledi teza o mestu kot velikanskem prevzgojevališču in privzgojevališču splošno sprejetih in uveljavljenih higienskih navad, ki jih je bilo treba nedovzetnemu someščanu včasih tudi zgrda vbiti v betico.

Nadaljevanje pripovedi se od bivališča usmeri k stanovalcu - k nosilcu stanovanjske pravice in njegovi "družini" (kamor so razen družinskih članov spadali tudi vsi raznovrstni podnajemniki - vajenci, gostači, prenočevalci in druge podvrste uživalcev stanovanja v mestu). Ubeseitev popisnih listov in različnih zapisnikov je avtorju služila za pisanje o razvoju zgodnjeindustrijske družine ter o odnosih med posameznimi člani gospodinjstva. Izkaže se, da je imel avtor pri izboru svojih vzorčnih ulic precej srečno roko, saj mu je uspelo zajeti dovolj raznoliko prebivalstveno skupino, ki je domovala v pravcati elitni ljubljanski četrti (Gosposka ulica, Franca Jožefa cesta), v tipični mestni obrtno-rokodelski ulici (Stari trg) ali pa v skoraj podeželskih Poljanski in Svetega Petra cesti.

Različna bivalna okolja so prinašala tudi različno sestavo gospodinjstev in različno število "družinskih" članov. Za študij prebivalstva izbranih ulic je avtor uporabil že omenjene popisnice (rubrike o veroizpovedi in občevalnem jeziku) in jih dopolnil s spisovnim gradivom raznih mestnih oblastev.

Studnova študija preide nato v poglavje o stanovanjski kulturi, ki nam jo avtor razgrinja po posameznih družbenih plasteh, ki so poseljevale Ljubljano. Zmotno bi bilo namreč poenostavljeno odpraviti meščansko stanovanjsko kulturo s spakovanjem o bidermajerju, salonih in čipkastih prtičih ter čajankah in pri tem prezreti vse tiste "nemeščanske" sopotnike meščanskega časa, ki so resda manj opazno pa vendarle sooblikovali tedanjost (zlasti zanimiv je pogled na vprašanje služkinj).

Tekstovni del končuje poglavje o midsosedskih odnosih v mestu, ki so pogosto presegli meje spodobne komunikacije in zaposlili mestne varuhe morale in zakonitosti.

Studnova knjiga predstavlja resen in dobrodošel projekt pomeščanjenja zgodovine - po vseh tistih idiličnih vasicah slovenskega solznega literarnega realizma in po vseh rdeče obarvanih opisih delavskih kolonij ter "bogih otrok u faberkah" so svojo zgodovino dobili tudi Ljubljanci, ki jih je nekdanja zgodovinopisje vse prerado odpravljalo z oznako "buržujev" ali "lumpenproletariata". Avtorju se zdi pomembno opozoriti na dejstvo, da so meščani (v tem primeru Ljubljanci) lahko "nekaj" tudi tedaj, ko niso nič - ko preprosto so.

Pisanje o mestu in meščanstvu je lahko zelo lahko ali pa zelo težko - odvisno je predvsem od avtorjeve volje in odprtosti do novih, neraziskanih poti ter od njegove sposobnosti življenja v trenutek opisovanja. Medtem ko mlajšemu rodu zgodovinarjev vsaj načelno ne bi smelo manjkati tolerance in dojemljivosti, so stvari s sposobnostjo življenja precej bolj zapletene, na splošno pa velja, da je tudi pri pisanju o tem *veliko poklicanih, pa malo izvoljenih*. Med izvoljene brez pridržkov postavim tudi Andreja Studna, ki že vrsto let opozarja nase z raziskovanjem male hišne zgodovine *deželne glavnega mesta Ljubljane*.

V svojih dosedanjih objavah se je že uspešno spopadal s problematiko socialne slike prebivalstva izbranih ulic (glej njegovo delo: Pedernar, ksel, kelnerca, žnidar), se poskušal v mikrozgodovini (zgodovini posameznih stavb), raziskoval "poletno svežino" med slovenskim meščanstvom ter korenine javne higienizacije. Njegovo tokratno delo je logična sinteza in učinkovita etapa na njegovi znanstveni poti. Zvest svojemu tekočemu načinu opisa in pripovedi,

nas avtor suvereno popelje skozi precej zahteven tekst, ki ga primerno popestri z izbranimi primeri in sočnimi citati, poskrbi za obvezen feministični "kanonfuter" (pogosto citiranje Sernčevega *Nauka o gospodinjstvu* mu ne bo izboljšalo slovesa med damami), ob vsem naštetem pa ne zapade v ceneno nakladalstvo.

Studen je s tem svojim delom dosegel pomembno novo raven svojega znanstvenega dela, hkrati pa se je znal približati tudi najširšemu krogu bralcev, ki po desetletjih proletarizacije manično prebirajo vse, kar diši po toplozakurjenih in snažnih malomeščanskih stanovanjih in "kuglofu" naše in vaše mladosti...

Aleksander Žižek

ZBORNİK O OČETU NARODA

Dr. Janez Bleiweis in njegov čas, Zbornik ob razstavi, Gorenjski muzej Kranj, 1996, 109 strani.

Kot beremo v uvodu te kar nekako standardno razkošne muzejske publikacije, je vnovično ukvarjanje z Bleiweisom spodbudila stroka, ki ji je bil "oče naroda" zvest vse svoje plodno življenje - veterina. Nasplošno velja povedati, da je prav strokovna javnost nosilec številnih projektov v zvezi s tem znamenitim Kranjčanom in Slovencem, tokrat pa je našla uspešnega in solidnega partnerja v Gorenjskem muzeju, ki je kot poklicni varuh narodovega spomina poskrbel za materialno ilustracijo in osvetlitev Bleiweisove dobe in njegovega delovanja. Razstavo je učinkovito dopolnil zbornik (muzealci imajo raje besedo katalog), v katerem je osem avtorjev poskušalo s svojimi skicami posameznih področij Bleiweisovega delovanja naslikati kolikor mogoče objektiven portret.

Publikacijo začenja Bleiweisov življenjepis (avtor Oskar Böhm), ki nam sistematično predstavi njegove najvažnejše osebne in poklicne postaje ter pomembne "stranske" zaposlitve, prinaša pa tudi krajšo strokovno bibliografijo (ločeno glede na zvrst - učbeniki, poljudni članki).

Vasilij Melik predstavlja Bleiweisa kot politika in oblikovalca javnega mnjenja (kot urednik Novic), mimogrede pa bralca seznani tudi s politič-

no in narodnostno situacijo na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja.

Peter Vodopivec razglablja o Bleiweisovem notranjem svetu in o enostranskih sodbah njegovega odzivanja na družbo in svet, v katerem je živel. Z nujno natančnostjo in celovitostjo ter naslonitvijo na množico pričevanj in pričevalcev (sodobnikov in raziskovalcev) nam ponuja nanovo (in s precejšnjo mero treznosti in razumevanja) izrisan "duševni profil".

Članek Oskarja Böhma (Veterinarski poklic v času dr. Janeza Bleiweisa) začenja serijo piscev, ki nas seznanjajo z Bleiweisom kot zdravnikom in živinozdravnikom. Böhm nas seznanja z razvojem živinozdravstva in veterinarskega šolstva, ki ga je država spodbujala iz gospodarskih in strateških razlogov (konjereja), opisuje pa tudi organizacijo živinozdravstva na slovenskem etničnem ozemlju v 19. stoletju.

Zvonka Z. Slavec piše o Bleiweisu kot zdravniku in zdravstvenem prosvetitelju, ki je v stoletju tifusa, kolere in črnih koz med svojimi rojaki širil poljudno ubesedeno medicinsko misel in razbijal trdnjave vraževerja, s katerimi so Slovenci sprejemali nekatere dosežke sodobne medicine (npr. cepljenje).

Podkovsko in živinozdravniško šolo v Ljubljani v Bleiweisovem času (1849-1880) opisuje Srđjan V. Bavdek. Bleiweis je v omenjenem času (poleg ravnateljavanja) tam predaval živinorejo, pomoč pri porodih, sodno veterino, mesogledništvo, fiziko in kemijo. Omenjena šola je dajala Slovencem nujno potrebne strokovnjake, z rabo slovenskega učnega jezika pa je poskrbela tudi za afirmacijo materinščine v znanosti.

Bavdkov naslednji članek je precej bolj domoznanski, saj se v njem ukvarja z znamenitimi kranjskimi veterinarji (tudi živinozdravniki pri deželni vladi). Poleg Bleiweisa so iz "kranjskega kroga" izšli še brata Hayne (Emanuel in Anton, ki je sicer deloval na Moravskem in na Dunaju), Bleiweisov sotrudnik v podkovski šoli Simon Strupi ter Anton Česnik, ki pa se je kljub dodatni veterinarski specializaciji ukvarjal večinoma s humano medicino.

Jože Ferčej seznanja bralca z razvojem živinoreje na Kranjskem v Bleiweisovi dobi, kot so ga narekemale spremenjene posestne in družbene razmere (odprava tlačanstva, odpiranje mej za

pretok kmetijskih pridelkov, nujnost nastopa na trgu). Razumljivo in nazorno (podprto s statističnimi podatki) avtor razlaga tudi najpomembnejše procese v kmetijstvu (spreminjanje rabe tal, spremembe v živinoreji).

Vsebinsko se na ta sestavek navezuje prispevek Franceta Adamiča, ki piše o razvoju kmetijstva od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne. Seznanja nas z zgodovino in vlogo kmetijskih družb ter z uvajanjem novih agrotehničnih metod (uporaba mineralnih gnojil, uvajanje novih sort, zaščita rastlin in izdelava kmetijskih strojev in orodij).

Zbornik zaključuje prispevek Igorja Grdine, ki nagradi bralca z iskrivim razmišljanjem o Bleiweisu kot narodni veličini in "veličini", ki so si jo sodobniki (in številni kasnejši posnemovalci) zaradi napol božanske glorijske, ki ga je ovijala radi pošteno privoščili - mnogokrat po krivici, kot ugotavlja avtor. Pisanje je podkrepljeno (začinjeno) s skrbno izbranimi primeri (pesmi, citati) in pisano v dobro znanem osvežujočem slogu.

Delo v celoti velja pohvaliti iz različnih vidikov - muzealci so tudi s to publikacijo dokazali, da obvladajo založniški (in opremljevalski) posel bolje kot številni profesionalci. Gorenjskemu muzeju je uspelo pritegniti dovolj širok krog piscev, ki so uspešno osvetlili glavna področja Bleiweisovega delovanja, pri tem pa niso zdrsnili v pretirano drobnjakarstvo, ki bi verjetno odvrnilo precej potencialnih bralcev, ki jih zanima splošnejša informacija. Prav to namreč omenjeni zbornik je - kompetentno, a vendar priljudno napisan tekst o človeku, ki je zaznamoval precejšen del preteklega stoletja na Slovenskem.

Aleksander Žižek

KOT STEKLENIČA PIVA NA SMETIŠČU

Jože Pirjevec: Jugoslavija 1918-1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije, Lipa, Koper, 1995, 461 str.

Pričujoča knjiga, ki jo želim predstaviti, prvenstveno ni bila namenjena slovenskemu bralcu. Že avtor sam, ki je zaposlen kot redni profesor za zgodovino vzhodne Evrope na Fakulteti za politične vede v Padovi, pravi, da je bila za

njeno rojstvo kriva radovednost nekega rimskega založnika, ki je sredi prejšnjega desetletja, torej v času perestrojke, začutil, da se v komunističnih državah na vzhodu dogaja nekaj posebnega, epohalnega. Zato si je zamislil serijo zgodovinskih publikacij, v kateri bi predstavljali posamezne države v Srednji Evropi. Čeprav se je njegov velikopotezen načrt izjalovil, pa so se rezultati, vsaj glede jugoslovanske zgodovine, za katero se je obvezal dr. Pirjevec, pokazali v širokem nizu oddaj, ki jih je na to temo predvajal slovenski radio v Trstu. Zaradi aktualnosti teme (razpad Jugoslavije) so radijska predavanja dosegla veliko odmevnost. Zato se je avtor odločil, da "na smrt obsojeno državno tvorbo" predstavi od njenega nastanka, rasti in propada. Svoje pisanje, ki se mu je iz znanih razlogov zavleklo do leta 1991, je na koncu zaokrožil v knjigo. Delo, napisano v italijanščini, je z naslovom "Il giorno di San Vito" (Vidov dan) najprej, leta 1993, izdal v Torinu pri založbi Nuova ERI. Ker je bilo zanimanje v sosednji Italiji za dogodke v takrat že bivši Jugoslaviji izjemno, je knjiga doživela lep uspeh. V kratkem času je izšla v treh izdajah.

Na srečo se je kmalu zatem pri založbi Lipa porodila misel, da bi lahko Pirjevčevo knjigo ponudili tudi slovenskemu bralcu. To se je kasneje tudi zgodilo. Vendar pričujoča zgodovina Jugoslavije "ni zrcalna slika italijanske verzije", ampak jo je avtor za slovenskega bralca moral v marsičem radikalno spremeniti.

Nastalo je delo z enostavnim naslovom *Jugoslavija 1918-1992* in s pomenljivim podnaslovom *Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Obravnava izjemno zapleteno zgodovinsko, politično, gospodarsko in kulturno ter nasploh civilizacijsko problematiko na živahnem in razgibanem geografskem področju, ki je bilo več kot sedemdeset let bolj in manj uspešno združeno v državni tvorbi, imenovani Jugoslavija. Tako kot je bil zapleten ustroj južnoslovanskega konglomerata, tako je, ali je morebiti še bolj, zapletena vsakokratna analiza tega ustroja. Zato ne čudi, da je celo(s)tnih zgodovinskih analiz obeh jugoslovanskih držav, tako prve kot tudi druge, zelo malo. Veliko je sicer del, ki obravnavajo krajša obdobja iz njene obstoja, toda do sedaj so se le štirje avtorji resneje poskusili v celostnem prikazu (sintezi) zgodovine obeh Jugoslavij. (Branko Petranović: *Istorija Jugoslavije 1918-1988* in kasneje še razširjena izdaja l. 1988; Dušan Bilandžić: *Zgodovina Jugoslavije* (edina prevedena v slovenščino);

Holm Sundhaussen: *Geschichte Jugoslawiens 1918-1980* in Fred Singelton: *A Short History of the Yugoslav Peoples*).

Pirjevčeva knjiga je najnovejša in najpopolnejše delo te vrste. Trdimo lahko, da je napisana z izjemno zgodovinsko logiko, ki jo pri zgoraj omenjenih knjigah, predvsem jugoslovanskih avtorjev, pogrešamo. Knjiga nam analizira vzroke za nastanek, razvoj ter razpad obeh Jugoslavij in to tudi skozi perspektive in opise manj znanih dogodkov, za katere bralec praktično ni vedel. Bolj ko človek pri prebiranju razmišlja o zgodovini jugoslovanskih dežel, bolj mu postaja jasno, kako je pri vsej stvari šlo za nenehno ponavljanje istih principov oziroma problemov. Ker se avtor posredno dotakne tudi zgodovine mentalitet, lahko kmalu spoznamo, da v jugoslovanski stvarnosti ni bil osnovni konflikt nacionalni konflikt, kot bi lahko pričakovali oziroma smo vseskozi mislili, ampak je šlo za konflikt med dvema kulturno povsem različnima civilizacijama: vzhodno oziroma levantsko in srednjeevropsko. In prav v teh razlikah šele lahko iščemo odgovor na pojav srbskega imperializma in nacionalšovinizma na eni strani ter kot posledica tega hrvaško-slovenski nacionalizem in vse močnejši separatizem.

Lahkotna in vsakomur razumljivo pisana knjiga se bere kot napet politični triler, v kateri je prikazano celotno obdobje jugoslovanske države (ne jugoslovanskih narodov). Prav zaradi tolikšne različnosti v mišljenju in pogledih na razvoj družbe in države, se je skozi vsa obdobja obstoja Jugoslavije kazala ista tendenca. Popolna nezmožnost medsebojnega komuniciranja vladajočih osebnosti - oblastnikov in latentno nezaupanje med njimi. Zato je še posebej pohvalno, da je avtor z isto mero kritičnosti obravnaval (karakteriziral) vse visoke jugoslovanske politične osebnosti, od kralja Aleksandra, Antona Korošca, Nikole Pašića in ostalih voditeljev iz prve Jugoslavije do Tita, Rankovića, Kardelja in ostalih "kovačev" bratstva in enotnosti iz avnojske Jugoslavije. Prav zgodovinsko vrednotenje (ne)uspešnosti slednjih je za nas, ki smo živeli v tej državi, nekaj povsem novega. Še posebej kritičen pa je bil avtor do tvorcev "tretje" Jugoslavije, med katerimi povsem upravičeno zaseda najvišje mesto sporna oseba Slobodana Miloševića. Bralec se ob prebiranju knjige večkrat zaloti pri spoznanju, kako slabo smo poznali dogajanja, ki smo jih v bistvu sami preživeli.

Poglavje zase je tudi obravnavanje jugoslovanske zunanje politike in njenih ozadij. Avtor nas kot odličen poznavalec mednarodnih in diplomatskih odnosov prav gotovo lahko prepriča, koliko šibkih točk je imela Jugoslavija na mednarodnem političnem odru. Pri tem je zelo nazorno prikazal in tudi opisal ključne probleme in odnose med državniki na zunanjepolitični sceni.

Knjiga je napisana z globokim poznavanjem tematike, saj je avtor skozi vseh 23 poglavij predstavil ključna vprašanja za razumevanje celotnega obdobja obstoja obeh Jugoslavij. Gre za pomembno sintezo v obliki, kot jih lahko danes srečujemo v modernem evropskem političnem zgodovinopisju. S tem pa avtor potrjuje, da je lahko tudi politična zgodovina izčrpna in nedolgočasna. Svojo pripoved gradi na obsežni zgodovinski literaturi (na koncu je naštetih kar 18 strani virov in literature) in na številnih primarnih arhivskih dokumentih. Da bi knjiga gradila na čim večji verodostojnosti, nam avtor kot odličen poznavalec obravnavane tematike, jugoslovansko in mednarodno dogajanje pogosto ilustrira in razlaga s številnimi poročili in opažanji iz diplomatskih arhivov, spomini in osebnimi pričevanji. Premišljeno izbrani in spretno uporabljeni citati, predvsem iz memoarske literature vidnih jugoslovanskih in svetovnih politikov, pa vsebini dajo dodatno vrednost. Skupaj s stilistično bravuroznostjo nudijo bralcu možnost enostavnega razumevanja zgodovine naše bivše države in narodov, ki so v njej živeli. Še poseben čar dajejo knjigi metaforični naslovi. Večina njih je vzeti iz uporabljenih virov, avtor pa je z njimi želel že v naslovu nakazati obravnavano temo. In to mu je v veliki meri tudi uspelo.

Posebnost knjige je tudi njena kompozicija. Dr. Pirjevec na svojevrsten način vrednoti in "deli" prostor posameznim zgodovinskim obdobjem. Veliko več prostora in pozornosti, kot njegovi predhodniki, je namenil "prvi" Jugoslaviji. Dve desetletji zgodovine je napisal na 98 straneh ali v osmih poglavjih. Celotno vojno dogajanje je analiziral v enem samem poglavju na 41 straneh. Obdobje socialistične Jugoslavije in njen konec pa je obravnaval v štirinajstih poglavjih ali na 280 straneh. To velja še posebej izpostaviti, kajti pri predhodnih tovrstnih delih smo bili navajeni brati največ o drugi svetovni vojni oziroma narodnoosvobodilni borbi. Ker se je v tem obdobju zgodila tudi socialistična revolucija, na kateri je vsa kasnejša leta temeljila

naša družbena ureditev, se je za večino zgodovine Jugoslavije (tudi Slovenije) pričela z letom 1941.

V omenjenem prikazu jugoslovanske zgodovine je mogoče zaznati še eno, a izjemno pomembno novost. Avtor je podal več novih in izjemno drznih sodb o nekaterih dogajanjih, predvsem iz povojne zgodovine. Jasno je, da so tega preskoka trenutno zmožni samo tisti, ki živijo zunaj Slovenije, neobremenjeni s polpreteklo stvarnostjo, in njenimi ideološkimi stereotipi. Avtorjeve nestereotipne ocene so vedno primerno argumentirane ter dajejo knjigi dodatno draž in posebno težo. Ne samo zato, ker so nove, ampak tudi zaradi neobremenjenosti z ideološkim gledanjem. Skratka, utemeljene so le v dejstvih.

Seveda bi lahko našli v knjigi tudi določene pomanjkljivosti, saj nobeno delo ni popolno. Da je še kako pomembna časovna distanca, bodo verjetno pokazala leta. Dogodki zadnjih let, ko je Jugoslaviji bila zadnja ura, bodo ob odprtju arhivov gotovo lahko bolj temeljito prikazani. V Pirjevčevem pionirskem delu, ki je bilo z naglico napisano "v velikem zamahu" (trditev avtorja), to (še) ni bilo mogoče.

Ob zaključku lahko ugotovimo, da je dr. Pirjevcu v celoti uspelo v eni sami knjigi (lahko bi bili celo dve) predstaviti rojstvo, življenje in smrt države, ki je bila od vsega začetka čudna in zapletena tvorba kulturno in civilizacijsko zelo različnih etničnih skupin. Z naštetimi dogodki, dejstvi in razvojnimi potezami je potrdil tisto, kar so navajali že številni tuji zgodovinarji. Da je bila Jugoslavija za mnoge, predvsem pa za Slovence civilizacijsko zelo tuje okolje. K sreči pa s(m)o se Slovenci znali vsaj delno ubraniti nam tujih in neprimernih vplivov. Vsem pa se na žalost ni dalo izogniti.

Dokončnega vrednotenja, kaj je Jugoslavija resnično pomenila v svetu, za njene narode in še posebej za nas, državljane Slovenije, pa danes na žalost še ne moremo dati. Tričetrto stoletno obdobje se ne da kar tako izbrisati iz slovenske zgodovine, še manj iz obremenjenih glav njenih nekdanjih državljanov. Mnogo časa bo še moralo preteči, da bomo lahko povsem objektivno presodili, kaj je kdo v tem času dobil in kaj izgubil. Zato branje knjige ne bo izguba časa. Je trenutno eno redkih del v jeziku malega podalpskega naroda, katerega vsebina pri bralcih ne

vzbuja emocij in tudi ni podvrežna senzacionalizmu, kot to lahko pogosto rečemo za ostale tovrstne politične trilerje, ki jih pisci v pomanjkanju lastne samokritičnosti, sami tako radi imenujejo remek "zgodovinska" dela.

Branko Goropevšek

VOHUNI V SLUŽBI TOTALITARNIH IDEJ

Stephen Koch, Dvojna življenja. Vohuni in pisatelji v sovjetski vojni ideji proti zahodu. Ljubljana 1995, 492 strani.

Delo Stephena Kocha, kulturnega kritika, zgodovinarja in romanopisca, predsednika pisateljskega oddelka na filozofski fakulteti na univerzi Columbia, bodo nekateri, kot njen prevajalec, imeli za "pošteno in temelječo na resnici", drugi pa za še en prispevek k - v zadnjih letih pogosto uporabljenemu pojmu - "revizionistični zgodovini". Kot tako je označeno razmišljanje, ki izstopa iz shematičnega, črno-belega slikanja preteklosti, zlasti tiste, ki sta jo obvladovala dva totalitarizma in katere posledice še čutimo, saj sta oba z globokimi travmami, izhajajočimi iz uresničevanja njunih projektov, zaznamovala tudi slovensko zgodovino; oba v času druge svetovne vojne, eden pa še desetletja po njej. Če se vprašamo ali gre omenjeno delo uvrstiti med sadove "revizionističnega" pisanja, moramo sicer odgovoriti pritrdilno, vendar brez kakršnegakoli slabšalnega pomena. Kaj pa je iskanje novih pogledov drugega kot prevrednotenje prejšnjih spoznanj? Seveda mora to iskanje temeljiti na podlagi novih virov in kolikor bolj ti - doslej skriti, zamolčani ali na kakšen drug način hote ali nehote prezrti - razkrivajo nove podobe preteklosti, toliko bolj je avtor, ki jih uporablja pri pisanju, "revizionist". Stephen Koch gradi svoje trditve na delu v sovjetskih arhivih, zlasti osrednjem partijskem arhivu v Moskvi (ta hrani gradivo Kominterne), ki so se začeli odpirati po političnih spremembah v Sovjetski zvezi.

Sodelovanje nacistične Nemčije in komunistične Sovjetske zveze v tridesetih letih sicer ni osrednja tematika obravnavanega dela, vendar je po moji presoji ravno ta del knjige še posebej omembe vreden, saj sodi med teme, ki v naših krajih niso sodile med priljubljene.

Podpis sovjetsko-nemškega sporazuma avgusta 1939 je bil presenečenje za vso svetovno javnost. Ko je prebegli sovjetski tajni agent pred tem zahodnim obveščevalnim službam razkril dejstva o zvezah med nacisti in komunisti, so ga nejeverno zavrnil. A vendar je sodelovanje med diktatorjema trajalo od prvih tednov po prihodu Hitlerja na oblast. Sicer temelječa na dveh si nasprotujočih ideologijah, a sorodna v metodah doseganja ciljev, z enakim podrejanjem vsega svojega delovanja Ideji, sta totalitarizma videla možnost lastne krepitve tudi v sodelovanju z deklariranim smrtnim sovražnikom. Služilo jima je kot sredstvo za utrjevanje lastnih pozicij a je moralo ostati prikrito, saj jima je doma in v svetu ravno nasprotovanje drug drugemu in pozivi k strnitvi sil v boju proti nasprotnikovi nevarnosti prinašalo politične točke.

Kot prvi primer sodelovanja Hitlerja in Stalina avtor dela omenja izvedbo leipziškega in vzporednega londonskega procesa l. 1933. Na prvem so bili za požig rajhstaga obtoženi komunisti, na drugem, ki so ga pripravili sovjetski agenti, so to pripisovali nacistom. Po Kochovem mnenju naj bi bil skupni, skrivni cilj obeh strani diskreditacija obema nevarnega Röhma in njegove milijonske SA pred njegovim uničenjem. Oba procesa naj bi dejansko pokazala na SA kot na pravega krivca za požig. Londonski proces in Rjavi knjigi o nacističnem terorju, ki sta izšli pred njim, sta nanj pokazala naravnost, namen leipziškega pa naj bi bil storiti to posredno: obtoženi komunisti so oproščeni, torej niso krivci. Kje jih iskati? Hitler je uporabil komuniste, da so očrnil SA, saj sam tega ni mogel storiti, ne da bi opozoril Röhma na nevarnost. Omenjeni dogovor delo označi kot prvo sodelovanje, s katerim sta diktatorja na skrivaj izkoriščala drug drugega za očrnitev svojih notranjih sovražnikov.

Podoben primer izrabe nasprotnikove obveščevalne službe proti domačim sovražnikom so dogodki, povezani s Stalinovim sklepom odstranitve maršala Tuhačevskega. Ta si je prizadeval čimbolje pripraviti Rdečo armado za spopad z Nemčijo, a ga je dal Stalin odstraniti, da ne bi po nepotrebnem vznemirjal Hitlerja. Sovjeti so nemškim obveščevalcem posredovali ponarejene dokumente o vpletenosti Tuhačevskega v zaroto proti Stalinu. Čeprav Nemci informaciji niso verjeli, so jo preko češkoslovaškega predsednika Edvarda Beneša kot senzacijo spravili do Stalina, ki je s tem pred javnostjo imel kritje za odstranitev neprijetne osebe.

Stalin, prizadevajoč si za zavezništvo s Hitlerjem, je imel ves čas pred očmi le eno: zavarovanje svojih zahodnih meja z usmeritvijo nacistične agresije na zahod, proti demokratičnim državam. Kakršenkoli bi že bil izid te vojne bi bil njemu v prid. Rdeča armada bi zasedla izčrpani zahod, območje, ki bi ga prej pripravili njegovi tajni agenti.

Šele sedaj smo pri bistvu tega dela. Čeravno prisegajoč na "množice", naj bi že Lenin vedel, da revolucija potrebuje za doseganje svojih ciljev zunaj Rusije nekomunistične simpatizerje. Organiziranje vpliva na te posameznike in skozi njih na javno mnenje zahoda je bilo življenjsko delo osrednjega protagonista obravnavanega dela, sovjetskega agenta, Nemca Willija Münzenberga. Uspešno je vodil propagando, katere namen je bil ob poudarjenemu antifašizmu izoblikovati idealizirano podobo sovjetske družbe. Stkal je omrežje fasadnih organizacij, skupin, odborov, občil, ki so v tridesetih letih izoblikovali javno mnenje zahodnih držav. Münzenbergovo omrežje je nadzorovalo občila, upravljalo filmske družbe, knjižne klube, organiziralo reklamna potovanja. Ugled množice vplivnih ljudi, kulturnikov (številčno izstopajo pisatelji, naštejmo le Ernesta Hemingwaya, Andreja Malrauxa, Bertolda Brechta), znanstvenikov, novinarjev, založnikov, filmskih ustvarjalcev, so izrabljali za promocijo svojih idej. Münzenberg jih je cinično imenoval "nedolžneže", saj je zlorabljal njihov antifašizem in vero, da je Sovjetska zveza laboratorij, v katerem nastaja vzorec družbe pravičnejših odnosov. Za njihovo usmerjanje so ustvarjali organizacije, ki naj bi jih vodile. Nezavedajoč se svoje vloge, so s svojimi nastopi in izjavami "nedolžneži" bili promotorji Stalinovega režima, s svojo dejavnostjo o ustvarjanju privida o Sovjetski zvezi pa so služili pri zastiranju krute realnosti stalinističnega terorja. Obstajala je tudi ožja skupina oseb, simpatizerjev socializma, sopotnikov, ki so bili deležni večje stopnje pozornosti sovjetske

agenture, tudi "neposrednega upravljanja". Münzenbergovi ljudje so to funkcijo prevzeli kot njihovi prijatelji, tudi intimni ali celo kot njihovi zakonski partnerji. Za številne soproge sopotnikov se je uveljavljalo ime "kremeljske dame", saj so jih vodile sovjetske tajne družbe.

Skozi enajst poglavij Kochovega dela sledimo nedolžnežem in sopotnikom, katerih javna dejavnost je bila v določeni meri odsev vpliva sovjetskih agentov nanje. Vendar vse to ni bilo le samo sebi v namen. Bilo je le dimna zavesa za prikrivanje, druge ilegalne dejavnosti te iste sovjetske agenture, za vohunjenje in pridobivanje sodelavcev. V knjigi srečamo plejado sovjetskih agentov, vohunov, sodelavcev iz prepričanja ali koristoljubja. S svojo dejavnostjo so spletli gosto omrežje v Evropi in ZDA, se vrivali v vse pore javnega življenja, v politiko, kulturo, znanost in celo v Cerkev. V času intenzivnega sodelovanja Hitlerja in Stalina so l. 1935 lansirano protifašistično frontno gibanje in špansko državljansko vojno (in s tem zvezano domnevno pomoč Sovjetske zveze vsemu naprednemu) v svetu izkoriščali za špansko steno, za katero so se odvijale politične igre, kot je npr. tista, v kateri je Stalin igral velikega podpornika republikancev v Španiji, v resnici pa je ne samo dopuščal njihov padec, temveč je do njega tudi zavestno pripeljal, da bi zaščitil svoje dolgoročne interese. Skratka, smemo trditi, da omenjeno delo še enkrat potrjuje oguljeno frazo, da v politiki ni prijateljev, da so le interesi in gorje posamezniku ali celo narodu, če se kot potrošno blago znajde v spletkah ideologije in politike. V to nas prepriča usoda vrste posameznikov, tudi Willija Münzenberga, ki jih je, ko režimu niso bili več potrebni, dočakal isti konec, kot so ga oni prej namenjali mnogim.

Na poti v raj so dovoljena vsa sredstva, tudi pošiljanje ljudi v pekel.

Bojan Himmelreich

UDK 351.74/.75(436) "1848/..."

STARIHA Gorazd, arhivist, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SLO-1000 Ljubljana

Nekaj štorij iz črne galerije sumljivih

O nadzorovanju politično sumljivih oseb in ovaduštvu po revoluciji leta 1848

ZGODOVINA ZA VSE, 1/1996, št. 1, str. 5-14.

Po revoluciji leta 1848 je avstrijska vlada zelo pazila na osebe, ki so se kompromitirale med revolucijo, in na izjave, ki bi nasprotovale oblastem ali bi sramotile cesarja in državo. Pri tem nadzorovanju se je država opirala predvsem na policijo in orožništvo, v takih razmerah pa je cvetelo tudi ovaduštvo. Ob vsem tem vohunjenju, zasledovanju in poročanju je nastalo precej spisovnega gradiva, ki nam omogoča raziskovanje takratnih dogodkov in mišljenja.

UDK 929 Kecel. "1839/1888"

TORKAR Zora, magister, kustosinja, Kulturni center Kamnik, Muzejska pot 3, SLO-1240 Kamnik

"Jezes, Jezes, Johan, al's' res abgeordneter?"

Zanimivosti iz življenja in dela kamniškega župana in deželnega poslanca Janeza Kecela (1839-1888)

ZGODOVINA ZA VSE, 1/1996, št. 1, str. 15-28.

V drugi polovici 19. stoletja je pretresala kamniško lokalno dogajanje izredno zanimiva pojava Janeza Kecela. Kot eden najpremožnejših kamniških meščanov je bil v sedemdesetih letih župan, občinski odbornik in od leta 1877 nemški poslanec mestne kurije Tržič - Radovljica - Kamnik v kranjskem deželnem zboru. Zaradi podjetnosti in ambicioznosti pa ga zasledimo tudi v gospodarskem, društvenem in družabnem življenju takratne kamniške "visoke družbe".

UDK 343.15 (497.4 Celje) "1899"

CVELFAR Bojan, arhivist, Zgodovinski arhiv v Celju, Trg celjskih knezov 10, SLO-3000 Celje

"Jaz nisem nameraval vstreljiti"

Proces proti Ivanu Bovhi in druge sodne obravnave izgrediv ob obisku čeških visokošolcev v Celju 1899

ZGODOVINA ZA VSE, 1/1996, št. 1, str. 29-45.

Ob obisku čeških visokošolcev v Celju poleti 1899 je poleg drugih številnih izgrediv kar na dveh koncih mesta prišlo do streljanja. V obeh primerih sta strele sprožila Slovenca, žrtvi pa sta bila Nemca. Največ pozornosti je pritegnil primer Ivana Bovhe, ki je ustrelil dninarja Juliusa Grabitscha. Ta primer je v mestu ob Savinji še bolj globoko zarezal ločnico med dvema nacionalnima taboroma. Po dolgotrajnem priporu je bil obtoženec Ivan Bovha na glavni obravnavi zaradi upravičenega silobrana oproščen, kar je pravzaprav pomenilo moralno zmago slovenske strani. Ob spremljanju tega primera pa so se postavljala vprašanja o (ne)pristranskem ravnanju celjske mestne policije in o vplivu nacionalne politike na sodstvo.

UDC 351.74/.75(436) "1848/..."

STARIHA Gorazd, Archivist, Archives of the Republic of Slovenia, Zvezdarska 1, SLO-1000 Ljubljana

Pages Out of the Blacklist

On the Supervision of Politically Suspect Persons and Denunciation after the 1848 Revolution

HISTORY FOR EVERYONE, 1/1996, No. 1, pp. 5-14.

After the 1848 Revolution, the Austrian government carefully supervised all citizens who had compromised themselves in one way or another during the revolution and was very suspicious of any statements which questioned the authorities or libelled the emperor or the state. This supervision was carried out mainly by the police and constabulary, creating a situation in which denunciation prospered. All this spying, pursuing and reporting produced a lot of records which facilitate research into contemporary events and mentality.

UDC 929 Kecel. "1839/1888"

TORKAR Zora, M.A., Custodian, Cultural Centre of Kamnik, Muzejska pot 3, SLO-1240 Kamnik

"Sweet Jesus, Johan, You're Not Really a Man of Power Now, Are Ye?"

On the Life and Work of the Mayor of Kamnik and the Provincial MP Janez Kecel (1839-1888)

HISTORY FOR EVERYONE, 1/1996, No. 1, pp. 15-28.

The second half of the 19th century saw the arrival of an extremely interesting person by name of Janez Kecel on the political scene of the town of Kamnik. Being one of the town's richest citizens, Kecel was mayor of Kamnik and a member of the Communal Committee in the 1870's, and from 1877 onwards, a German MP of the Municipal Chamber of Tržič-Radovljica-Kamnik in the Carniolan Provincial Assembly. Noted for his speculative and ambitious spirit, Kecel was also very active in the economic and social life of the contemporary high-society of Kamnik.

UDC 343.15 (497.4 Celje) "1899"

CVELFAR Bojan, Archivist, Historical Archives of Celje, Trg celjskih knezov 10, SLO-3000 Celje

"I Never Meant to Squeeze the Trigger"

The Trial Against Ivan Bovha and Other Legal Proceedings Pertaining to Riots During a Visit to Celje by Czech High School Students in 1899

HISTORY FOR EVERYONE, 1/1996, No. 1, pp. 29-45.

During a visit by Czech high school students to Celje in the summer of 1899, two shootings occurred in the town in addition to the numerous riots. In both cases, a Slovene pulled the trigger and the victims were Germans. The case of Ivan Bovha, who shot journeyman Julius Grabitsch, elicited the greatest response amongst the public and deepened the conflict between the Germans and the Slovenes in Celje even further. After being held in detention for a considerable period of time, the accused, Ivan Bovha, was released upon trial when the court ruled it had been a case of justified self-defence. This was greeted as a moral victory by the Slovene camp. The case stirred up a torrent of discussion on the partiality or impartiality of the Celje police and the influence of national politics on the judicial system.

UDK 886.3-94 : 929 Franc Jožef I.

GRDINA Igor, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

Hrast se omaje in hrib, zvestoba Slovincu ne gane!

Cesar Franc Jožef v slovenski literaturi

ZGODOVINA ZA VSE, 1/1996, št. 1, str. 46-56.

Avtor v razpravi obravnava kult cesarja Franca Jožefa v slovenski (zlasti spominski) literaturi. Analiza tekstov kaže vsebinsko izpraznjenost vladarskega kulta, v 19. stoletju pa sta na Slovenskem vladarski kult bolj kot literatura gojila publicistika in zgodovinopisje.

UDK 323.1 (497.1) "1945/1991"

GRDINA Igor, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

Bratstvo in enotnost - resničnost in pesnitev

ZGODOVINA ZA VSE, 1/1996, št. 1, str. 57-68.

Podobno kot pred njim Habsburžane je tudi znamenitega jugoslovanskega voditelja maršala Tita mučil enak temeljni problem, ki ga je moč povzeti v dovolj preprosto vprašanje: Kako zagotoviti "normalnost" političnega življenja v mnogonacionalni in multikulturni državi? Če bi Josip Broz moral izbirati svoje vladarsko geslo, bi se najverjetneje ustavil ob besedni zvezi *Bratstvo in enotnost*, čeprav je njegova politika v različnih obdobjih med ljudi lansirala tudi druge krilatice. Parolo *Bratstvo in enotnost* je mogoče postaviti v kontekst velikih političnih maksim, ki so usodno zaznamovale življenje milijonov ljudi. Glavni vir enotnosti v marksistični Jugoslaviji pa je bil prav gotovo kult maršala Tita. Po Titovi smrti je geslo *Bratstvo in enotnost* postajalo pomensko popolnoma izpraznjeno geslo. Unitarizem je bil zopet na pohodu. Sledil je razpad Jugoslavije in najbolj krvoločen in neusmiljen oboroženi spopad na evropskih tleh v 2. polovici 20. stoletja.

UDK 930 (497.1) "1945/1991"

REPE Božo, dr., docent, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, Koroška cesta 160, SLO-2000 Maribor

Razpad historiografije, ki nikoli ni obstajala

ZGODOVINA ZA VSE, 1/1996, št. 1, str. 69-78.

Jugoslovansko zgodovinopisje po drugi svetovni vojni je bilo dejansko skupek osmih nacionalnih historiografij in nikoli ni delovalo kot ubrana celota. Uspelo pa je realizirati nekaj skupnih projektov. Najpomembnejši med njimi je bila Zgodovina narodov Jugoslavije, ki pa je izšla le v dveh delih, o tretjem, ki naj bi obravnaval 19. in 20. stoletje, pa se jugoslovanski zgodovinarji niso mogli zediniti. Že v šestdesetih letih so se med zgodovinarji in drugimi družboslovci različnih nacionalnosti začele polemike o raznih spornih temah, zlasti mednacionalnih odnosih. V sedemdesetih so pod pritiskom politike polemike malo popustile, v osemdesetih pa so se z vso silovitostjo obnovile in še stopnjevale. Precejšen del zgodovinopisja je bil pod močnih vplivom nacionalnih politik in njenih interesov.

UDC 886.3-94 : 929 Franc Jožef I.

GRDINA Igor, Ph.D., Senior Lecturer, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

Though Oak and Mountain May be Shaken, the Loyalty of the Slovenes Shall Remain Steadfast!

Emperor Francis Joseph I in Slovene Literature

HISTORY FOR EVERYONE, 1/1996, No. 1, pp. 46-56.

In his article, the author deals with the cult of emperor Francis Joseph in Slovene literature, with particular emphasis on memoirs. The textual analysis reveals that the emperor's cult lacked content. In the 19th century, the emperor's cult was fostered more in publications and historical texts than in literature.

UDC 323.1 (497.1) "1945/1991"

GRDINA Igor, Ph.D., Senior Lecturer, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

Brotherhood and Unity - the Poetic Phrase and the Reality

HISTORY FOR EVERYONE, 1/1996, No. 1, pp. 57-68.

As already the Hapsburg emperors before him, the famous Yugoslav leader marshal Tito was also worried by the same crucial problem which could be summed up by the fairly simple question of how to secure the "normality" of political life in a multinational and multicultural country? If Josip Broz had to choose the political slogan which dominated his days in office, he would no doubt point his finger at the phrase *Brotherhood and Unity*, although his policies launched other catch-phrases as well, depending on the needs of the particular period of his reign. The slogan *Brotherhood and unity* could be placed in the context of other major political maxims which fatally marked the lives of millions of people. The main source of unity in Marxist Yugoslavia was undoubtedly the cult of Marshal Tito. After his death, the motto *Brotherhood and unity* rapidly became meaningless. What followed was the destruction of Yugoslavia and the most bloody and merciless armed conflict on European soil in the second half of the 20th century.

UDK 930 (497.1) "1945/1991"

REPE Božo, Ph.D., Senior Lecturer, University of Maribor, Faculty of Pedagogics, Koroška cesta 160, SLO-2000 Maribor

The Collapse of a Historiography Which Never Existed

HISTORY FOR EVERYONE, 1/1996, No. 1, pp. 69-78.

Yugoslav historiography after World War II was more of an association of eight national historiographies which had never functioned as a whole. Despite this, it nevertheless succeeded in realising a number of joint projects. The most important of these was the History of the Yugoslav Nations, of which only two parts were published, as Yugoslav historians could not agree on the concept and realisation of the third part which was to cover the 19th and 20th centuries. Already in the 1960s, a heated debate ensued amongst historians and other humanists of the different Yugoslav nationalities regarding several divisive issues, particularly the relations among the Yugoslav nations. Under the influence of politicians, the debate calmed down in the 1970s, but was renewed and became even more acrimonious in the 1980s. The bulk of historiography at that time was under the strong influence of national politics and their interests.

ZGODOVINA ZA VSE

Nova slovenska znanstvena
revija, polna zanimivih in
kratkočasnih zgodb, ki jih
piše življenje.

VSE ZA ZGODOVINO

Vse informacije lahko dobite na sedežu Zgodovinskega društva Celje
(Muzej novejše zgodovine Celje) Prešernova 17, 3000 Celje
tel.: (063) 442-501, fax: (063) 443-490

Na voljo so vam vse številke po ugodni ceni.

NAROČILNICA

☐ Želim postati naročnik revije Zgodovina za vse (št. izvodov)

Cena izvoda 1.000 SIT (za dijake in študente 800 SIT)

☐ Želim prejeti naslenje izvode starejših letnikov po polovični ceni (obkroži
želeno)

I/1 ... izvod/ov II/1 ... izvod/ov

I/2 ... izvod/ov II/2 ... izvod/ov

Ime in priimek

Naziv podjetja ali ustanove

Naslov

Pošta Kraj

Naročilnico pošljite na naslov: **Zgodovinsko društvo v Celju**, (Muzej novejše
zgodovine Celje) Prešernova 17, 3000 Celje

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo: Zgodovinsko društvo Celje

Založilo: Zgodovinsko društvo Celje

Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek, Igor Grdina, Branko Lesjak, Andrej Studen, Anton Šepetavc, Branko Zver, Aleksander Žižek

Urednik: Andrej Studen

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Katarina Kobilica

Prevod v nemščino: Elizabeth Seitz, Niko Hudelja

Lektor: Anton Šepetavc

Bibliografska obdelava: Nataša Kandus

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

ISSN 1318-2498

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, 415-84/94 mb, sodi revija Zgodovina za vse med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

GORAZD STARIHA
ZORA TORKAR
BOJAN CVELFAR
IGOR GRDINA
BOŽO REPE

NT&RC

CENA: 1500 SIT